T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE MÜHR-İ SÜLEYMAN SEMBOLÜNÜN KULLANIM ALANLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sema VARLI

İstanbul
Ocak-2025

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BİLİM DALI

OSMANLI DÖNEMİNDE MÜHR-İ SÜLEYMAN SEMBOLÜNÜN KULLANIM ALANLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sema VARLI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hüseyin Hüsnü Koyunoğlu

İstanbul
Ocak-2025

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi ve Sanatları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Hüseyin Hüsnü KOYUNOĞLU

Üye Prof. Dr. Aziz DOĞANAY

Üye Prof. Dr. Beytullah KAYA

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım "**Osmanlı Döneminde Mühr-i Süleyman Sembolünün Kullanım Alanları"** adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Sema VARLI

ÖN SÖZ

Araştırmamda bana rehberlik eden kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Hüseyin Hüsnü KOYUNOĞLU'na, saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ziya KAZICI'ya, araştırma teknikleri konusunda sunduğu katkılarıyla bize vizyon katan değerli hocam Prof. Dr. Beytullah KAYA'ya, değerli görüş ve önerilerini esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa KARA ve Recep KOYUNCU hocalarıma, yüksek lisans eğitimim boyunca benden desteklerini esirgemeyen kıymetli anneme ve aileme teşekkürlerimi sunarım.

Sema VARLI

İstanbul-2025

ÖZET

OSMANLI DÖNEMİNDE MÜHR-İ SÜLEYMAN SEMBOLÜNÜN KULLANIM ALANLARI

Sema VARLI

Yüksek Lisans, İslam Tarihi ve Sanatları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin Hüsnü Koyunoğlu

Ocak, 2025- 240 Sayfa

Dini semboller, soyut kavramları somut şekilde ifade edebilmek için en etkili araçlardan biridir. Çeşitli dinlerde ve medeniyetlerde birbirinden ayrı anlamlar yüklenilen sembollerden biri olan Mühr-i Süleyman, İslam kültüründe Süleyman (a.s.)'a verilen güç, kudret ve hâkimiyetin sembolü olarak görülür. İslamiyet'te peygamberlere iman, Müslüman olmanın şartı kabul edildiğinden Kur'an ve sünneti merkeze alan Osmanlı Devleti de bir peygamber olarak Süleyman (a.s.)'a hürmet göstermiş ve O'na ait olduğuna inanılan altı köşeli yıldız sembolünü birçok alanda kullanmıştır. Bu çalışmada ise Mühr-i Süleyman'ın İslam kültüründeki önemi ve dua kitaplarındaki kullanımına bağlı olarak Osmanlı döneminde kullanıldığı alanlar araştırılacaktır. Ayrıca, Osmanlı tekke ve derviş eşyalarında nasıl kullanıldığı ve bu sembolün tasavvufi boyutta nasıl anlamlandırıldığı incelenecektir. Böylece, Mühr-i Süleyman'ın kullanıldığı alanlar derinlemesine araştırılarak, sembolün Osmanlı Devleti ve toplumundaki çok yönlü kullanımını anlamaya yönelik önemli bir katkı sağlanması amaçlanmıştır. Dua kitaplarında Mühr-i Süleyman'ın Allah'ın esmalarından en yüce ismi olan İsm-i Âzam'ı temsil ederken aynı zamanda kazalardan, belalardan, cin, peri musallatlarından ve hastalıklardan emin olmak için çeşitli dualar ve tılsımlı kelimelerle kullanımı anlatılır. Ev ve iş yerlerinde çeşitli dua kalıpları ile Mühr-i Süleyman'ın kullanılmasıyla bereket ve rızkın artması, zehirlenmeye karşı çeşitli terkiplerle uygulanmasından bahsedilir. Hiçbir zaman dua

kitaplarında tek başına yalın bir şekilde sembol olarak yer almaz. Osmanlı toplumunda bulunduğu yere göre ne şekilde kullanılacağına bağlı olarak dua ve tılsımlı kelimeler farklılaşmaktadır. Mühr-i Süleyman ile beraber yazılan dua ve kelime terkiplerinin ne için kullanıldığı da bu çalışmada ayrıca belirtilmiştir. Mühr-i Süleyman'ın Osmanlı'da kullanım alanı padişahların tılsımlı gömleklerinde, askerlerin kalkanlarında, zırhlarında, savaş toplarına varıncaya kadar Osmanlı savunmasında görülmekle beraber mimaride de cami duvar süslemelerinde ve avizelerinde, mezar taşlarında, çeşmelerde, evlerin duvarlarında, mutfak eşyalarında, su taslarında, tepsilerde, kadınların kemer tokalarında olduğu gibi geniş bir alanı kapsar. Mühr-i Süleyman'ın tekke ve derviş eşyalarında da kullanılması bu mühre verilen önemin tasavvuf kanalıyla da Osmanlı toplumunu etkilediği anlaşılır. Mühr-i Süleyman'ın Osmanlı Devleti'nde en üst yönetimden halka kadar pek çok kademede özümsenmesi, gündelik hayattan, mimariye ve sanattan tekkelere kadar birçok alanda kullanılması Osmanlı'da bu mührün İslami ve kültürel bir kimlik haline geldiğini gösterir. Bundan da anlaşılıyor ki Mühr-i Süleyman, Osmanlı topraklarında Müslümanlarca sevgi, saygı ve içten bir bağlılıkla sahiplenilen bir sembol olmuştur.

Anahtar Kelimeler; Sembol, Süleyman, mühür, Mühr-i Süleyman, Osmanlı, tılsım, simge

ABSTRACT

THE USAGE AREAS OF THE SEAL OF SULEIMAN SYMBOL IN THE OTTOMAN PERIOD

Sema VARLI

Master, Islamic History and Arts

Thesis Advisor: Prof. Dr. Hüseyin Hüsnü Koyunoğlu

January, 2025- 240 Pages

Religious symbols are one of the most effective tools to express abstract concepts concretely. The Seal of Suleiman, one of the symbols attributed with different meanings in various religions and civilizations, is regarded in Islamic culture as a symbol of the power, might, and authority given to Prophet Suleiman (a.s.). Since faith in the prophets was accepted as a condition of being a Muslim in Islam, the Ottoman state, which centered on the Quran and the Sunnah, also considered Prophet Suleiman as a prophet. It showed respect to Suleiman and used the six-pointed star symbol, which was believed to belong to him, in many areas. This study will investigate the significance of the Seal of Suleiman in Islamic culture and its usage in the Ottoman period based on its presence in prayer books. Additionally, it will examine how it was used in Ottoman tekke and dervish belongings and how this symbol was interpreted in a Sufi context. Thus, by thoroughly researchşng the areas where the Seal of Suleiman was used, this study aims to provide a significant contribution to understanding its multifaceted role in the Ottoman State and society. In prayer books, the Seal of Suleiman is depicted as representing the Greatest Name of Allah among His attributes, while also being used with various prayers and talismanic words to ward off accidents, calamities, jinn, evil spirits, and diseases. It is mentioned that the application of the Seal of Suleiman in homes and workplaces with various prayer formulas is believed to bring about an increase in blessings and

sustenance, as well as protection against poisoning through various concoctions. However, it is never presented solely as a symbol in prayer books; rather, its usage alongside prayers and talismanic words varies depending on its location in Ottoman society. The combination of prayers and word sequences written alongside the Seal of Suleiman is also specified in this study. The usage of the Seal of Suleiman in the Ottoman Empire encompasses a wide range of areas, from the embroidered garments of the sultans to the shields and armors of soldiers, even in warfare equipment such as cannons. It is also observed in architecture, embellishing mosque walls, chandeliers, tombstones, fountains, household items, kitchenware, water basins, trays, and even women's belt buckles. The incorporation of the Seal of Suleiman in tekke (dervish lodges) belongings indicates its influence on Ottoman society through the Sufi channel. The widespread adoption of the Seal of Suleiman from the highest echelons of Ottoman governance to the common populace, evident in its integration into daily life, architecture, art, and tekkes, demonstrates that it became an Islamic and cultural identity in the Ottoman realm. Thus, it is evident that the Seal of Suleiman became a symbol cherished by Muslims in the Ottoman territories with love, respect, and sincere devotion.

Keywords: Symbol, Suleiman, seal, Seal of Suleiman, Ottoman, talisman, emblem

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI ..... **i**

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ ..... **İİ**

ÖN SÖZ ..... **İİİ**

ABSTRACT ..... **Vİ**

İÇİNDEKİLER ..... **Vİİİ**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **XXİİ**

BİRİNCİ BÖLÜM **1**

GİRİŞ **1**

1.1.Tezin Konusu ve Problemi 2
1.2. Tezin Amacı 3
1.3. Tezin Araştırma Yöntemi 3
1.4. Tezin Önemi Ve Özgün Değeri 5
1.5. Tezin Sınırlılıkları 6
1.6. Tez Konusuyla İlgili Literatür Analizi 6

İKİNCİ BÖLÜM **11**

SEMBOL **11**

2.1. Sembol Kelimesinin Tanımı 11
2.2. Altı Köşeli Yıldız Sembolünün Terminolojik İsimleri 12
2.2.1. Heksagram 12
2.2.2. Magen David 14
2.2.3. Mühr-i Süleyman 14
2.3. İslam Dışı Kültürlerde Mühr-i Süleyman 15
2.4. İslam Kültüründe Mühr-i Süleyman 23
2.4.1. İlk Dönem İslam Devletlerinde Mühr-i Süleyman 40
2.4.2. Türk- İslam Coğrafyasında Mühr-i Süleyman 43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **52**

OSMANLI DÖNEMİ ESERLERİNDE MÜHR-İ SÜLEYMAN **52**

3.1. Osmanlı Döneminde Mühr-i Süleyman Sembolünün Kullanım Alanları 52
3.1.1. Yazma Eserlerde Mühr-i Süleyman Sembolünün Kullanımı 52

3.1.2. Kur'an-ı Kerim'in İç Tezyinatında, Ciltlerinde, Muhafazalarında ve Rahlelerde Mühr-i Süleyman Sembolünün Kullanımı 62
3.1.3. Osmanlı'da Dînî Mimaride Mühr-i Süleyman'ın Kullanımı 70
3.1.3.1. Cami Mimarisinde ve Unsurlarında Mühr-i Süleyman 70
3.1.3.2. Osmanlı Türbelerinde ve Mezar Taşlarında Mühr-i Süleyman 99
3.1.4. Mühr-i Süleyman Sembolünün Tarikat Yapılarındaki Sembolik Anlamı ve Kullanım Alanları 110
3.1.4.1. Tâc-ı Şeriflerde ve Gül Mühürlerinde Mühr-i Süleyman 113
3.1.4.2. Arakiyyede Mühr-i Süleyman 116
3.1.4.3. Tarikat Kemerlerinde Mühr-i Süleyman 118
3.1.4.4. Tarikat Sancak ve Alemlerinde Mühr-i Süleyman 119
3.1.4.5. Tekke Kandillerinde ve Yapılarında Mühr-i Süleyman 124
3.1.4.6. Alem ve Teberlerde Mühr-i Süleyman 128
3.1.4.7. Keşküllerde Mühr-i Süleyman 130
3.1.4.8. Kudüm ve Def Gibi Musiki Aletlerinde Mühr-i Süleyman 132
3.1.5. Osmanlı Döneminde Devlet Düzeyinde Mühr-i Süleyman'ın Kullanımı 134
3.1.5.1. Tılsımlı Gömlekler ve Takkelerde Mühr-i Süleyman 134
3.1.5.2. Mühür ve Damgalarda Mühr-i Süleyman 138
3.1.5.3. Ordu Teçhizatında Mühr-i Süleyman 141
3.1.5.4. Osmanlı Alemleri ve Sancaklarında Mühr-i Süleyman 152
3.1.5.5. Osmanlı Minyatür Sanatında Mühr-i Süleyman 160
3.1.5.6. Osmanlı Sikkelerinde Mühr-i Süleyman 166
3.1.6. Osmanlı Döneminde Sosyal Hayatta Mühr-i Süleyman'ın Kullanımı 171
3.1.6.1. Nazarlık ve Nazarlık Çeşitlerinde Mühr-i Süleyman 171
3.1.6.2. Takı Kullanımında Mühr-i Süleyman 178
3.1.6.3. Şifa Taslarında Mühr-i Süleyman 187
3.1.6.4. Tepsi ve Sinilerde Mühr-i Süleyman 192
3.1.6.5. Sandık Süslemelerinde Mühr-i Süleyman 195
3.1.6.7. Ev Duvarlarında ve Levhalarda Mühr-i Süleyman 200
3.1.6.8. Osmanlı Çeşmelerinde Mühr-i Süleyman'ın Kullanımı 208
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 212
KAYNAKÇA 216
ÖZGEÇMİŞ 240

RESİM LİSTESİ

Resim 2.1: Naropa Geleneğine Göre Yapılmış 19. Y.y. Ait Bir Tibet Mandalası.....17
Resim 2.2: Sağdan Sola Kuzey Kafkasya'da 7 Kız Kardeş Ülker Takım Yıldızı Petroglifi, Altın Ordu Devleti Toktamış Kağan'a Ait Para 18
Resim 2.3: Barbaros Hayrettin Paşa'nın Sancağı.....19
Resim 2.4: Rusya, Petersburg'ta Bulunan Hermitage Müzesindeki Uygur Hükümdarının Bezeklik Manastır'ından Türk Derviş Duvar Resmi.....19
Resim 2.5: Raziel'in Sihri Kitabından Alınmış Muska Nazarlık 21
Resim 2.6: Bizans Seramiklerinde Görülen Mühr-i Süleyman Motifi 23
Resim 2.7: Nakkaş Hasan'ın Yapmış Olduğu Minyatürde Dabbetü'l- Arz, Karşısında Bekleşen Ahaliden Öndekinin Yüzüne Mührünü Basarken.....33
Resim 2.8: İsm-i Âzam'ın Hatem-i Şerifi ve Vefk-i Celili 35
Resim 2.9: Ortasında Neml Suresi 30-31. Ayet, Köşelerde Besmele ve Dört Meleğin İsimleri Yazılı Mühr-i Süleyman 35
Resim 2.10: Üzerinde Besmele, Esma'ül- Hüsna'dan İsimler ve ebced değerleri (Alim, Semî, Vedûd, Hâlık, Basîr V.B.) Yazılı Mühr-i Süleyman 36
Resim 2.11: Ortasında Neml Suresi 30.ayet, Köşelerde Allah, Muhammed ve Dört Halifenin İsimleri Yazılı Mühür.....37
Resim 2.12: Unutmamak Ezberlemeyi Arttırmak ve Hikmet İçin Kullanım Terkibi .38
Resim 2.13: Mühr-i Süleyman'ın Köpekten Zarar Görmemek İçin Kullanımı 39
Resim 2.14: Solda Köşelerinde Ashâb-ı Kehf'in İsimleri, Ortasında Kıtmir Yazılı Mühr-i Süleyman, Sağda Köşelerinde Ashâb-ı Kehf'in İsimleri, Ortasında Hazreti İlyas yazan Mühr-i Süleyman.....40
Resim 2.15: Kasru'l-Hayrü'l- Garbi'nin Giriş Cephesindeki Altı Kollu Yıldız 41
Resim 2.16: Abbasi Dönemi Tolunoğlu Camii'nin Kemer Altı Stüko Süslemelerinde Altı Uçlu Yıldız Motifi.....41
Resim 2.17: 1334 Tarihli Memluk Dönemine Ait Olan Ebu'l Fadail İbn Ebu İshak Tarafından Bir Nüshası Yazılmış Olan Makamat Adlı Eserden Bir Bölümde Mühr-i Süleyman Motif Süslemesi.....42
Resim 2.18: 1334 Tarihli Memluk Dönemine Ait Olan Ebu'l Fadail İbn Ebu İshak Tarafından Bir Nüshası Yazılmış Olan Makamat Adlı Eserde Minberin Yan Aynalıklarında Mühr-i Süleyman Motifi.....43

Resim 2.19: İsmail Samani Tarafından Yaptırılan Köşkte Kullanılan Alçı Oyma Tekniği ile Yapılmış Panolarda Mühr-i Süleyman Sembolü 44
Resim 2.20: 10- 11. Yüzyıl Ayşe Bibi'ye Ait Olduğu Düşünülen Türbenin Dış Duvar Süslemelerinde Mühr-i Süleyman Motifi.....44
Resim 2.21: Bust Kalesinde Gıyaseddin Türbesi Portal Kemerinde Mühr-i Süleyman Sembolü.....45
Resim 2.22: Hargird Medresesi Mihrabı Süslemesi 46
Resim 2.23: Halep Müzesi Haleviye Medresesi Mihrabı 46
Resim 2.24: Malatya Ulu Camii'nin Kubbe Göbeğinde Çini Mozaikli Mühr-i Süleyman Motifi 47
Resim 2.25: Sahip Ata Camii Çinili Mihrabı 48
Resim 2.26: Konya Yusuf Ağa Koleksiyonu İhya' Ulûmi'd-Dîn 48
Kaynak: Sait Alp Akçagüner, "Şemse İkonografisi İçin Bir Öneri", *Sanat Dergisi,* S. 37 (2021): 229. 48
Resim 2.27: Diyarbakır Ulu Camii'nin Batı Revaklarındaki Kilit Taşında Geçmeli Altı Kollu Yıldız Motifi 49
Resim 2.28: Halifet Gazi Kümbeti'nin Giriş Kapısında Mühr-i Süleyman Sembolü 50
Resim 2.29: Teke Beyi Müberizüd'din Mehmet Bey'in 14 Mayıs 1373'te Antalya'nın Burçlarına Astığı Bayrağı.....51
Resim 2.30: Katalan Haritasında Karamanoğulları ve Candaroğulları Beyliği'nin Bayraklarında Mühr-i Süleyman Motifi.....51
Resim 3.1: Pertevniyal Sultan Koleksiyonundaki 00043 No.lu El Yazması Enâm-ı Şerif Hicri 1207/ Miladi 1792 53
Resim 3.2: Osmanlı Dönemine Ait 1850-1900'lü Yıllarda Yazılmış Bir Dua Kitabı 54
Resim 3.3: Hz. Muhammed'in Peygamberlik Mührü (Sağda) ve Mühr-i Süleyman (Solda), Osmanlı Resimli Dua Kitabı, Muhtemelen İstanbul, 19. Yüzyıl 55
Resim 3.4: Pertevniyal Sultan Koleksiyonundaki 00043 No.lu El Yazması Enâm-ı Şerif'in 56. Sayfası, H. 1207/ M. 1792.....57
Resim 3.5: Pertevniyal Sultan Koleksiyonundaki 00043 No.lu H. 1207/ M.1792 El Yazması Enâm-ı Şerif'in 58. Sayfası, "Mühr-i Süleyman" Yazılı Altı Köşeli Yıldız 58
Resim 3.6: Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü 06327 No.lu, H. 1207/ M. 1792 Tarihli El Yazması En'âm-ı Şerif Nüshasında "Bu Mühr-i Süleymandır" İbareli Altı Köşeli Yıldız.....59

Resim 3.7: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde Abdullah İffet Tarafından Yazılmış Olan H. 1293/ M.1876 Tarihli El Yazması En'âm-ı Şerif'te "Mühr-i Süleyman Nebî" İbareli Altı Köşeli Yıldız 60
Resim 3.8: Minber Üzerinde Mühr-i Süleyman Resmedilmiş Delâl-i Hayrat Eserinden Bir Bölüm, İstanbul Süleymaniye Küt. Env. No. 000055, 1720 61
Resim 3.9: Mühr-i Süleyman Süslemeli Delâl-i Hayrat, Kayseri Raşid Efendi Küt..62
Resim 3.10: Topkapı Sarayında Bulunan Kur'an Rahlesi Üzerinde Sedef İşlemeli Mühr-i Süleyman Motifi 63
Resim 3.11: Edirne Müzesi, Ahşap Rahle Ajurlu Mühr-i Süleyman Motifi.....63
Resim 3.12: Mühr-i Süleyman Motifli Rahle Genel Görünüşü ve Rahlenin Üst Kısmının Dış Cephesinde İşlenmiş Mühr-i Süleyman.....64
Resim 3.13: Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan XIV. Yüzyıla Ait Meraga'da Yapılmış Vakıf Kur'an Cüzlerinde Görülen Mühr-i Süleyman Motifli Tezhip Süslemeleri 65
Resim 3.14: Mühr-i Süleyman Motifi, 19. Yüzyıl Osmanlı, Düşük Ayar Gümüş, Kur'an Muhafazası Üzerinde Mühr-i Süleyman Motifi 66
Resim 3.15: Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Koleksiyonunda Bulunan 19.Yüzyıla Ait Cilt Kapağında Ortasında Allah Lafzı Yazan Mühr-i Süleyman Motifi 67
Resim 3.16: Manisa Halk Kütüphanesi Demirbaş No: MHK 192 El Cami'ü's-Sahîh, Miladi 1453 Yılına Ait Eserin Mıklep Bölümünde Mühr-i Süleyman Motifi.....68
Resim 3.17: Manisa Halk Kütüphanesi, Demirbaş No: MHK 1359 En-Nücûm'uz-Zahîre Fî Mulûki Mısr Ve'l- Kahire, Miladi 1468 Yılına Ait Eserin Mıklep Bölümünde Mühr-i Süleyman Motifi 68
Resim 3.18: Süleymaniye Kütüphanesinde Şehzade Mehmed Koleksiyonu, El-Müntehabat Fi İlmi'-Filaha Adlı Eserin Cildinde Mühr-i Süleyman Motifi.....69
Resim 3.19: Edirne Yazma Eserler Kütüphanesi Demirbaş No. 9282.....70
Resim 3.20: Ayasofya Camii Hademelerinden Hasan Efendi'nin Vefatıyla Boşalan Mühr-i Süleyman Kandili Yakma Görevinin Bir Başkasına Verilmesi 71
Resim 3.21: Bursa'da Hoca İlyaszade Mehmed Çelebi Vakfı'nın Geliri, Ulu Camii'ndeki Mihrab Mumlarına ve "Mühr-i Süleyman" Denilen Kandillere Tahsis Edilmişse de Gelirin Bu İhtiyaca Yetmediği İçin Görevin Başka Bir Gelir Kaynağına Aktarılması İle İlgili Belge.....71
Resim 3.22: Fatih Cami İçi Mühr-i Süleyman Şekilli Kandil.....72

Resim 3.23: Eyüp Sultan Camii İç Avlusu, Süleyman Mühürlü Kandil.....72
Resim 3.24: III. Murad'ın Annesi Nurbânû Valide Sultan Tarafından 1570-1579 Yılları Arasında Mimar Sinan'a İnşa Ettirilen Üsküdar Valide Atik Camii'nin Merkezi Kubbesinde, Mühr-i Süleyman Motifli Asılı Bir Kandil 72
Resim 3.25: Gümüşhane Süleymaniye Cami Mihrap Nişinde Mühr-i Süleyman Motifleri 73
Resim 3.26: Zal Mahmut Paşa Camii'nin Giriş Kapısının Üstünde Mühr-i Süleyman Motifi 74
Resim 3.27: Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii Giriş Kapısı İki Adet Mühr-i Süleyman Motifi 74
Resim 3.28: Üsküdar Valide Sultan Camii Kapılarının Üstünde Mühr-i Süleyman Motifi 75
Resim 3.29: Defterdar Mehmet Tahir Efendi Camii Tavan Süslemesi.....76
Resim 3.30: Pertevniyal Valide Sultan Camiinin Dış Cephe Süslemelerinde İşlenmiş Mühr-i Süleyman Simgesi, İstanbul/Fatih Yapımı; 1871.....76
Resim 3.31: Rize- Güneyce Köyü, Hacı Şeyh Camii 77
Resim 3.32: Rize- Güneysu, Çaykent-Salaha Kaytazlar Köyü Camii.....78
Resim 3.33: Trabzon- Çaykara, Kabataş Köyü Merkez Cami Minberinin Doğu Yönünden Görünümü.....79
Resim 3.34: İzmir, Ödemiş Birgi Karaoğlu Camii Mermer Minberinin Yan Aynalıklarındaki Mühr-i Süleyman Motifi.....79
Resim 3.35: Aydın Söke, Hacı İlyas Camii'nin Son Cemaat Yerindeki Mükebbirenin Cephe Yüzeylerinde Mühr-i Süleyman Motifi.....80
Resim 3.36: Aydın Söke'de Hacı İlyas Ağa Camii'nin Mermer Minberinin Köşk Korkuluğunda Geçmeli Mühr-i Süleyman Motifi 81
Resim 3.37: Belenardıç (Torapan) Köyü Camii Mühr-i Süleyman Süslemesi 82
Resim 3.39: Uşak İli, Aktaş Köyü Camii Son Cemaat Mühr-i Süleyman Sembollü Kalem İşi Süsleme 82
Resim 3.40: Bursa Yıldırım İmaretindeki Mühr-i Süleyman Motifli İhlas Suresi Duvar Süslemesi.....83
Resim 3.41: Gül Camii'nde Kubbe Kemerlerinde Taşıyıcı Ayaklarda, Yan Kubbe Merkezlerinde Mühr-i Süleyman Sembolü 84
Resim 3.42: Bursa Muradiye Caminin Harim Giriş Tavan Süslemesi 85
Resim 3.43: Edirne Muradiye İmarethanesinin Doğu Cephesinin Süslemeleri.....85

Resim 3.44: Bursa Yeşil Camiinin Yan Odalarında Çini Süslemesinde Mühr-i Süleyman Sembolü 86
Resim 3.45: Çoban Mustafa Paşa Cami Mihrabı, Kıble Yönündeki Duvarda Yuvarlak Pencerenin İçerisinde İçinde "Maşallah" Yazan Mühr-i Süleyman Motifi.....87
Resim 3.46: Çoban Mustafa Paşa Caminin İçinden Doğu *ve* Batı Cephesindeki Yuvarlak Pencerede Yazısız Mühr-i Süleyman Motifi.....87
Resim 3.47: Gazimağusa, Lala Mustafa Paşa Camii'nin Mihrabındaki Mühr-i Süleyman Motifi 88
Resim 3.48: Hala Sultan Camii Harime Giriş Kapısının Üstünde Mühr-i Süleyman Motifleri 89
Resim 3.49: Hala Sultan Tekke ve Camii Mihrabında Mühr-i Süleyman Motifleri...90
Resim 3.50: Üsküp Sultan Murat Camii Harime Giriş Tavan Süslemesinde Mühr-i Süleyman Motifi 91
Resim 3.51: Kalkandelen Cami Harime Giriş Tavanında Mühr-i Süleyman Motifi ..92
Resim 3.52: Kalkandelen Cami Kadınlar Mahfilinin Balkonlarına Çıkan Kemerlerin Üzerinde Mühr-i Süleyman Motifi 93
Resim 3.53: Bosna Hersek- Gazi Hüsrev Bey Camii'nin Yan Kanatlardaki Kubbenin Geçiş Pandantifleri Restorasyondan Önceki ve Sonraki Durumu.....94
Resim 3.54: Gazi Hüsrev Bey Cami Harim Bölümü, Restorasyondan Öncesinde Mühr-i Süleyman Motifi Günümüzdeki Resminde Mühr-i Süleyman Motifsiz Hali 94
Resim 3.55: Hadım Ağa Camii Kıble Duvarı Mihrap Üstündeki Pencerede Mühr-i Süleyman Motifi 95
Resim 3.56: Hadım Ağa Camii Önden Görünümü, Üç Kubbeli Son Cemaat Yeri Son Cemaat Yeri Harime Girişin Kubbe Süslemesinde Mühr-i Süleyman Motifi *(*Onarımdan Önceki Hali*)*.....96
Resim 3.57: Kosova, Prizren Sinan Paşa Camii Kıble Cephesi, Mihrap Üstü Penceresi 97
Resim 3.58: Priştine, Yaşar Paşa Camii'nin Mihrap Bölümünde Mühr-i Süleyman..98
Resim 3.59: Yaşar Paşa Camii Harim Girişi Kitabenin Üzerinde İhlas Suresi ile Beraber Mühr-i Süleyman Sembolü 99
Resim 3.60: Üsküdar Balaban Tekkesi Haziresinde Aişe Sıddıka Hanıma Ait Mezar Taşında Mühr-i Süleyman Sembolü.....102
Resim 3.61: Edirne'de Bulunan Rufai Tarikatına Bağlı Şakir Baba'nın Mühr-i Süleymanlı Mezar Taşı.....102

Resim 3.62: Eyüp Sultan Türbesinin İçindeki Mühr-i Süleyman Motifini Oluşturan İznik Çinileri.....103
Resim 3.63: Eyüp Sultan Türbesinin Hacet Penceresinde Mühr-i Süleyman Yıldızı 103
Resim 3.64: Kanuni Sultan Süleyman Türbesi, Pencere Cam Süslemelerinde Mühr-i Süleyman Motifi.....104
Resim 3.65: Gazi Hüsrev Bey'in Türbesi'nin Kubbe İçi Pandantiflerindeki Süslemelerde Mühr-i Süleyman Motifi.....105
Resim 3.66: Miralem Paşa'nın Sandukası ve Üzerinde Mühr-i Süleyman Motifli Süsleme.....106
Resim 3.67: Eyüp Sultan Camii Haziresi, Lala Mustafa Paşa'nın Türbesindeki Mühr-i Süleyman Detayı.....106
Resim 3.68: Eyüp Sultan Camii Haziresi; Mühr-i Süleyman İşlemeli Mezar Taşı..107
Resim 3.69: Şeyh Ebu'l Vefa Camii Haziresi, Mühr-i Süleyman İşlemeli Mezar Taşı H. 1153/ M. 1740.....107
Resim 3.70: Buhurîzâde Abdi Efendi'ye Ait Mezar Taşında Mühr- Süleyman.....108
Resim 3.71: Yeniçeri 5. Bölüğünden Süleyman'ın Mezar Taşı.....109
Resim 3.72: Mısır Tüccarı Hüseyin Ağa'nın Mühr-i Süleyman Motifli Mezar Taşı110
Resim 3.73: Yahya Âgâh Efendi'nin Tâc Risalesi.....111
Resim 3.74: Tâc-ı Şeriflerin Merkezinde Olan Düğmeleri ve Mühür Gül Yerleri Beyanından.....112
Resim 3.75: Şeyh İsmail-i Rumi'nin Ortaya Koyduğu Altı Köşeli Mühr-i Süleyman İsmail-i Gülü.....115
Resim 3.76: Tarik-i Aliyye-i Nakşibendiyye Gülü ve Rufai ve Sadi gülü.....116
Resim 3.77: İnce Pamuklu Bez Üzerinde Ayet-i Kerimeli ve Ortası Mühr-i Süleymanlı Arakiyye.....117
Resim 3.78: Galata Mevlevihanesi Müzesi, Mühr-i Süleyman Motifli Kemer 118
Resim 3.79: Pir Hazreti Hayati Halveti Dergâhı ve Türbesi.....120
Resim 3.80: Halvetî Kolunun Hayatî Tarikatına Ait Olan Orijinal Sancak 121
Resim 3.81: Hayatî Tarikatının Orijinal Sancağının Kopyasının Hazreti Pir Mehmet Hayati'nin Sandukasının Üzerine Serilirken.....121
Resim 3.82: Üsküp Rifai Tekkesi Semahâne Bölümünde Asılı Mühr-i Süleyman Şekilli Avize.....122

Resim 3.83: Üsküp Şeyh Mehmet Efendi Türbesinin Eski Bir Fotoğrafında Duvarda Asılı Tarikat Sancağında Mühr-i Süleyman Motifi 123
Resim 3.84: Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Mühr-i Süleyman Motifli Bedeviyye Tarikatı Sancağı 124
Resim 3.85: Şeyh Osman Efendi Tekkesinin Semahâne Bölümündeki Mühr-i Süleyman Şekilli Kandil 125
Resim 3.86: Prizren'de Bulunan Şeyh Cemalî Efendi Tekkesi Rufai Tekkesinin Mihrabının Sağ ve Solunda Mühr-i Süleyman Sembolü 125
Resim 3.87: Yakova Şeyh Musa Efendi Tekkesi 126
Resim 3.88: Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhında Bulunan Üçler Çeşmesinin Aynalığında Bulunan Mühr-i Süleyman Motifi.....127
Resim 3.89: Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi'nin Girişinin İki Yanında Bulunan Mühr-i Süleyman Motifi 127
Resim 3.90: Ankara Etnografya Müzesinde, 487 Env. Nolu Mühr-i Süleyman Motifli Alem.....129
Resim 3.91: Nevşehir Hacı Bektaş Müzesindeki Madeni Tekke Eşyalarından Mühr-i Süleyman Motifli Teber 130
Resim3.92: Konya Mevlâna Müzesindeki Osmanlı Dönemi Keşkülde Mühr-i Süleyman Motifi 131
Resim3.93: Antalya Mevlihane Müzesinde Sergilenen Def ve Kudümlerde İşlenmiş Mühr-i Süleyman Sembolü 133
Resim 3.94: Rize Müzesi, Osmanlı Dönemi Mühr-i Süleyman Motifli Def 133
Resim3.95: Cem Sultan'a Ait Tılsımlı Gömlek.....135
Resim 3.96: 16. *Y*üzyıl Mühr-i Süleyman Motifli Kaftan.....136
Resim 3.97: Sultan I. Süleyman (Kanuni) Şehzadesi Selim'e Ait Tılsımlı Gömlek H. 972 (1565-1566) 136
Resim3.98: 16- 17. Yüzyıla Ait Mühr-i Süleyman Motifli Padişah Gömleği.....137
Resim 3.99: Padişaha Ait Mühr-i Süleyman Motifli Tılsımlı Takke 138
Resim 3.100: Hicri 1292 Tarihli Pirinç Mühür, Daire İçinde; Mühr-i Süleyman Şeklinde Ashâb-ı Kehf ile Çevresinde; Dört Büyük Melek, üstünde Kelime-i Tevhid, Altında İse "Lâ Havle Ve Lâ Kuvvete İlla Billah" Duası 140
Resim 3.101: Pirinç Mührün En Dış Kenarında Devren Ayete'l- Kürsi, Ortada; Mühr-i Süleyman Şeklinin Dışında, "Ya Allah", "Ya Muhammed" ve Dört Büyük Melek

İsimleri, Mühr-i Süleyman Şekli İçinde Altı Tane "Ya Allah" ve Merkezinde Besmele ve Neml Suresinin 30. Ayeti 141
Resim 3.102: Sultan IV. Murad'a Ait Pala Kılıç, 17. Yüzyıl İstanbul Hisart Panaroma Müzesi 144
Resim3.103: Balta- Oğlu Süleyman Paşa'nın Mühr-i Süleyman Motifli Kılıcı 145
Resim 3.104: Osmanlı, 17- 18. Yüzyıla Ait Üzerinde 3. Selim'in Tuğrası Bulunan Pala. Tuğranın Bulunduğu Yüzünde Ayetel Kürsi, Arka Yüzünde İse Kabzaya Yakın Yerde Bir Madalyon İçinde Mühr-i Süleyman Motifi 145
Resim3.105: 17/ 18. Yüzyıla Ait Osmanlı Kılıcı (Zülfikar Pala) 146
Resim 3.106: 19.Yüzyıl, Kılıç (Laz Yatağını) Kınının Üzerinde Madalyonların İçerisine İşlenmiş Osmanlı Arması, Tuğra, Besmele ve Yazısız Yalın Bir Halde Mühr-i Süleyman Motifi 146
Resim 3.107: 18. Yüzyıl, Müezzin Mehmed Paşa'ya Ait Balta'nın Üzerinde Besmele ile Saff Suresi 13. Ayet ve İki Hilal Ortasında Mühr-i Süleyman Motifi..... 147
Resim 3.108: 18. *Y*üzyıla Ait Osmanlı Saray Erkânından Silahtar Mustafa Paşa'nın Silahı, Askeri Müze..... 147
Resim 3.109: Osmanlı 15. Yüzyıl, Yıldırım Beyazıt'a Ait Göğüs Zırhı, Ortasında İçi Teber Motifli Mühr-i Süleyman Üst Parçasında İse İçinde "Allah" Ve "Muhammed" Lafızları Yazılı Mühr-i Süleyman Sembolü 148
Resim 3.110: Osmanlı 15-16. Yüzyıla Ait Kalkanın Ortasında Ashâb-ı Kehf'in İsimleriyle Beraber Hazırlanmış Mühr-i Süleyman Motifi 149
Resim 3.111: Osmanlı, 15/ 17. Yüzyıl, Kanuni Sultan Süleyman'ın Atına Ait Tombağın (At Alın Zırhı) İçinde Ashâb-ı Kehfli Mühr-i Süleyman Motifi 149
Resim 3.112: Konya Etnografya Müzesi Mühr-i Süleyman Motifli Barut Kabı 149
Resim 3.113: Osmanlı Dönemi, 18. Yüzyıl, Tunç Top Üzerinde Mühr-i Süleyman Motifi 150
Resim 3.114: Osmanlı Dönemi, 18. Yüzyıl Sonu (H.1204 / M.1789-90) Tarihli Tunç Topun Ortasında Maşallah Yazan Mühr-i Süleyman Motifi 151
Resim 3.115: Barbaros Hızır Hayrettin Paşa'nın Kaptan-ı Derya Olduğu Dönemde (1534-1546) Kullandığı Mühr-i Süleyman Motifli Sancak ve Hayrettin Paşa'nın Türbesindeki Sanduka Örtüsü, Beşiktaş/ İstanbul 154
Resim 3.116: İstanbul Deniz Müzesi, Osmanlı Sancağı, Env. No. 0684, H.1271/ M. 1854..... 155
Resim 3.117: Topkapı Sarayı Müzesi, Ak Renkli Osmanlı Cezayir Sancağı..... 156

Resim 3.118: V. Mehmet Devrinde Kullanılan Alay Sancaklarından Bir Cephesi, Avrupa Koleksiyonlarında Bulunan Osmanlı Donanma Bayrakları ve Direkler Arası Süslemelerinde Mühr-i Süleyman Sembolü.....156
Resim 3.119: İtalya/ Pisa, Santo Stefano Dei Cavalieri Kilisesinde Sergilenen İnebahtı Muharebesinde Çalınan Osmanlı Sancakları 157
Resim 3.120: 1571 İnebahtı Deniz Savaşında Kullanılan Diğer Osmanlı Bayrakları 158
Resim 3.121: Santo Stefano Dei Cavalieri Kilisesi'nde Sergilenen 1571 İnebahtı Savaşı Sırasında Ele Geçirilen Ali Paşa'nın Osmanlı Sancağı 158
Resim 3.122: 1571 İnebahtı Deniz Savaşında Kullanılan Osmanlı Sancağı 159
Resim 3.123: 1571 İnebahtı Deniz Savaşında Ele Geçirilip İtalya'nın Pisa Kentindeki Santo Stefano Dei Cavalieri Kilisesi'nde Sergilenen Osmanlı Bayrakları Üzerinde Mühr-i Süleyman Sembolleri 159
Resim 3.124: 1582 Yılında İstanbul'da Sultan 3. Murat'ın Oğlu Şehzade Mehmed'in Sünnet Düğünde Çalgıcıların Aletlerinde Görülen Mühr-i Süleyman.....160
Resim 3.125: Haliç'te Gece Gösterisi: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.....162
Resim 3.126: Haliç'te Gece Gösterisi; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 163
Resim 3.127: Düğünün Yedinci Günü Ok Meydanı'nda Gerçekleşen Gece Gösterisi 164
Resim 3.128: Nakkaş İbrahim'in Nüshasında da Kadırgadan Sadrazam İbrahim Paşa Gösteriyi Seyrederken Devlerin Arasında Mühr-i Süleymanlı Kandiller.....165
Resim 3.129: Topkapı Sarayı'nın Bahçesinde Bulunan Taş Tahtın Kol Süslemesi .165
Resim 3.130: Franz Taeschner'in Yayımladığı 17. Yüzyıl Osmanlı'daki Çarşı Ressamları Albümünden Bir Bayram Yerinde Salıncak 166
Resim 3.131: 1460 -1489 Yılları Arası Osmanlı Sikkelerinde Mühr-i Süleyman Motifleri 168
Resim 3.132: Sultan 2. Selim Dönemi, Malhaz Mangır, Ön Yüzünde El- Mahrusa, Malhaz Sene 974, Arka Yüzünde ise Mühr-i Süleyman Motifi 168
Resim 3.133: Kanuni Dönemi Sikkesi, Sene 939.....168
Resim 3.134: Sultan 2. Selim Dönemi- Paranın Ön Yüzünde "Sultan Selim Şah Bin Sultan Süleyman Şah", Arka Yüzünde Mühr-i Süleyman Motifinin İçinde "Mülkü ve Sultanlığı Devamlı, Hilafeti ve Adaleti Kuvvetli Olsun, Halep'te Darp Edildi. Sene 982" Yazısı 169

Resim 3.135: Sultan III. Murat Dönemine Ait, Bakır Sikke. Ön Yüzünde Küçük Bir Mühr-i Süleyman Motifi ve "Sultan Murad Bin Sultan Selim Han" Yazısı, Arka Yüzünde İse Büyük Bir Mühr-i Süleyman Motifi ile Hilafet ve Adalete Vurgu Yapan Bir Kitabe Yer Almaktadır. Halep'te, H. 982/M.1574 Yılında Darp Edilmiştir. 169
Resim 3.136: Mehmet Vahdettin Dönemine Ait 10 Liralık Mühr-i Süleyman Motifli Kaime 170
Resim 3.137: Nazarlık Olarak Göz Motifini Temsil Eden Şekiller 172
Resim 3.138: Mühr-i Süleyman Sembollü Muskalar 173
Resim 3.139: Mühr-i Süleymanlı Yıldız Muska *v*e Armudiye 173
Resim 3.140: Bebek Armudiyesi 174
Resim 3.141: 19. Yüzyıla Ait Mühr-i Süleymanlı Asmalı Kancalı Armudiye 175
Resim 3.142: Mühr-i Süleyman Motifli Çeşit Armudiye Örnekleri 175
Resim 3.143: Zincirli ve Gümüş Beşlikli ve Savatlı Hamayıl (Solda) ve Zincirsiz, Süssüz Gümüş Hamayıl (Sağda), Osmanlı, 19. Yüzyıl 177
Resim 3.144: 18. Yüzyıl Ait Osmanlı Dönemine Üzerinde Ayetler, Mühr-i Süleyman ve Hz. Muhammed ile İlgili Kutsal Semboller Barındıran Tılsım Tomarı 177
Resim 3.145: Osmanlı Dönemi, Hamayıl İçine Konulan Dua Metni İçinde Mühr-i Süleyman Sembolü 178
Resim 3.146: 17.Yüzyıla Ait Kybele Formlu Her Bir Parçasında Mühr-i Süleyman Motifi Bulunan Osmanlı Dönemi Manisa Kemer Tokası 181
Resim 3.147: Konya ve Rize Etnografya Müzesinde Kybele Formlu Mühr-i Süleyman Motifli Kemer Tokaları 181
Resim 3.148: Ankara Etnografya Müzesinde Kybele Formlu Mühr-i Süleyman Motifli Kemer Tokası 181
Resim 3.149: 1. Konya Etnografya Müzesi 2. Bursa Ulumay Müzesi Sergilenen Gümüş Mühr-i Süleyman Motifli Tepelikler 183
Resim 3.150: İstanbul İşi Gümüş Kakma Tepelik ve Ortası Mühr-i Süleymanlı Etrafı Penezli Tepelik 184
Resim 3.151: Mühr-i Süleyman Süslemeli Alın Altını 185
Resim 3. 152: 9.Yüzyıl Sonuna Ait Pazubent 185
Resim 3.153: Mühr-i Süleyman Motifi İşlenmiş Gümüş Savatlı Pazubent 186
Resim 3.154: Mühr-i Süleymanlı Şifa Tası 187
Resim 3.155: Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Şifa Tasları 190

Resim 3.156: Konya Mevlâna Müzesi ve Bursa Ulumaay Müzesinde Bulunan Şifa Taslarında Göbekte Mühr-i Süleyman Sembolü *v*e Onunda Merkezinde "Allah Hu" İbaresi.....191
Resim 3. 157: Erken Osmanlı Dönemi İznik Kaseleri.....191
Resim 3. 158: Konya Etnografya Müzesindeki Mühr-i Süleyman Motifli Lenger..193
Resim 3.159: 18. 19. Yüzyıla Ait Tombak Leğen.....193
Resim 3.160: Harput-Elâzığ Atölyelerinde Üretilmiş 19.Yüzyıla Ait Mühr-i Süleyman Motifli Sini 194
Resim 3. 161: Sultan III. Ahmed (1703-1730) Dönemi, Lale Devri'ne Ait Yuvarlak Kahve Tepsisi 194
Resim 3.162: Mühr-i Süleyman Şekilli Geleneksel Dibile Tatlısı.....195
Resim3.163: Mühr-i Süleyman Kilitli Sarraf Çekmecesi 196
Resim 3.164: Mühr-i Süleyman Süslemeli Osmanlı Gelin Sandığı 196
Resim 3.165: Anadolu Dokumalarındaki Altı Köşeli Yıldız Motifleri.....197
Resim3.166: Kenar Suyunun İçinde Aşık Kıvrımı ile Altı Köşeli Yıldız Motifli Kilim Seccade Detayı, Yozgat Müzesi.....198
Resim 3.167: Enver Paşa Adına Yapılan Kars Kilim Halısı 199
Resim 3.168: Osmanlı Dönemi Mühr-i Süleyman Motifli Sedef Kakmalı Sehpa ...200
Resim 3.169: Karadağ Plav'da Eski Bir Osmanlı Evinin Duvarı.....201
Resim 3.170: Bosna Hersek'te Kaptan İsmail Sarıca Evi Kapı Detayı 202
Resim 3.171: Rize'nin Konaklarında İşlenmiş Mühr-i Süleyman Motifleri.....203
Resim 3.172: Samsun- Ladikli İlçesi, Ambar Köyünde Bulunan Ayvalı Köyü Ambarı Kapısında İşlenmiş Mühr-i Süleyman Motifi.....204
Resim 3.173: Dedezâde Hacı Hasan Hıfzı Tarafından Yapılmış Olan H. 1326 Tarihli Mühr-i Süleymanlı Levha 205
Resim 3.174: Latifooğlu Konağı'nın Alçılı Vitray Tepe Pencerelerinde Mühr-i Süleyman Motifi, Tokat/Merkez.....205
Resim 3.175: Topkapı Sarayı Sünnet Odası Dış Cephe Süslemesinde İznik Çinilerinden Yapılmış Mühr-i Süleyman 206
Resim 3.176: Yıldız Sarayı Çit Kasrı Tavan Süslemelerinde Mühr-i Süleyman.....206
Resim 3.177: Abdülmecid Efendi Köşkü'nde Bulunan Mühr-i Süleyman Motifleri 207
Resim 3.178: Musahip Besim Ağa Çeşmesi, İstanbul /Cerrahpaşa, Yapımı: 1846 ..209
Resim 3.179: Ayasofya Şadırvanı.....210

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Dört Elementin Simgesi olarak Mühr-i Süleyman Sembolü 13
Şekil 2.2: Hint Mitolojisinde Tanrıyı Çağırmak İçin Bir Ritüel İçeren Hindistan'ın Varana Yantrası (Bir Çeşit Fayda Umulan Muska).....17
Şekil 2.3: Uçu- Eki.....18

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e. : Adı Geçen Eser

A.s. : Aleyhisselâm

B.O.A. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bs. :Basım

C. : Cilt

C.c. : Celle Celâluhû

Çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

Ed. : Editör

Env. : Envanter

İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi

S. : Sayı

S.a.v. : Sallallâhu Aleyhi ve Sellem

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

YKY : Yapı Kredi Yayınları

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Sembol; duyularla anlatılamayan bir şeyi ifade eden somut nesne veya işaretlerdir.[1] Semboller insanlık tarihi boyunca duygu ve düşüncelerin bir ifadesi ve bunları başkalarına en kısa yoldan aktarabilme aracı olarak kullanıla gelmiştir. İnançta, sanatta, siyasette, toplumsal kurallarda vb. bir kimlik olarak rol almıştır. Örneğin bir ülkenin bayrak sembolü kendisine yüklenen anlamla toplumu ayakta tutan bir güç haline gelebilir. Bunun gibi tarih boyunca medeniyetler benliklerini simgeleyen birtakım semboller kullanmış ve onlara dini, sezgisel, ideolojik manalar yüklemişlerdir. Özellikle bunların içinde dini semboller soyut kavramları somut şekilde ifade edebilmekte en etkili araçlardan biri olmuştur. Paul Tilich, dinin dilinin semboller üzerine kurulu olduğunu ve bu sembollerin, temsil ettikleri şeyin gücüne ortak olduklarını belirtir.[2] Mesela, Yahudilikte yedi kollu şamdan Allah'ın nurunu, Hristiyanlıkta haç İsa (a.s.)'nın çektiği acıları, İslam'da Kâbe, minare gibi sembollerse Allah'ın varlığını ve birliğini ifade etmektedir. Bazı dini semboller ise çeşitli dinlerde ve medeniyetlerde birbirinden ayrı anlamlar yüklense de ortak bir değer haline gelmiş, nesiller boyunca önemini yitirmemiştir. Bunlardan biri de tarih boyunca farklı medeniyetlerin sahiplendiği Mühr-i Süleyman'dır. Bu sembol iki eşkenar üçgenden birinin bir köşesinin aşağıya ve birinin de yukarıya bakacak şekilde iç içe geçmesiyle oluşturulan altı köşeli yıldız simgesi olarak ifade edilir. Birçok uygarlıkta kullanıla gelen bir sembol olması ve bazı efsanelerde geçmesi, Davud Yıldızı veya Davud Kalkanı, Heksagram ya da Mühr-i Süleyman isimleri ile anılmasına sebep olmuştur. Mührün

[1] "Sembol", Türkçe Sözlük, TDK, C. 2, İstanbul, 1992: 1278.

[2] Hatice Fahamet Ünal, "İslâm, Hristiyan ve Musevi İlahilerinde Gül, Haç ve Davud Yıldızı Sembolleri" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 1.

geçmişi eski çağlara kadar uzanmaktadır. İslam kültüründe ise Hz. Süleyman'ın yüzüğünün üzerinde bulunan bir sembol olarak kabul edilir.

Bu çalışmada Mühr-i Süleyman'ın Osmanlı toplumundaki kullanım alanları incelenmiştir. Birinci bölüm olan giriş bölümünde konunun tanımı, amacı, araştırmada takip edilen yöntem, özgün değeri ve önemi, konunun hipotezi, sınırlılıkları ve literatür analizi ele alınmıştır. İkinci bölümde sembol kavramı tanımlanarak dini semboller üzerinden altı köşeli yıldız sembolünün terminolojik isimleri üzerinde durulmuştur. Mühr-i Süleyman kavramının İslamiyet dışı kültürlerdeki anlamı ve kullanımından bahsedilmiştir. Ardından İslam kültüründeki önemi, dua kitaplarındaki kullanımı, İlk dönem İslam Devletlerinden Osmanlıya kadar kullanımı kronolojik olarak ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Osmanlı döneminde Mühr-i Süleyman sembolünün kullanımı alt başlıklar halinde incelenmiştir. İlk önce yazma eserlerde, mushafların iç ve dış tezyinatında kullanımına yer verilmiştir. Ardından Osmanlı dönemine ait mimarî eserlerde kullanımı, tarikat yapılarındaki anlam ve kullanım alanları, devlet düzeyinde kullanımı, sosyal hayattaki kullanımı gibi çeşitli alanlarda Mühr-i Süleyman'ın rolü, örnek verilen eserlerin resimleri ile desteklenerek detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Son bölümde tüm verilerden elde edilen sonuçla beraber mühr-i Süleyman sembolünün Osmanlı Devleti'ndeki yeri ve önemi vurgulanmıştır.

1.1.Tezin Konusu ve Problemi

Bu araştırmanın ana konusu Mühr-iSüleyman sembolüne İslam kültüründe verilen değer ve dua kitaplarındaki kullanım şekline de bağlı olarak, Osmanlı döneminde devlet düzeyinde, sosyal hayatta, mimaride, sanatta, tasavvufta, tekkelerde Mühr-i Süleyman'ın kullanımını içermektedir.

Tez şu ana problem etrafında şekillenmiştir: "Mühr-i Süleyman, Osmanlı döneminde hangi alanlarda kullanılmıştır ve bu kullanımların dini, kültürel ve sosyal açılardan anlamı nelerdir?"

Alt Problemler:

1. Mühr-i Süleyman'ın İslam'da ve İslam dışı kültürlerde, kökeni ve anlamı nelerdir?
2. Osmanlı döneminde dini kullanımının (dua kitapları, tılsımlar, mimari vs.) temel özellikleri nelerdir?

3. Mimari yapılarda bu sembolün yer almasının arkasındaki estetik ve sembolik değer nedir?
4. Tasavvuf ve tekke kültüründe Mühr-i Süleyman nasıl yorumlanmış ve kullanılmıştır?
5. Osmanlı sanatında (çini, tekstil, metal işçiliği vb.) Mühr-i Süleyman'ın uygulanması nasıldır?
6. Osmanlı toplumunda günlük yaşamda bu sembole yüklenen anlamlar ve işlevler nelerdir?

1.2. Tezin Amacı

Tezin amacı, Mühr-i Süleyman'ın İslâm kültüründeki önemi ve dua kitaplarındaki kullanımına bağlı olarak Osmanlı döneminde kullanıldığı alanları araştırmaktır. Öncelikle, Mühr-i Süleyman'ın dua kitaplarında nasıl kullanıldığı ve sembolün bu kitaplarda nasıl işlendiği detaylı bir şekilde incelenecektir. Böylece, Osmanlı döneminde Mühr-i Süleyman sembolünün kullanıldığı alanlarda yüklenen anlamlar ile dua ve tılsımlarla nasıl bir bağlamda kullanıldığı araştırılacaktır. Aynı şekilde, Mühr-i Süleyman'ın Osmanlı döneminde, devlet düzeyinde nasıl kullanıldığı incelenecektir. Cami, saray, çeşme gibi mimarî eserlerde mührün kullanım alanları araştırılacaktır. Ayrıca, Mühr-i Süleyman'ın Osmanlı toplumunda nasıl algılandığı ve sosyal hayattaki etkiler ele alınacak; halk arasında nasıl bir yer edindiği ve günlük hayattaki yeri irdelenecektir. Bunun yanı sıra, Osmanlı tekke ve derviş eşyalarında nasıl kullanıldığı ve bu sembolün tasavvufi boyutta nasıl anlamlandırıldığı incelenecektir. Böylece Mühr-i Süleyman'ın kullanıldığı alanlar derinlemesine araştırılarak, sembolün Osmanlı Devleti ve toplumundaki çok yönlü kullanımını anlamaya yönelik önemli bir katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

1.3. Tezin Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi, alan incelemesi ve yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. Ayrıca incelenen sembolün tarihsel zaman dilimindeki kullanımı da ele alındığından dolayı zamansal olarak boylamsal araştırma yöntemi uygulanmıştır. Araştırma tarihi, kültürel ve dini açılardan Osmanlı Döneminde Mühr-i Süleyman sembolünün kullanım alanlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu

doğrultuda, yazma eserler, arşiv belgeleri, mimari yapılar, çeşitli sanat eserleri ve etnografya müzelerindeki objeler üzerinden kapsamlı bir inceleme yapılmıştır. Bunun için betimsel analiz ve içerik analizi yöntemlerini kullanarak elde edilen veriler sistematik şekilde değerlendirilmiştir. Mühr-i Süleyman sembolünün Osmanlı dönemindeki kullanımını anlamak için birincil kaynaklar olan Osmanlı dönemi yazma eserler (Enâm-ı Şerif, Delailü'l-Hayrat vb.), Osmanlı arşiv belgeleri (T.C. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri), epigrafik materyaller (mezar taşları, kitabeler), sanat eserleri (minyatürler, hat sanatı örnekleri, mühür ve sikke koleksiyonları) incelenmiştir. Birincil kaynaklara erişim için Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Millet Yazma Eser Kütüphanesi ve İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi taranarak veriler elde edilmiştir. İkincil kaynaklar olarak Osmanlı dönemi sanat tarihi ve tasavvufi literatür ve akademisyenlerin inceleme ve araştırma eserleri incelenmiştir. Basılı eserler için Beyazıt Sahaflar Çarşısı, Taksim Atatürk Kitaplığı ve İSAM Kütüphanesi'nde detaylı şekilde araştırma yapılmıştır. Osmanlı dönemine ait cami kandillerindeki Mühr-i Süleyman motifleri, Devlet Arşivleri'ndeki Osmanlıca belgeler üzerinden tespit edilmiştir. Doküman incelemesi kapsamında elde edilen bu veriler kültürel, dini ve sanatsal bağlamda Osmanlı döneminde mühr-i Süleyman'ın kullanım alanlarına göre sınıflandırılmıştır. Alan araştırmasında Mühr-i Süleyman sembolünün Osmanlı mimarisinde ve sosyal hayattaki kullanımını belgelemek amacıyla yerinde gözlem ve fotoğraf analizi yöntemleri kullanılmıştır. Osmanlı dönemine ait mimarî yapılarda, sosyal yaşam alanlarında bulunulan bulguları ve geniş bir coğrafyada yaygın olarak kullanımını analiz etmek için Türkiye ve yurtdışında seçili şehirlerde saha çalışması yapılmıştır. Türkiye'de İstanbul, Bursa, Diyarbakır'da bulunan cami, türbe ve mezar taşlarındaki Mühr-i Süleyman motifleri incelenmiş, fotoğraflanmış ve kayıt altına alınmıştır. Mühr-i Süleyman sembolünün sosyal hayattaki kullanımını anlamak için Etnografya müzeleri (Bursa, Konya, Ankara, Rize, Eskişehir) ziyaret edilerek Mühr-i Süleyman işlemeli objeler belgelenmiştir. Yurtdışında Kosova, Makedonya, Bosna-Hersek ve Kıbrıs'ta Osmanlı eserlerinden cami, türbe, tekke ve mezar taşlarındaki Mühr-i Süleyman motifleri incelenmiş, fotoğraflanmış ve kayıt altına alınmıştır. Elde edilen motiflerin kullanım yerleri fonksiyonlarına göre sınıflandırılmıştır. Mimari eserler ve epigrafik malzemelerden elde edilen veriler, tarihi bağlam içerisinde analiz edilmiştir. Bu

araştırmada aynı zamanda yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılarak uzman görüşlerine başvurulmuş ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Görüşme soruları, araştırmanın temel amaçları doğrultusunda oluşturulmuş olup, Mühr-i Süleyman'ın Osmanlı döneminde dini ve kültürel bağlamı, mezar taşları ve mimari eserlerdeki yeri gibi temalara odaklanmıştır. Sorular, uzmanların konuyla ilgili bilgi ve deneyimlerini derinlemesine ortaya koyabilmeleri amacıyla açık uçlu olarak hazırlanmıştır. Görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiş olup, alınan notlar doğrultusunda kayıt altına alınmıştır. Katılımcıların verdiği bilgiler, görüşme esnasında yazılı olarak not edilmiş ve daha sonra analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında, araştırmacı yazar Recep Koyuncu ile Rize'de gerçekleştirilen görüşmede, Mühr-i Süleyman'ın Rize'deki mezar taşlarında ve ahşap camilerdeki kullanımına ilişkin önemli bilgiler elde edilmiştir. Ayrıca konunun daha derinlemesine incelenmesi için Orhan Terzioğlu, Murat Ümit Hiçyılmaz ve diğer araştırmacıların ilgili eserleri önerilmiştir. Prof. Dr. Mustafa Kara ile Bursa'da gerçekleştirilen görüşmede Mühr-i Süleyman'ın kültürel ve dini bağlamdaki yeri üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Görüşme sırasında Prof. Dr. Mustafa Kara, toplumumuzda Mühr-i Süleyman'ın gerçek anlamının yeterince bilinmediğini, özellikle İsrail bayrağında yer alması nedeniyle yaygın olarak Yahudiliğe ait bir sembol olarak algılandığını ifade etmiştir. Ancak bu yaklaşımının yanlış olduğunu, Mühr-i Süleyman'ın İslam kültüründe de saygı gören bir sembol olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, İslam sanatında ve mimarisinde bir motif olarak Mühr-i Süleyman'ın sıkça tercih edildiğini belirterek, Osmanlı döneminde cami süslemelerinde ve çeşitli sanat dallarında bu sembolün kullanıldığına dikkat çekmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakat sırasında öne çıkan, Mühr-i Süleyman'ın mezar taşlarındaki sembolik işlevi, Rize'deki ahşap camilerdeki yoğun kullanımı ve Mühr-i Süleyman'ın toplumsal algısı, dini ve kültürel bağlamı ile mimarideki yeri ilgili temalara ayrılarak değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler tarihi, kültürel, dini bağlamda yorumlanarak anlamlandırılmıştır.

1.4. Tezin Önemi Ve Özgün Değeri

Yapılan literatür çalışmasında Osmanlı döneminde Mühr-i Süleyman'ın çok yönlü kullanımı ile ilgili bir çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu çalışmayı özgün kılan en önemli husus Osmanlı dönemi ile sınırlı kalınıp Osmanlı toplumundaki kullanım alanlarını geniş bir perspektiften ele alınması ve dua kitapları, mimarî detaylar, sosyal

hayat, tasavvuf ve tekkeler, ordu teçhizatı gibi çeşitli alanlarda Mühr-i Süleyman'ın rolü detaylı bir şekilde incelenmesidir. Böylece bu tez, Osmanlı döneminde Mühr-i Süleyman'ın çok yönlü kullanımının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte Osmanlı kültür ve tarihine farklı bir bakış açısı getirilmeye çalışılacaktır.

1.5. Tezin Sınırlılıkları

Mühr-i Süleyman'ın önceki inanç ve kültürlerdeki yeri ile Kur'an'ı Kerim'de, Bakara 102., Nisa 163, En'âm 84., Neml 15-40., Sebe 12,13,14., Sad Suresi 30-40. ayetlerde geçen Süleyman (a.s.)'ın saltanatı ve kudretinin sembol ile irtibatlandırılması, hadis kaynaklarında Mühr-i Süleyman ile ilgili rivayetlerin incelenmesi, İslâm alimlerinin eserlerinde mühür ile ilgili bilgilere yer verilmesi, ardından dua mecmualarında kullanım şekli ve amacı buna bağlı olarak devlet erkanın kıyafetlerinde kullanım şekline göre tılsımından faydalanıldığı örneklerin ele alınması, toplumda sosyal hayatta evlerin girişlerinden tepsilere, takılardan kaselere kadar kullanıldığı alanların gösterilmesi, mimarîde ise çeşme kitabeleri, cami süslemeleri, sarayların iç dekorasyon süslemelerinde, ordu teçhizatında; savaş toplarından, kalkanlara, bomba kalıplarından kılıçlara kadar kullanılan alanların gösterilmesi, tasavvuf kültüründe sembol olarak verilen anlama bağlı olarak tacı şeriflerde, sancaklarda, derviş eşyalarında kullanımı araştırmanın kapsamını ve sınırlılığını oluşturmaktadır.

1.6. Tez Konusuyla İlgili Literatür Analizi

Mühr-i Süleyman sembolü üzerine yapılan akademik çalışmalar genellikle sembolün dinler tarihi, sanat, mimari ve toplumsal algı içindeki konumunu ele almıştır. Bu bağlamda Galip Atasağun'un "İlahi Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyette) Dini Semboller" adlı çalışmasıdır. Tezinde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'ın kendine has sembollerini tespit etmiştir.[3] Bunların neleri sembolize ettiğini ve semboller konusunda dinler arasında herhangi bir etkileşimin olup olmadığını göz önüne sermeyi hedeflemiştir. Mühr-i Süleyman'ı da bu bağlamda değerlendirmiştir.

[3] Galip Atasağun, "İlâhî Dinlerde (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm'da) Dinî Semboller" (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996).

İdil Türeli, "Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız" adlı çalışmasında, Mühr-i Süleyman'ın tarihsel boyutunu ele almıştır.[4] Sembolün tarihsel süreç boyunca kazandığı çeşitli dini, kültürel, felsefi ve siyasal anlamları ele almış aynı zamanda sembolün tipolojik dönüşümünü de incelemiştir. Ardından Mühr-i Süleyman, ağırlıklı olarak Anadolu-Türk Sanatı ile sınırlandırarak mimarî eserlere yoğunlaşmıştır.

İsmail Naci Zeyrek 'in "Yahudilikte Dini Semboller (Magen David Örneği)" adlı çalışmasıdır.[5] Tezinde Mühr-i Süleyman'ı Yahudilik bağlamında ele almıştır. Sembolün Yahudilikte ortaya çıkışı, adlandırılması, geçirdiği evreler ve ona yüklenen anlamları ele alınmıştır. Yahudilik geleneğine bağlı kimselerin Mühr-i Süleyman sembolünü seküler bir simge seviyesine indirgeme sürecini günümüze kadar gelişini anlatmıştır. Tezi desteklemek amacıyla Mühr-i Süleyman'ın diğer dinlerde ve geleneklerde kullanımını temel özellikleri ile sınırlı tutarak üzerinde durmuştur.

Hatice Fahamet Ünal, "İslâm, Hristiyan ve Musevi İlahilerinde Gül, Haç Ve Davud Yıldızı Sembolleri" adlı çalışmasında İslâm, Hristiyan ve Musevi dinî musikî alanında oluşturulan ilahi repertuarların güftelerinde "Gül, Haç ve Davut yıldızı" sembolleri üzerinden bir inceleme gerçekleştirilmiştir.[6]

Mühr-i Süleyman'ın önceki inanç ve kültürlerdeki yeri üzerine yapılan araştırmalar, sembolün antik dönemlerden itibaren farklı medeniyetlerde nasıl kullanıldığına odaklanmaktadır. Bu kapsamda, Murat Hakan Yıldırım'ın "Dinler Tarihi Arkeolojisi Yahudi ve Hristiyan Kaynaklarında Tanrı İmgesi" adlı eseri, Haluk Tarcan'ın "Ön- Türk Tarihi", Bahaeddin Ögel'in "Türk Kültür Tarihine Giriş" ve Alparaslan Salt'ın

[4] İdil Türeli, "Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006).

[5] İsmail Naci Zeyrek, "Yahudilikte Dini Semboller: Magen David Örneği" (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).

[6] Hatice Fahamet Ünal, "İslâm, Hristiyan ve Musevi İlahilerinde Gül, Haç ve Davud Yıldızı Sembolleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitei Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022).

"Ansiklopedi: Neo-spiritüalist Yaklaşımlarla Ezoterik Bilgilerin Işığında Semboller" adlı eserleri, sembolün tarih öncesi ve antik çağlardaki varlığına dair bilgiler sunmaktadır.

İslam kültüründeki yeri açısından Mühr-i Süleyman, Kuran-ı Kerim'de Süleyman(a.s.) ile ilişkilendirilerek çeşitli ayetlerde (Bakara 102, Nisa 163, Enâm 84, Neml 15-40, Sebe 12-14, Sad 30-40) zikredilmiştir. Tefsir kitaplarında, Süleyman(a.s.)'ın mührünün ona verilen kudretin bir sembolü olduğu vurgulanmaktadır. Bu konu Mukatil bin Süleyman'ın "Tefsir-i Kebir", İsmail Hakkı Bursevi'nin "Ruhu'l- Beyân" gibi tefsir eserlerinde ve İbn Cerir Et-Taberi'nin "Tarihu't-Taberî", Yazıcıoğlu Ahmet Bican'ın, "Envâr-ül Aşıkîn" gibi klasik kaynaklarında ele alınmıştır. Hadis kaynaklarında da Mühr-i Süleyman'a atıflar bulunmakta olup, Müsned, İbn Mâce gibi hadis kitaplarında bu konuyla ilgili rivayetler geçmektedir.

Dua mecmualarında manevi amaçlarla kullanımı ise Seyyid Süleyman El Hüseyni'nin "Kenzü'l-Havas", Eş-Şeyh Ebu Hasan Şazeli'nin "Kuran'la Şifa ve Mühr-i Süleyman", İmam Gazali'nin "Sırrıl Masun ve'l Cevher'il- Meknun" gibi eserlerimde işlenmiştir. Ayrıca, kronolojik olarak Emevîlerden Osmanlıya kadar İslam devletlerinde sembolün kullanımı, Nusret Çam, "Türk İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız", Esin Atıl, "Renaissance of Islam: Art Of The Mamluks", Mustafa Cezar, "Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık", Creswell, K.A.C., "Erken Devir İslam Mimarisi" gibi eserlerde bahsedilmiştir.

El yazmaları ve Osmanlı dönemi yazma eserlerde Mühr-i Süleyman'ın kullanımı, özellikle Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi gibi arşivlerdeki belgelerde tespit edilmiştir. Bunlar Pertevniyal Sultan koleksiyonundaki 00043 No.lu el yazması Enâm-ı Şerif Hicri 1207/ Miladi 1792, Pertevniyal Sultan koleksiyonundaki 00043 No.lu el yazması Enâm-ı Şerif'in 56. sayfası, H. 1207/ M. 1792, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler bölümü 06327 Nolu, H. 1207/ M. 1792 tarihli el yazması En'âm-ı Şerif nüshası, Pertevniyal Sultan koleksiyonundaki 00043 Nolu el Yazması Enâm-ı Şerif'in 58. sayfası H. 1207/ M.1792, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde Abdullah İffet tarafından yazılmış olan H. 1293/ M.1876 tarihli el yazması En'âm-ı Şerif incelenmiştir. Bu konuya dair yapılan çalışmalar arasında Christiane Gruber, "Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve

Tılsım" adlı eseri ve Alexandra Bain, "The Late Ottoman En'am-ı Şerif", Semra Güler, "Türkiye Kütüphaneleri'ndeki Delâlü'l-Hayrât'larda Minyatür" adlı doktora tezleri yer almaktadır.

Mühr-i Süleyman'ın Osmanlı mimarisindeki yeri ise cami süslemeleri, saray dekorasyonları, türbeler ve tekkelerdeki örnekler üzerinden incelenmiştir. Bu alandaki çalışmalar arasında B.O.A. belgeleri, Orhan Terzioğlu'nun "Rize'nin Tarihi Tahta Camileri ve Oymacılık Sanatı", Ömer Turan & Mehmet Z. İbrahimgil'in "Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler", Eldar Uka'nın "Bir Medeniyetin İzinde Balkanlar" gibi eserler bulunmaktadır.

Tasavvuf kültüründe sembol olarak verilen anlam ve kullanım alanları, tarikat eşyaları, tac-ı şerif, sancaklar ve derviş eşyaları çerçevesinde ele alınmıştır. Yahya Âgah b. Salih, "Mecmûatu'z-Zarâif Sandûkâtü'l Ma'arif" Süleymaniye Kütüphanesi No. 00101, Derviş İbrahim el-Kadiri, "Risâle-i Gül- Âbad" Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar No. 004406001, Nurhan Atasoy'un "Derviş Çeyizi", Hüseyin Sıtkı Köker'in "Tefsiri Mevlâna Mustafa ve Vakıfları", Elif Ceylan Erol'un "Türk Sanatında Tarikat Eşyaları: Ritüller Bağlamında Sembolik Okuma" gibi eserlerinde bu konu işlenmiştir.

Devlet erkânı kıyafetlerinde ve Osmanlı ordusunda kullanım şekilleri, tılsımlı gömlekler, sikkeler, mühürler ve savaş teçhizatları bağlamında ele alınmıştır. Hülya Tezcan'ın "Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler", Eda Öz Çelilbaş'ın "Tılsımlı Gömlekler ve Kam Kıyafetleri Bağlantısı", Haluk Berk'in "Osmanlı Tılsım Mühürleri", Filiz Çağman'ın "Osmanlı Sarayı Tasvir Sanatı" gibi çalışmaları bu alandaki başlıca kaynaklardır. Ordu teçhizatında ise savaş topları, kalkanlar, kılıçlar gibi nesneler üzerine işlenen Mühr-i Süleyman motifleri, Tülin Çoruhlu'nun "Osmanlı Silahlarında Dini İbareler" ve Gülşen Arslanboğa'nın "Askeri Müze Toplar Koleksiyonu" gibi eserlerinde ele alınmıştır.

Son olarak, sosyal hayatta günlük kullanım alanları çerçevesinde, Mühr-i Süleyman'ın evlerin giriş kapılarından tepsilere, takılardan kaselere, çeşme kitabelerine kadar yaygın kullanımı incelenmiştir. Bu konuda Mehmet Zeki Kuşoğlu'nun "Tılsımdan Takıya", Tuğba Baydar'ın "Bursa Ulumay Vakfı Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları", Gürbüz Erginer'in "Elemterfiş Anadolu'da Büyü ve İnanışlar" gibi çalışmalar dikkat çekmektedir.

Bu literatür çalışmaları, Mühr-i Süleyman'ın tarihsel ve kültürel arka planının farklı yönlerini ele almaktadır. Ancak Osmanlı dönemindeki kullanım alanları geniş bir perspektiften ele alınmamıştır. Bu tez de ise Osmanlı dönemi ile sınırlı kalınıp Osmanlı toplumundaki kullanım alanlarını geniş bir perspektiften ele alınması hedeflenmiştir. Böylece Osmanlı dönemine odaklanarak Mühr-i Süleyman'ın dua kitapları, tasavvuf, mimari, sanat, sosyal yaşam, devlet erkânı ve ordu teçhizatındaki rolünü detaylandırarak literatüre yeni bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

SEMBOL

2.1. Sembol Kelimesinin Tanımı

Sembol; duyularla algılanamayan soyut kavramları temsil eden belirgin nesne veya işaretler olarak tanımlanır.[7] Belli bir topluluğun anlamlandırmasıyla anlam kazandığı simge, göstergelerdir.[8] Başka bir deyişle sembollerin insanlar arasında duygusal değerlere sahip olduğu ve ortak anlaşmaların işaretleri olarak kabul edildiği belirtilmektedir.[9] Ayrıca semboller, görünmeyen gerçeklikleri imgelerle canlandıran araçlardır.[10] Örneğin, güvercin barışın sembolü olarak kabul edilebilir. Ancak sembollerin taşıdığı anlam yükleri her zaman tek bir anlamı ifade etmez. Genellikle çağrışımlı ve çok anlamlıdır. Doğu kültüründe yılan, kötülüğü simgelerken aynı zamanda şifaya da işaret edebilir. Bu nedenle bir sembol, zaman içinde farklı anlamlar kazanabilir ve farklı toplumlarda farklı yorumlara açık hale gelebilir. Hatta aynı toplum içinde bile çeşitli anlatımlara evrilebilir.[11] Böylece tarih boyunca medeniyetler benliklerini simgeleyen birtakım semboller

---

[7] Hasan Eren v.d., "Sembol". Türkçe Sözlük. C. 2 (İstanbul: TDK, Milliyet Tesisleri, 1992), 1278.

[8] Latif Tokat, "Dinin Sembolik Dili" *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 1 (2009): 85.

[9] Mehmet Aydın, "Sembol", *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü,* 1 bs. (Konya: Din Bilimleri, 2005), 682.

[10] Orhan Hançerlioğlu, "Sembol", *Felsefe Ansiklopedisi,* C.6 (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1979), 93.

[11] K. Özlem Alp, *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*, (Ankara: Eflatun, 2009), 5.

kullanmış ve onlara dini, sezgisel, ideolojik manalar yüklemişlerdir. Özellikle bunların içinde dini semboller soyut kavramları somut şekilde ifade edebilmekte en etkili araçlardan biri olmuştur. Paul Tillich'e göre Dini semboller kollektif bir bilinçaltının ürünüdür. Bu nedenle, bir toplumun kollektif bilinçaltının yapısına uygun olarak kendiliğinden ortaya çıktığını ve yine toplumdaki kültürel değişime bağlı olarak kendiliğinden kabul edildiğini savunur.[12] Mesela Yahudilikte yedi kollu şamdan Allah'ın nurunu, Hristiyanlıkta haç İsa (a.s.)'nın çektiği acıları, İslam'da Kâbe, minare gibi sembollerse Allah'ın varlığını ve birliğini ifade etmiştir. Bazı dini semboller ise çeşitli dinlerde ve medeniyetlerde birbirinden ayrı anlamlar yüklense de ortak bir değer haline gelmiş nesiller boyunca önemini yitirmemiştir. Bunlardan biri de tarih boyunca farklı medeniyetlerin sahiplendiği altı köşeli bir yıldızdan ibaret olan Mühr-i Süleyman'dır.

2.2. Altı Köşeli Yıldız Sembolünün Terminolojik İsimleri

2.2.1. Heksagram

Latince kökenli bir terim olan "Heksad" (altı elemanlı grup), geometrik açıdan heksagram olarak ifade edilir. Heksagram, biri yukarı, diğeri aşağı bakan iki eşkenar üçgenin üst üste yerleştirilip uçlarının birleştirilmesiyle oluşturulan bir geometrik şekildir.[13] Ayrıca biçimsel olarak ilginç bazı sembolik ifadeler içermektedir. Başparmağın aşağı ya da yukarı çevrilmesiyle ifade edilen olumlu veya olumsuz işareti gibi yukarı gösteren üçgen ile olumlu, aşağı bakan üçgen ile güçlük ve engellerin varlığının bir sentezidir.[14] Yine sayısal sembolizmde birlik ve birleştiricilik simgesi olan 6 sayısı altı köşeli yıldız ile ifade edilir. Bu sayı öte yandan yaratılış sayısıdır denilir.[15] Başka bir yorumda ise dört temel elementin simgesi olarak yukarı bakan üçgen ateşi simgeler. Çünkü ateş hep yukarı çıkmak ister.

---

[12] Latif Tokat, "Dinin Sembolik Dili" *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 1 (2009): 248.

[13] Necmettin Ersoy, *Semboller ve Yorumları,* 3 bs. (İstanbul: Dönence, 2007), 174.

[14] A.g.e., 175.

[15] Rene Guenon, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi,* çev. Fevzi Lütfi Topaçoğlu, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 154.

Aşağı bakan üçgen ise suyu simgeler ki su aşağıya dökülür. Üçgenlerin kesiştiği tabanların üstte olanı havayı, altta olanı toprağı simgeler. Hepsinin altıgen içinde birleşmesi de evreni oluşturan elementlerin uyum ve beraberliğini gösterir.[16]

Şekil 2.1: Dört Elementin Simgesi olarak Mühr-i Süleyman Sembolü

Kaynak: Necmettin Ersoy, *Semboller ve Yorumları,* 3 bs. (İstanbul: Dönence, 2007), 178.

Carl Gustav Jung, heksagram için bireysel ve nesnel âlemin bireysel ve nesnel olmayan âlemle birliği olarak açıklar.[17] Albert le Grand ve Aquimo'lu Homas'ın bağlı olduğu hermescilik okulunda Mühr-i Süleyman'ın sembolik okumasına şöyle denir; yukarı bakan üçgen için kutsiyeti, aşağı bakan üçgen ise beşer doğasını ifade eder ve bu iki üçgenin birleşmesi (İslam tasavvufunda Lahut ve Nasut âlemi) iki doğanın birleşmesini temsil eder.[18] Ezoterik bilgilerle ilgili önemli bir kaynak olan Zümrüt Tabletleri'nde geçen ünlü ifadede şöyle der: "Aşağıda ne varsa yukarıda da odur; yukarıda ne varsa aşağıda da aynıdır, bunlar birleşerek tek bir mucizeyi gerçekleştirirler". Bu söz, evrendeki görünmeyen yasaların, görünür âlemde benzer şekilde tezahür ettiğini, yeryüzünün semavi âlemin bir yansıması olduğunu anlatır.[19] Çeşitli yorumlara yol açan bu düzenlerin seçiminde madde boyutundan manevi boyuta geçiş olduğu kadar, erkek ve dişilik prensiplerinin kaynaşıp tam olamayanların bir araya gelmesiyle tam ve mükemmel

[16] Necmettin Ersoy, *Semboller ve Yorumları,* 3 bs. (İstanbul: Dönence, 2007), 178.

[17] Alparslan Salt ve Cem Çobanoğlu, *Dharma Ansiklopedisi*, (İstanbul: Dhrama, 2001), 152.

[18] Rene Guenon, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi,* çev. Fevzi Lütfi Topaçoğlu, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 154.

[19] Alparslan Salt, *Ansiklopedi: Neo- spiritüalist Yaklaşımlarla Ezoterik Bilgilerin Işığında Semboller,* (İstanbul: Ruh ve Madde yayınları 2006), 35.

olmaya giden sürecin varlığını hatırlatmak amacı güdüldüğü varsayılabilir.[20] Tüm yorumlamalarda yıldızın merkezi, zıtların birliğini gösterir.[21]

2.2.2. Magen David

"Magen" kalkan anlamına gelip "Magen David" ise Davud'un kalkanı demek olan İbranice bir terimdir. İbranice'de "Magen" kelimesi, savunma anlamına gelen "Lehagen" veya "Hagana" kelimesiyle aynı kökten türetilmiştir ve bu ise savunucu veya koruyucu anlamına gelir.[22] Davud ismi, İbrani alfabesinde üç harften oluşur: "Dalet, Vav, Dalet". Eski İbranice yazımında, "Dalet" harfi, Yunanca "Delta" (Δ) harfine benzeyen küçük bir üçgen şekliyle yazılırdı. Bu iki "Dalet" harfi, birleştirildiğinde, altıgen bir yıldız formu ortaya çıkar (✡) ve bu da Davud(a.s.)'un ismini sembolize eder. Bundan da anlaşıldığına göre "David" isminin o dönemdeki yazılışı iki üçgen şeklindedir denilir. Davud kalkanı ya da Davud yıldızı olarak Yahudi kültüründe isimlendirilmiştir.[23] Latincede ise Magen David, "Scutum Davids", İngilizce'de "Shield of David" olarak ifade edilir.[24]

2.2.3. Mühr-i Süleyman

Mühr-i Süleyman tanımı için Hz. Süleyman'a ait olan yüzüğün mühründe olduğu söylenilen iç içe geçmiş iki müselles üçgen şeklindedir, denir.[25] Mühür, bir kişi, kurum ya

---

[20] Burhan Oğuz, *Türk ve Yahudi Kültürlerine Bir Mukayeseli Bakış,* C. 2 (İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı, 1992), 178.

[21] Nanon Gardin, vd., *Larousse Semboller Sözlüğü,* çev. Beyza Akşit (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014), 441.

[22] Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi,* C. 2 (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001), 372,373.

[23] Murat Hakan Yıldırım, *Dinler Tarihi Arkeolojisi Yahudi ve Hristiyan Kaynaklarında Tanrı İmgesi*, (İstanbul: Ozan Yayıncılık Ltd., 2010), 141.

[24] Necmi Atik, "Süleyman Mührü", https://www.hattiala.com/blog/icerik/suleyman-muhru [27.04.2022]

[25] Ferit Devellioğlu, "Mühr-i Süleyman", *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat,* (Ankara:

da makam adına üzerinde yazı bulunan ve basıldığı yüzeyde iz bırakarak imza yerine geçen, genellikle metal veya plastikten yapılan bir damga ya da kaşedir.[26] Şemsettin Sami'nin "Kamus-i Türkî" adlı eserinde, "Mühr-i Süleyman" ise Süleyman (a.s.)'ın mührüne atıfta bulunarak, şekli birbirine bağlı iki müselles formun bir arada yer aldığı bir tasvirle açıklanır," demektedir.[27] İlk dönem hadis alimlerinden Tırmizî, İbni Mâce ve Ahmet bin Hanbel'in hadis kitaplarında, birbirine yakın rivayetlerde Dabbetü'l arz ile ilgili konunun bahsinde Süleyman (a.s.)'ın yüzüğünden bahseden hadis-i şerif yer almaktadır.[28] Bahsi geçen hadis-i şerifte Hz. Muhammed (s.a.v.)'in haber verdiği bu sembol İslam kültüründe Mühr-i Süleyman adıyla anılmıştır. Sonradan İslam devletlerinin mimari eserlerinde motif olarak yaygın kullanımı ve el yazması eserlerde altı köşeli yıldız resminin Mühr-i Süleyman ismi ile adlandırıldığı görülmüştür. Tasavvuf kaynaklarında bazı tarikatlarda altı köşeli yıldız Mühr-i Süleyman olarak belirtilmiştir.

2.3. İslam Dışı Kültürlerde Mühr-i Süleyman

Altı köşeli yıldız, antik çağlardan beri farklı kültürlerde kullanılan bir simge olmuştur. Tarihi, bronz çağına (M.Ö. 3200-1200) kadar inmektedir. O dönemde muhtemelen süsleme aracı veya sihirli güce sahip bir işaret olarak kullanılmaktaydı. Mezopotamya'dan Hindistan'a kadar Maya, Orta Amerika, Toltek, Babil, Hinduizm, Pueblo Kızılderilileri tradisyonlarında görülmekle birlikte Alplerde ve Proto-Türklerin yaşadıkları İdil-Ural

---

Aydın Kitabevi, 2013), 835.

[26] İlhan Ayverdi, "Mühür", *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. 2 (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006), 2194.

[27] Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006), 1436.

[28] Nusret Çam, *Türk İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman),* (Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, 1993), 210.

"Kıyametten önce yer altından elinde Süleyman'ın mührü ve Musa'nın asası olduğu halde bir dabbe çıkacak ve asasıyla Müslümanların yüzünü aydınlatacak, mührüyle kâfirlerin yüzünü mühürleyecektir".(Müsned-i Ahmed II, 259; İbn Mâce, Fiten, 31)

topraklarında bulunan eserlerde rastlanmıştır.[29] Kuzey Amerika'da yaşayan Kızılderili kabileler arasında da Mühr-i Süleyman sembolü ruh ve maddenin bütünleşmesi anlamında kullanılmıştır ve bu simgeye "Yukarı ne ise aşağısı da aynıdır", felsefi görüşü benimsemişlerdir.[30] Mühr-i Süleyman ile çarkı felek, güneş kursu gibi şekillerle çeşitli milletler tarafından kullanıldığı görülmektedir.[31] Bu mühür eski çağlarda sihirli bir gücü olduğuna inanıp kötü ruhları kovmak, her türlü talihsizliğe, kötülüğe ve tehlikeye karşı korumak için takılmıştır.[32] Eski Hindistan'da yukarı dönük olan üçgen tanrı Şiva'yı, aşağı dönük olan üçgen tanrı Kali'yi temsil etmiştir. Evrendeki tüm canlılığında bunların bir olması ile meydana geldiğine inanırlardı.[33] Ayrıca Hindu sembollerinden Sri Iantra'da da bu yıldıza rastlanır.[34] Hint kültüründe altıgen yıldız mabetlerde, türbelerde ve hatta Hint gemilerinin bayraklarında görülmektedir.[35] Çin geleneklerinde heksagram'ı çağrıştıran Tibet Tantrizm'inde, aşağı bakan üçgen dişil simgeyi yukarı bakan üçgen ateşi simgelemektedir.[36] Çin okült eserlerinde Yi-King bütünüyle heksagramlar üzerine

---

[29] Alparslan Salt, *Ansiklopedi: Neo- spiritüalist Yaklaşımlarla Ezoterik Bilgilerin Işığında Semboller,* (İstanbul: Ruh ve Madde yayınları 2006), 34.

[30] Suzan Alalu, vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler Dinsel Bayramlar-Dinsel Kavramlar-Dinsel Gereçler,* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1996), 232.

[31] Sadi Bayram, *Mühr-i Süleyman ve Türk Kültüründeki Yeri*: Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi, 1993), 63.

[32] Mehmet Aydın, "Mühr-i Süleyman", *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü,* 1 bs. (Konya: Din Bilimleri, 2005), 460.

[33] Desmond Morris, *Koruyucu Tılsımlar*, çev. Mehmet Harmancı, 143.

[34] Raymond Buckland, *Maji ve Ruhsal Semboller Rehberi, İşaretler, Semboller ve Alametler,* (İstanbul: Kozmik Kitaplar, 2005), 156.

[35] Aydın, "Mühr-i Süleyman", *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü,* 461.

[36] Wolfram Eberhard, *Çin Simgeleri Sözlüğü*, çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket (İstanbul:

kuruludur.[37] Budizimde ise Mühr-i Süleyman sembolü bir ibadet aracı olan mandalalarda kullanıldığı görülmektedir.[38] Mandala Hindu ve Budist meditasyonlarında bilinç yükseltmek için kullanılır.[39] Bazı mandalalarda merkezi bir daire içinde üçgenler çizilir. Bu erkek ve kadın güçlerinin birleşmesini temsil eder.[40]

Resim 2.1: Naropa Geleneğine Göre Yapılmış 19. Y.y. Ait Bir Tibet Mandalası

Kaynak: Url 1

Şekil 2.2: Hint Mitolojisinde Tanrıyı Çağırmak İçin Bir Ritüel İçeren Hindistan'ın Varana Yantrası (Bir Çeşit Fayda Umulan Muska)

Kaynak: Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi,* çev. Mustafa Küpüşoğlu (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998), 138.

Kabalcı Yayınevi, 2000), 314.

[37] Alparslan Salt ve Cem Çobanoğlu, *Dharma Ansiklopedisi*, (İstanbul: Dhrama, 2001) 152.

[38] Paul Lunde, *İşaretler- Semboller- Kodlar- Gizli Diller, Şifreler Kitabı*, çev. Duygu Akın (İstanbul: NTV Yayınları, 2009), 185.

[39] A.g.e., 525.

[40] Esma Civcir, *Sanatta Temel Bilimler Semboller ve Kavramlar*, (Ankara: Akademisyen,2015), 525.

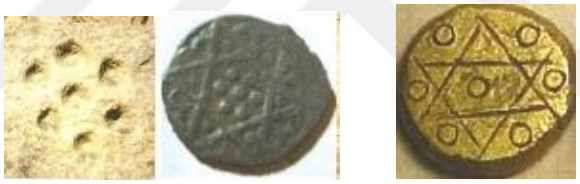
Türkler, altı köşeli Mühr-i Süleyman sembolüne "Uçu-Eki" derlerdi. Uç, gök anlamında geldiğinden "Göksel Çift" de denilir. Aynı zamanda bu sembole İdil-Ural bölgesinde, Alpler'de ve Kamunlar Vadisi'nde rastlanır.[41]

Şekil 2.3: Uçu- Eki

Kaynak: Haluk Tarcan, Ön-*Türk Tarihi,* 1 bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998), 194.

Ayrıca Türklerde Mühr-i Süleyman, Ülker takımyıldızını sembolize eder. Yedi kız kardeş ismini verdikleri bu takımyıldızını önceleri 7 nokta ile göstermişlerdir. Yıldızın diyagram çizimini kayalara kazımışlardır.[42] Türk hanlığı olan Altınordu Devleti'nin Hanı, Toktamış Kağan'a ait paradaki Türk Tatar damgasında da Mühr-i Süleyman sembolü görülmektedir.

Resim 2.2: Sağdan Sola Kuzey Kafkasya'da 7 Kız Kardeş Ülker Takım Yıldızı Petroglifi, Altın Ordu Devleti Toktamış Kağan'a Ait Para

Kaynak: Nuray Bilgili, *Türklerin Kozmik Sembolleri Tamgalar,* 3 bs. (İstanbul: Hermes Yayınları, 2023), 68.

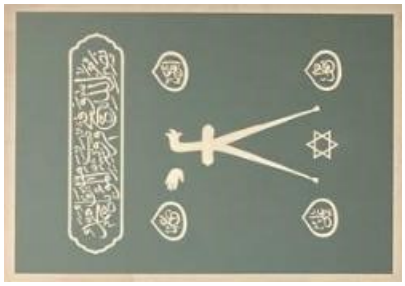
Ülker takımyıldızını temsil eden Mühr-i Süleyman'a eski denizciler yelken açma yıldızı adını vermişlerdir. Böylece Güneş ile birlikte Ülker yıldızı ufukta doğmaya başladığı zaman denize açılırlardı. Önemli bir Türk denizcisi olan Barbaros Hayrettin Paşa'nın sancağında görülen Mühr-i Süleyman sembolü de muhtemelen bunu çağrıştırmaktadır.[43]

---

[41] Haluk Tarcan, Ön-*Türk Tarihi,* 1 bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998), 88.

[42] Nuray Bilgili, *Türklerin Kozmik Sembolleri Tamgalar,* 3 bs. (İstanbul: Hermes Yayınları, 2023), 37.

[43] A.g.e., 68.

Resim 2.3: Barbaros Hayrettin Paşa'nın Sancağı

Kaynak: Nuray Bilgili, *Türklerin Kozmik Sembolleri Tamgalar,* 3 bs. 37.

Bunun yanında Türk sanatının ilk bezeme örnekleri olan Karahoça ve Bezeklik'teki duvar fresklerinde bir Türk Uygur Budist dervişin kolunda Mühr-i Süleyman sembolü görülmektedir.[44] Bu fresk günümüzde Rusya'da Petersburg'ta bulunan Hermitage Müzesi'nde 8.-12. yüzyıllar arası kayıtlı Sıddha'ya ait bir pano olarak sergilenir. Sanskritçede "siddha" ile bilinen Sittariler Tantra kültüründen gelen büyücülere denirdi. Tüm Siddhalar da büyüye dayalı güçlere sahip oldukları söylenir. Bunlardan bazıları simya ilmi ile uğraşıp bakırı gümüşe, gümüşü bakıra çevirme gibi ilimlere sahiplerdir.[45]

Resim 2.4: Rusya, Petersburg'ta Bulunan Hermitage Müzesindeki Uygur Hükümdarının Bezeklik Manastır'ından Türk Derviş Duvar Resmi

Kaynak: Url 2

Yahudi kültüründe ise altı köşeli yıldıza "Magen David" denilir. İbranice "Magen" sözcüğü, kalkan anlamına gelip Davud'un kalkanı demektir. Aşkenaz Yahudileri'nin Yidiş

[44] Münevver Üçer, "Kültürel Miras Farkındalığı Bağlamında "Gelenek Gelecektir", *SDÜ Art-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, C. 12, S. 19 (2019), 87.

[45] Mircea Eliade, *Asya Simyası,* çev. L. Arslan Özcan (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002), 48.

dilinde “Mogein Dovid” ya da “Mogen Dovid” olarak geçer.[46] İbranice alfabesinde Davud “Dalet (ד)- vav (ו)- dalet (ד)” harfleriyle דָּוִד yazılır. Eski İbrani alfabesi olan Yunan alfabesinde ise “Dalet” harfi küçük bir üçgen şekli olan “Delta” harfi (Δ) ile yazılıyordu. Bu durumda iki üçgen şekli DAVİD isminin yazılışıydı. Yani iki daletin birleşik çizilmesi (✡) Kral Davud’un adını sembolize etmiş olmaktadır.[47] Efsaneye göre Golyat adında bir devle savaşan küçük David’i koruyan kalkanın üzerinde isminin yazılışı olan altı köşeli yıldız şekli vardı.[48] Yahudi ilahiyatçı ve filozofu Franz Rosenzweig “Kurtuluş Yıldızı” adlı eserinde altı köşeli yıldızın üstteki üçgeni Tanrı’yı alttaki üçgeni ise Dünya ve insan benliğini temsil eden bir diyagram olduğunu belirtir. Bu yıldızın altı köşesi Tanrı, yaratılış, insan, kurtuluş, evren ve vahyi temsil eder.[49] Ayrıca altı köşe, dünyanın altı günde yaratılmasını ve yıldızın tam ortası ise şabat gününü temsil eder.[50] Yahudiler yıldızın köşelerinin sırasıyla İbrahim, İshak, Yakup, Mûsa, Harun, Davud ismini temsil ettiğini kabul ederler.[51] Mühr-i Süleyman, Yahudi toplumunda sinagoglarda, mezar taşlarında ve dini ögelerde kullanılmıştır.[52] Eski Ahit ve Talmud’ta yer almayan bu sembol, ilk kez 3. yüzyıla ait sinagog kalıntılarında görülmüş, 14. yüzyılda ise Nahmanides’in torunu

---

[46] Necmi Atik, “Süleyman Mührü”, https://www.hattiala.com/blog/icerik/suleyman-muhru [27.04.2022]

[47] Mehmet Aydın, “Mühr-i Süleyman”, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü,* 1 bs. (Konya: Din Bilimleri, 2005), 460.

[48] Suzan Alalu, vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler Dinsel Bayramlar-Dinsel Kavramlar-Dinsel Gereçler,* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1996), 230, 231.

[49] “Franz Rosenzweing”, https://en.wikipedia.org/wiki/Franz_Rosenzweig [20.05.2022]

[50] Nanon Gardin, vd., *Larousse Semboller Sözlüğü,* çev. Beyza Akşit, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014), 163.

[51] İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* 31 bs. (İstanbul: Kapı,2020), 339.

[52] Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi,* C. 2 (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001), 372, 373.

tarafından yazılmış kabalist eserde "Magen David" olarak adlandırılmıştır.[53] 19. yüzyılda Siyonist hareket tarafından benimsenmiş, 1948'de İsrail bayrağında yer almıştır.[54] Nazi döneminde Yahudilere zorla taktırılan sarı yıldız, zamanla şehitlik ve kahramanlık sembolü haline gelmiştir.[55]

Yahudi felsefesi olan kabala geleneğinde ise altı köşeli yıldız derin bir öneme sahiptir. Kabalistler, bu sembolü sihirsel ritüellerinde sıkça kullanır ve genellikle büyülerini bu sembolün içine yerleştirirler. Yapılan büyülerin tutabilmesi için Mühr-i Süleyman sembolünün kullanılması şarttır. Kabalanın asıl amacı sihirle dünyayı yönetmek ve Armagedon'a hazırlanmaktır.[56] Uygulamalarda Mühr-i Süleyman'ın içerdiği güç büyük önem taşır.[57]

Resim 2.5: Raziel'in Sihri Kitabından Alınmış Muska Nazarlık

Kaynak: Burhan Oğuz, *Türk ve Yahudi Kültürlerine Bir Mukayeseli Bakış,* C. 2 (İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı, 1992) Resim 52a.

---

[53] Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi,* C. 2 (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001), 372, 373.

[54] Özhan Öztürk, *Dünya Mitolojisi*, 1 bs. (Ankara: Nika yayınevi, 2016), 361.

[55] Philip W. Goetz., vd., *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, C.16 (İstanbul: Ana Yayıncılık., 1989), 151.

[56] Kenan Karagöz, "Hazreti Peygambere Yapılan Büyüler ve Yahudilerde Büyücülük" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 112.

[57] A.g.e., 113.

Altı köşeli yıldız Hristiyan yorumlamasına göre, karşılıklı iç içe geçen üçgenlerin insan üçlemesi (fikir, ruh ve beden) ile ruhani üçleme (baba, oğul, kutsal ruh) arasındaki uzlaşma olarak açıklanır.[58] Tepe noktası yukarıda olan üçgenin İsa'nın tanrısallık niteliğini; tepe noktası aşağıda olan üçgen için ise Onun tanrısallığının yansıdığı insanî niteliği ve görünümü şeklinde yorumlanmıştır.[59] Yani yeryüzü ile gökyüzünün birleşmesi neyse, ilahî doğa ile insanî doğanın İsa Mesih'in kişiliğinde birleşmesi de aynı şeydir, denilir.[60] Yeryüzünün yaratılışının altı günde tamamlanması, İsa'nın altı erdeminden yola çıkarak altı sayısına verilen önemden dolayı altı köşeli yıldızın insanı kötü güçlerden koruyan bir tılsım olduğuna inanılmıştır.[61] Ancak Yahudilerin bu sembolü kendilerine tanımlamalarından dolayı Hristiyanlar zamanla altı köşeli yıldızı kullanmaktan vazgeçmişlerdir. Yerine beş köşeli yıldızı sanatlarında kullanmaya başlamışlardır.[62] Hristiyanlarda altı köşeli yıldız "Davut yıldızı" olarak kabul edilir ve genellikle Erken ve Orta Bizans dönemine ait taş eserlerde bezeme elemanı olarak görülür. Örneğin, Suriye'deki Khirbet Sufi Kilisesi'nin sunak panosunda, Atina'daki Akropolis'te yer alan bir Bizans kilisesine ait bir mermer blokta ve Efes'teki Aziz Yoannis Bazilikasının mermer sunak panosunda altı köşeli yıldız sembollerine rastlanmaktadır.[63] Bu sembol, ince veya

---

[58] Rene Guenon, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi,* çev. Fevzi Lütfi Topaçoğlu, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 154.

[59] Necmettin Ersoy, *Semboller ve Yorumları,* 3 bs. (İstanbul: Dönence, 2007), 181.

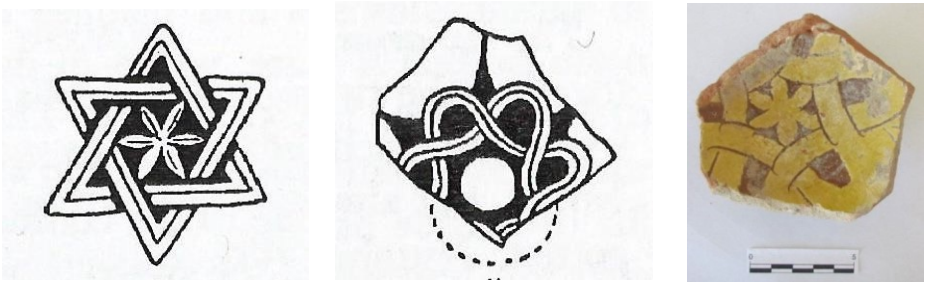
[60] Guenon, *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, 154.

[61] Dilek Maktal Canko, İzmir Kadifekale Smyrna Akropolisi Bizans Sarnıcı Buluntusu 2015 Seramik Örneği Işığında Geç Bizans Sırlı Seramiklerinde Heksagram Davud Yıldızı Sembolü. *Akademik Hassasiyetler,* C. 6 (Sanat Tarihi Özel Sayısı 2019), 89.

[62] Suzan Alalu, vd., *Yahudilikte Kavram ve Değerler Dinsel Bayramlar-Dinsel Kavramlar-Dinsel Gereçler,* (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1996), 232.

[63] Canko, İzmir Kadifekale Smyrna Akropolisi Bizans Sarnıcı Buluntusu 2015 Seramik Örneği Işığında Geç Bizans Sırlı Seramiklerinde Heksagram Davud Yıldızı Sembolü. 92.

kalın kazıma ve champleve tekniği ile Bizans sırlı seramiklerinde de uygulanmıştır. Yaygın olarak ise çanak çömleklerin tondosuna bezenmiştir.[64]

Resim 2.6: Bizans Seramiklerinde Görülen Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Dilek Maktal Canko, İzmir Kadifekale Smyrna Akropolisi Bizans Sarnıcı Buluntusu, *Akademik Hassasiyetler,* C. 6 (Sanat Tarihi Özel Sayısı 2019), 94, 97

2.4. İslam Kültüründe Mühr-i Süleyman

İslam kültüründe altı köşeli yıldız, Süleyman (a.s.)'ın yüzüğünde bulunan sembol olarak kabul edilir ve "Mühr-i Süleyman" olarak adlandırılır. İslam inancında Süleyman (a.s.), Allah (c.c.)'ın, kullarına gönderdiği Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen 25 peygamberden biri olarak kabul edilir. Kur'an-ı Kerim'de, Allah (c.c.)'ın Süleyman (a.s.)'a verdiği saltanat ve gücü, kimseye vermediği yazmaktadır. Süleyman (a.s.) ile ilgili bu bilgiler detaylı olarak Bakara 102, Nisa 163, En'âm 84, Neml 15-40, Sebe 12-14 ve Sad Suresi 30-40. ayetlerde geçmektedir. Sâd Suresi 35 ve 36. ayetlerde, Süleyman (a.s.)'ın, Allah (c.c.)'a dua ederek kendisine daha önce hiç kimseye vermediği bir saltanat vermesini istediğinden bahsedilir. Bunun üzerine Allah (c.c.), duasını kabul ederek rüzgarı, şeytanları ona boyun eğdirdiği ve böylece hiçbir kimseye bahşetmediği bir saltanatı ona verdiği belirtilir.[65] Ebu

[64] Dilek Maktal Canko, İzmir Kadifekale Smyrna Akropolisi Bizans Sarnıcı Buluntusu 2015 Seramik Örneği Işığında Geç Bizans Sırlı Seramiklerinde Heksagram Davud Yıldızı Sembolü. *Akademik Hassasiyetler,* C. 6 (Sanat Tarihi Özel Sayısı 2019), 94.

[65] *"Süleyman: Rabbim! Beni bağışla, bana benden sonra kimsenin ulaşamayacağı bir hükümranlık ver. Şüphesiz sen, daima bağışta bulunansın, dedi. Bunun üzerine biz de istediği yere onun emriyle kolayca giden rüzgârı, bina kuran ve dalgıçlık yapan şeytanları, demir*

Hureyre'den gelen bir rivayette, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in, akşam namazını kılarken namazını bozmak için üzerine atlayan bir cini boğazından yakaladığı, ardından mescidin direğine bağlayıp insanların görmesini istediği; ancak Süleyman (a.s.)'ın sadece kendisine verilmesini dilediği saltanat duasından dolayı bunu yapmadığı nakledilmiştir. Bu olay, Süleyman (a.s.)'a verilen eşsiz saltanatı destekleyici niteliktedir.[66] Yine Kur'an-ı Kerim'de, Neml Suresi 16 ve 17. ayetlerde, Süleyman (a.s.)'ın insanlara seslenip, Allah'ın kendisine kuş dili öğrettiği, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşan orduları emrine verdiği ve onları yönettiğinden bahsedilir.[67] Bundan da anlaşılıyor ki Süleyman (a.s.), Allah (c.c.) tarafından verilen derin bir ilme ve insanüstü metafizik bir kuvvete sahiptir. Aynı zamanda ayette geçen Süleyman (a.s.)'ın, kuş dilinin yanında her şeyden nasip verildi denmesi, kuşların dışındaki hayvanların dillerini de bildiğine işaret etmektedir. Çünkü Neml Suresi 18 ve 19. ayetlerde Süleyman (a.s.)'ın ordusundan korkan ve diğer karıncalara seslenen bir karıncanın konuşmasını duyup gülümsediği anlatılmaktadır.[68]

---

halkalarla bağlı yaratıkları onun emrine verdik". (Es-Sâd, 38/ 35,36) Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 454.

[66] "*Cinlerden bir ifrit, dün akşam namazımı bozdurmak için üzerime atıldı. Allah ona galebe çalmama imkân verdi. Bende onu boğazından yakaladım. Onu, bir direğe bağlamayı arzu ettim, ta ki sabah olunca hepiniz onu göresiniz. Ancak, kardeşim Süleyman (as)'ın şu sözünü hatırladım: "Beni bağışla ve benden sonra kimseye nasip olmayacak bir mülkü bana ihsan et".* Buhâri, "Salat", 75, Müslim, "Mesacid", 29

[67] *"Süleyman, Davud'a varis oldu ve dedi ki: Ey İnsanlar! Bize kuşdili öğretildi ve bize her şeyden (nasip) verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur. Süleyman'ın cinlerinden, insanlardan, kuşlardan müteşekkil orduları toplandı; hepsi bir arada (onun tarafından) düzenli olarak sevk ediliyordu*". (En-Neml 27/16, 17), Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 377.

[68] İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhu'l- Beyân, Kur'an Meali ve Tefsiri*, çev. Zekeriya Tüfekçioğlu, C. 14 (İstanbul: Erkam yayınları, 2010), 221-223.

"Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin" (En-Neml 27/18-19),

Böylece Süleyman (a.s.)'ın karınca ile konuşması diğer canlıların dillerini de bildiği görüşünü desteklemektedir. Ayrıca ayette "Kuş dili öğretildi" ifadesiyle, kuşların diğer hayvanlara göre özel bir konuma sahip olduğu ve bundan dolayı dillerinin özellikle vurgulandığı anlaşılmaktadır.[69] İsmail Hakkı Bursevi'nin, *Ruhu'l-Beyan* adlı tefsirinde yazdığına göre, Süleyman (a.s.) bir sefere çıkmak istediği zaman, insanlar, cinler ve kuşlardan oluşan ordusunun her cinsteki komutanına emreder ve gruplar halinde toplanıp ordusunu oluştururlardı. Sayılarının çokluğu kontrol zorluğuna sebep olmazdı. Disiplin o dereceydi ki hiçbir asker kendisi için belirlenmiş yerden başka bir yere kımıldayamazdı.[70] Rivayet edildiğine göre, Süleyman (a.s.)'ın ordugâhının büyüklüğü yüze yüz fersah ölçülerindeydi. Her bir yirmi beş fersah, insanlar, cinler, kuşlar ve yırtıcı hayvanlar için ayrılmıştı.[71] Enbiya Suresi 82. ayette, Süleyman (a.s.)'ın, şeytanları denizlere daldırıp inci ve mercan çıkartmak ve diğer ağır işlerde çalıştırmak için kullandığı ve bunları Allah'ın gözetimi altında mecburi yapmak durumunda oldukları anlaşılır.[72] *El-Es'iletü'l-Muhkime'*de de bunu destekleyici olarak "Süleyman (a.s.), şeytanlara çok ağır işler yaptırmasına rağmen neden isyan etmiyorlardı?" sorusuna cevap olarak: "Allah (c.c.), şeytanların içine, Süleyman (a.s.)'a karşı bir korku yerleştirmişti. Ondaki heybetten dolayı emrinden çıkamaz, boyun eğerlerdi", denir.[73] Yine Sebe Suresi 12 ve 13. ayetlerde ise Süleyman (a.s.)'ın emrinden çıkan cinlerin anında cezalandırıldıklarından bahsedilir. Ayrıca ayette ağır işlere örnek olarak kaleler, devasa büyük leğenler, kazanlar yaptırdığı

---

[69] İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhu'l- Beyân, Kur'an Meali ve Tefsiri*, çev. Zekeriya Tüfekçioğlu, C. 14 (İstanbul: Erkam yayınları, 2010), 211.

[70] A.g.e., 218,219.

[71] A.g.e., 220.

[72] *"Şeytanlar arasından da onun için dalgıçlık eden (ve inciler çıkaran)" ve bundan başka işler görenler vardı. Biz onları gözetim altında tutuyorduk". (El-Enbiya 21/ 82),* Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 328.

[73] İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhu'l- Beyân, Kuran Meali ve Tefsiri,* çev. Ali Namlı, Mustafa Çiçekler, C. 17 (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 563,564.

ve ne dilerse yapmak zorunda olduklarını vurgular.[74] Süddi'den gelen bir rivayete göre ise şeytanların Süleyman (a.s.)'a âsi olmamasının sebebi, onun yanında bir meleğin olduğu ve ne zaman isyan eden bir cin olursa, elindeki kamçıyla onun göremediği bir taraftan vurup ateş ile cezalandırdığıdır.[75] Bazı müfessirlere göre, Süleyman (a.s.)'ın sahip olduğu bu güç ve kuvvet, kendisini temsil eden "Mühr-i Süleyman" adlı yüzükten ileri gelir. Kur'an-ı Kerim'de ise mührün varlığı dolaylı olarak Neml Suresinde geçmektedir. Neml Suresi 2-28. ayetleri, Hüdhüd adlı kuşun Süleyman (a.s.)'a, güneşe tapan Sebe halkından haber getirmesi ve bunun üzerine Süleyman (a.s.)'ın, Sebe Melikesi Belkıs'a Allah'ın varlığına, birliğine ve kendine itaate çağıran mektubu Hüdhüdle göndermesini anlatır. Neml Suresi 29. ayette, mektubu alan Sebe Melikesi Belkıs'ın, ülkesinin ileri gelenlerine Süleyman (a.s.)'ın mektubundan haber verdiği bahsedilir. Ayette geçen "Kitabun kerimun" kelimesi mektup olarak yorumlanır. "Kerim" kelimesi bu ayette mühürlenmiş manasına gelmektedir. Buna delil olarak, Resulullah'ın "Mektubun keremi değeri, onun mührüdür", hadisi gösterilmektedir. Yine bu manayı destekleyen, Enes (r.a.)'den aktarılan bir rivayette, Hz. Peygamber'in, Araplar dışında başka milletlere mektup göndermek istediğinde, yanındakiler kendisine o milletlerin mühürsüz olan mektupları kabul etmediklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Muhammed (s.a.v.), gümüşten bir yüzüğün üzerine "Muhammedun Resulullah" yazısını işletmiş ve onunla mektupları mühürlemiştir. Bununla beraber, "Mühürsüz her mektup, mağluptur/başarısızdır" denildiği gibi, "Süleyman (a.s.)'ın" mektubunu etkili kılanın da yüzüğüyle

[74] *"Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgârı da Süleyman'a (onun emrine) verdik ve onun için erimiş bakırı kaynağından sel gibi akıttık. Rabbinin izniyle cinlerden bir kısmı, onun önünde çalışırdı. Onlardan kim emrimizden sapsa, ona alevli azabı tattırdık. Onlar Süleyman'a kalelerden, heykellerden, havuzlar kadar geniş leğenlerden, sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı. Ey Davut ailesi! Şükredin, Kullarımdan şükreden azdır". (Es-Sebe, 34/ 12,13)* Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 428.

[75] İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhu'l- Beyân, Kuran Meali ve Tefsiri*, çev. Ali Namlı, Mustafa Çiçekler, C. 16 (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 34,39,40.

mühürlemesidir" denilir.[76] Muhammed b. Ebû Bekir er- Râzî, *Es'iletü'l-Müfhime'*de, Neml Suresi 29. ayeti yorumlarken, Süleyman (a.s.)'ın hükmettiği saltanatın, yüzüğü sayesinde olduğu ve mektubu da yüzükteki mühürle damgaladığı; bundan dolayı Belkıs'ın mührü görünce kalbine korku girdiğinden bahseder. *Keşfü'l-Esrâr'*da da şöyle denilir: "Süleyman'ın hükümdarlık sırrı yüzüğündeydi. Bu yüzüğün taşı kırmızı yakuttan idi".[77] Ahmet Bîcan, *Envâr-ül Aşıkîn* adlı eserinde, Süleyman (a.s.)'a verilen yüzüğün ilk olarak Âdem (a.s.)'de olduğunu, cennetten yeryüzüne inerken yüzüğün kendisinden alındığını ve Allah (c.c.)'ın yüzüğe nida edip üzülmemesini, Âdem (a.s.) sözünü unutsa da bundan sonra anlaşmayı bozmayacak başka birine kendisini vereceğini yazmaktadır. Süleyman (a.s.), peygamber olduğunda cuma gününe denk gelen bir aşure günü Allah (c.c.), yüzüğü Cebrail (a.s.) ile Süleyman (a.s.)'a gönderir. Cebrail (a.s.) de O'na gelerek yüzüğün Allah (c.c.) tarafından kendisine gönderilen bir armağan olduğunu bildirir ve Süleyman (a.s.)'da yüzüğü parmağına takar. Yüzüğün, Güneş gibi parlayan dört köşeli taşı vardı ve ayrıca misk kokardı. Bu dört taştan birinde: Kelime-i Tevhit, ikincisinde Kasas Suresi 88. ayet, üçüncüsünde: "Mülk, ululuk ve azamet yalnız O'na mahsustur" sözü ve dördüncü taşında ise Muminün Suresi 14. ayet yazılıydı.[78] Rivayete göre Süleyman (a.s.) yüzüğü parmağına takınca halkın gözünden kaybolurdu. Halk O'nu görmek isteyince, "Allah'ı zikredin"

---

[76] İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhu'l- Beyân, Kuran Meali ve Tefsiri,* çev. Zekeriya Tüfekçioğlu, C. 14 (İstanbul: Erkam yayınları, 2010), 244.

[77] İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhu'l- Beyân, Kuran Meali ve Tefsiri,* çev. Ali Namlı, Mustafa Çiçekler, C. 17 (İstanbul: Erkam yayınları, 2013), 91.

[78] Yazıcıoğlu Ahmet Bican, *Envâr-ül Aşıkîn,* sad. H. Mahmud Serdaroğlu ve A. Lütfi Aydın (İstanbul: Çelik Yayınevi), 174,175. *"Allah'tan başka ilah yoktur. Ondan başka her şey yok olacaktır; hüküm O'nundur, O'na döneceksiniz".* (el-Kasas, 28/88), Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 395.

"...Yaratılanların en güzeli Allah ne uludur". (El-Muminun, 23/14) Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., 321.

buyurur, Allah'ı zikredince de O'nu görürlerdi".[79] *Ikdü'd-dürer*'de ise bu olay şöyle anlatılır; Hz. Âdem (a.s.)'e verilen bu yüzük kendisine cennette verilmiştir. Cennetten çıkarıldığında kendisinden alınan yüzük, arşın ayaklarından birine bağlanmıştır. Yüzükte Besmele, Kelime-i Tevhit ve "Muhammedün Rasulullah" yazısı bulunmaktadır. Cebrail (a.s.), Süleyman (a.s.)'a peygamberlik görevini iletince yüzüğü de kendisine verir. Bu olayın heybetinden tüm kâinat titrer. Süleyman (a.s.) yüzüğü takınca görünmez olur. İnsanlar, "Ey Allah'ın Peygamberi, bize görünün ki sizi görmekle şereflenelim" derler. Süleyman (a.s.), onlara, "Allah'ı çokça zikrederseniz beni o zaman görebilirsiniz" der. Böylece dediğini yapanlar O'nu görürler. Görünmez olmanın Allah (c.c.) tarafından Süleyman (a.s.)'a verildiği ve Onun vesilesiyle ortaya çıktığı anlaşılır. Yüzük aslında bir araçtır. Böylece Allah (c.c) hükümdarlık gücünü yüzüğün taşına yükleyerek Süleyman (a.s.)'a şu mesajı vermek ister, "Sana verdiğim bu mülk, vermediklerimin yanında bu taşın kıymeti kadardır. Çünkü Allah (c.c.)'ın yanında, dünya hayatındaki saltanat sıradan bir taş kıymetindedir".[80]

Kur'an-ı Kerim'deki Burç, En'âm, Kamer, Nur, Necm ve Şems Surelerinde Allah (c.c.)'ın, altı yöne (şeş cihet) hükmettiği vurgulanır.[81] "Rabbülâlemin" kelimesiyle, tüm âlemlerin yöneticisi olduğu kastedilir. Bu inanç, altı köşeli yıldız sembolüyle temsil edilir.[82] Aynı zamanda Mühr-i Süleyman, İsm-i Âzam'ı temsil etmektedir.[83] İsm-i Âzam ise Allah'ın esmasından olup en yüce ismidir. Hz. Muhammed (s.a.v.) "Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, Allah u Teâla, İsm-i Âzam'ı ile yapılan duaya icabet

[79] Mehmet Zahid Kotku, *Tasavvufî Ahlak,* C. 2 (İstanbul: Seha Neşriyat), 12.

[80] İsmail Hakkı Bursevi, *Ruhu'l- Beyân, Kur'an meali ve Tefsiri*, C. 17 (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 92.

[81] Şeş cihet; doğu, batı, kuzey, güney, gök ve yer

[82] Esat Uluumay, "Mühr-i Süleyman ve Bursa", *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi,* S. 12 (2006):17.

[83] İskender Pala, "Mühr-i Süleyman", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/524.

eder, onunla istenildiğinde verir" buyurmuştur.[84] Bundan dolayı Süleyman (a.s.)'da yüzüğünü, İsm-i Âzam'a duyduğu hürmetten dolayı abdesthaneye girerken çıkartıp veziri Âsaf'a ya da hanımı Cerâde'ye verdiği, bunun dışında asla yüzüğü çıkarmadığı ve yüzüğü parmağında olmadığında hayvanlara hükmedemediği kaydedilir.[85] Cerir Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*'de şöyle der; Muhammed b. el-Hüseyin bize, Ahmed b. el-Mufaddal, Esbât ve Süddî'den, "Süleyman'ı imtihan ettik, sonra da tahtına bir ceset koyduk", (es-Sad,38/34) ayeti hakkında şöyle rivayet etti: Hz. Süleyman'ın tahtına şeytan kırk gün boyunca oturmuştu. Süleyman (a.s.)'ın yüz karısı bulunuyordu ve bu kadınlardan biri, Cerâde adındaki karısıydı. Cerâde, diğer kadınlar arasında Süleyman (a.s.)'ın en sevdiği ve en güvendiği kişiydi. Süleyman (a.s.), Cerâde'ye, boy abdesti almak veya taharet yerine gitmek istediğinde mühürlü yüzüğünü teslim ediyordu. Bir gün Cerâde, Süleyman (a.s.)'a: "Kardeşimin falancayla bir husumeti var. Eğer o sana gelirse, onun lehine hüküm vermeni istiyorum", dedi. Süleyman (a.s.), kabul ettiğini söyleyerek onayladı, ancak bu isteği yerine getirmedi. Bu durumla Hz. Süleyman sınandı ve sonunda mühür yüzüğünü Cerâde'ye verdi. Taharet yerine girdi. Süleyman (a.s.), taharet yerinden daha çıkmadan şeytan, onun suretine girerek dışarı çıktı ve Cerâde'den yüzüğü aldı. Sonra da Süleyman (a.s.)'ın makamına oturdu. Süleyman (a.s.), dönüp yüzüğünü istediğinde, Cerâde yüzüğü kendisine verdiğini iddia etti. Şeytan, Süleyman (a.s.)'ın yokluğunu fırsat bilerek pek çok kötülük planladı. Bunlardan biri tahtına büyü kitapları bırakıp iftira atmaktı.[86] Bu olay Kur'an-ı Kerim'de Bakara Suresi 102. ayetinde bahsedilmektedir.[87]

---

[84] İmam-ı Suyûti ve İmam-ı Nevevi, *Büyük Dua Kitabı*, (İstanbul: Müjde Yayınevi), 135.

[85] İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 31 bs. (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 339.

[86] İbn Cerir Et-Taberi, Tarihu't-*Taberî: Taberi Tarihi,* çev. Cemalettin Saylık, *C.* 1 (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 516, 517.

[87] *"Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Hâlbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil'de Hârut ve Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı*". (El-

İbn Humeyd'ten gelen bir rivayette ise; Seleme, İbn İshak ve bazı ilim ehlinden naklen Vehb b. Münebbih'in şöyle dediğini nakleder: Süleyman (a.s.), denizdeki Saydun adlı adada hüküm süren güçlü bir kraldan haberdar olur. Hiç kimse oraya ulaşamıyor ve onu yenemiyordu. Süleyman (a.s.), Allah'ın kendi emrine verdiği, rüzgârlar, insanlar, cinler ve kuşlardan oluşan ordusuyla şehri ele geçirir ve hükümdarı öldürür. Kontrolü ele geçirip şehirdeki zenginliklerle beraber kralın güzel kızını da alır. Onu İslam'a davet eder[88]. Kız her ne kadar İslam'ı kabul etse de geçmişteki yaşamını unutamaz ve üzüntü içinde yaşar. Süleyman (a.s.), hüznünü ne gidereceğini sorar. Kız, babasının bir suretini yapmasını ve ona baktıkça hüznünün gideceğini söyler. Süleyman (a.s.), şeytanlara emreder ve kızın babasının suretinde bir heykel yaptırtır. Kız da odasına onu koyar ve devamlı ona bakar. Fakat şeytan, kızın aklına girer. 40 gün boyunca kız, bu heykele secde eder. Süleyman (a.s.), durumdan habersizdir. Veziri Asaf bin Berhiya, bu durumu fark eder ve onu uyarır.[89] Süleyman (a.s.), evinde puta tapıldığını öğrenince çok pişman olur, tövbe eder. Putu kırar ve bu işi yapanları cezalandırır. Süleyman (a.s.), temiz kıyafetlerle çöle gider ve küllere boyanarak hakir bir şekilde akşama kadar Rabbine dua ve istiğfar da bulunur.[90] Akşam evine döndüğünde, her zamanki gibi mührünü Emine adlı eşine verir ve taharet yerine girer. Çünkü âdeti üzere taharete gitmek için ya da eşlerinin yanına gitmek istediğinde, temizleninceye kadar mührü Emine ismindeki hanımına verirdi. Zira temiz olduğu zaman mühre dokunurdu. Onun hâkimiyeti mühründedir. Ancak bu sefer Sahr adlı deniz şeytanı, Süleyman (a.s.)'ın suretine girip yüzüğü ister. Kadını aldatır ve mührü ondan alır. Süleyman (a.s)'ın tahtına oturur. Süleyman (a.s.), mührü almak isteyince kadın, mührü kendisine verdiğini iddia eder. Bunun üzerine Süleyman (a.s.), günahından dolayı bunun başına geldiğini anlar. İsrailoğullarına gider, kendisini tanıtır. Ama kimse ona inanmaz ve

---

Bakara, 2/102), Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 15.

[88] İbn Cerir Et-Taberi, *Tarihu't-Taberî: Taberi Tarihi,* çev. Cemalettin Saylık, C. 1 (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 512.

[89] A.g.e., 513.

[90] A.g.e., 514.

kötü sözler söylerler. Süleyman (a.s.), hiç kimseye kendisi olduğuna inandıramaz ve tüm saltanatı elinden gider. Kimse O'na yemek dahi vermez. Süleyman (a.s.), bu hal karşısında deniz kıyısına giderek balıkçılardan, balıkları pazara taşıması karşılığında her gün iki balık alır. Bu durum 40 gün sürer. Bu süre, evinde puta tapınılan süre kadardır.[91] Ardından 40 gün geçince, Asaf ve İsrailoğulları'nın ileri gelenleri şeytanın Süleyman(a.s.) olmadığını fark ederler. Hem özel hayatında hem de halkın işlerinde hüküm verirken, Allah'ın emirlerine aykırı hareket ettiğini görürler. Sarh adlı cin, insanların durumu fark etmeleri üzerine oradan kaçar ve yüzüğü denize atar. Yüzüğü yutan balık, akşama Süleyman (a.s.)'a verilecek balıklardan biridir. Süleyman (a.s.) balığın içine açınca yüzüğünü görür ve parmağına geçirir. Sonra Allah'a secde eder. Ardından hemen kuşlar ve cinler etrafında toplanır. İnsanlar da ona yönelmeye başlar. Süleyman (a.s.), başına gelenlerin evinde gerçekleştiği olayla alakalı olduğunu anlar ve tekrar hâkimiyetini elde eder. Cinlere emir verip bu isyanı yapanın getirilmesini ister. Âsi şeytan, Süleyman (a.s.)'a getirilir. Süleyman (a.s.), onun için bir kaya oydurtur ve içine hapsederek üzerine başka bir kayayla kapattırır. Kayanın, demir ve kurşunla kaplandıktan sonra denize atılmasını emreder.[92] O şeytanın hala denizde olduğu söylenir. Sad Suresi 35. ayette, bu olaylardan sonra Süleyman (a.s.), mülk ve saltanatına geri döndüğünde dua ve istiğfarda bulunduğu ve Allah (c.c.)'tan kimseye vermediği bir saltanat vermesini istediğinden bahsedilir.[93] Bunun üzerine Allah (c.c.)'ta, Süleyman (a.s.)'a kimsenin sahip olmadığı mülkü ve yanı sıra

---

[91] A.g.e., 515., *(Hz. Süleyman'ın çektiği bu 40 günlük çile, Batıni yorum ile, "Erbain çıkarmak" biçiminde sofilere geçmiş ve "çile çıkarmak olarak dergahlarda, nefsin terbiye öğretisi olarak uygulana gelmiştir.)*Tankut Sözeri, *Kültürlerde Şahmeran*, (İstanbul: İm Kitapları, 2000),168.

[92] İbn Cerir Et-Taberi, *Tarihu't-Taberî: Taberi Tarihi,* çev. Cemalettin Saylık, C. 1 (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 516.

[93] ; "(Dedi ki) *Rabbim bana mağfiret buyur ve benden sonra hiç kimseye nasip olmayacak bir mülk ver; çünkü sen vehhabsın". (es-Sâd, 38/35)* Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., 454.

rüzgârları ve şeytanları emrine verir. Bu durum Sad 36. ve 37. ayette geçmektedir.[94] Süleyman (a.s.) tekrar tahtına çıktıktan sonra Hebron ile Kudüs arasında bir vadide bulunurken; rüzgâr, su, cinleri ve hayvanları yönetme gücüne, bunların üzerinde hakimiyet Kur'an dört melekten alır. Meleklerin her biri Süleyman (a.s.)'a bir taş verirler. Süleyman (a.s.)'da bu taşları tunçtan ve demirden yaptırdığı yüzüğe takar. Bir emir vermek istediği zaman eğer iyi cinleri çalıştıracaksa tunç mühür, kötü cinlere emir verecekse de demir mühürle emirlerini mühürler.[95] Kur'an-ı Kerim'de her ne kadar Süleyman (a.s.)'a verilen güç ve kudretten bahsedilse de yüzüğü hakkında bir bilgi verilmemekle birlikte Tefsir kitaplarında konu ile ilgili ayetlerin tefsirinde yüzükten bahsedilmektedir.[96] Ayrıca ilk dönem hadis âlimlerinden Tırmizî, İbni Mâce ve Ahmet bin Hanbel'in hadis kitaplarında, birbirine yakın rivayetlerde Dabbetü'l arz ile ilgili konunun bahsinde Süleyman (a.s.)'ın yüzüğünden söz edilmektedir.[97] Bahsi geçen hadis-i şerifte Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur; "Kıyametten önce yer altından elinde Süleyman'ın mührü ve Musa'nın asası olduğu halde bir dabbe çıkacak ve asasıyla Müslümanların yüzünü aydınlatacak, mührüyle kâfirlerin yüzünü mühürleyecektir". [98]

---

[94] Mukatil Bin Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, çev. M. Beşir Eryarsoy, C. 3 (İstanbul: İşaret Yayınları, 2006), 506, 507.

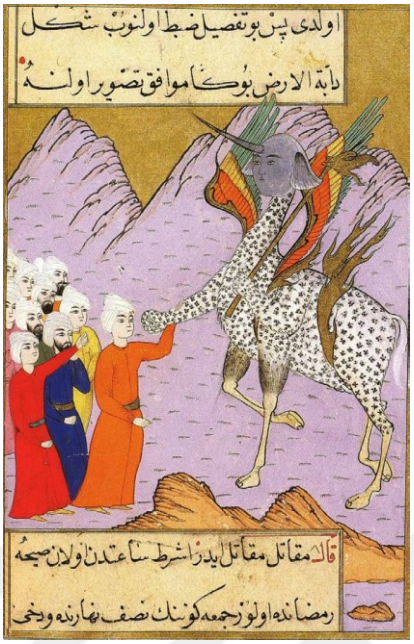
"Biz emriyle (Süleyman'a itaat edip, istediği yönde) istediği yere yumuşacık akıp giden rüzgârı emrine verdik. Ve (Ona) şeytanları, her bina ustasını ve dalgıçları da (musahhar kıldık)" (es-Sâd, 38/ 36,37), Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 454.

[95] Tankut Sözeri, *Kültürlerde Şahmeran*, (İstanbul: İm Kitapları,2000), 169.

[96] Nusret Çam, *Türk İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman),* (Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, 1993), 211.

[97] A.g.e., 210.

[98] Müsned-i Ahmed II, 259; İbn Mâce, Fiten, 31, İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* 31. bs. (İstanbul: Kapı, 2020), 523.

Resim 2.7: Nakkaş Hasan'ın Yapmış Olduğu Minyatürde Dabbetü'l- Arz, Karşısında Bekleşen Ahaliden Öndekinin Yüzüne Mührünü Basarken

Kaynak: Bahattin Yaman, "Osmanlı Resim Sanatında Dabbetü'l- Arz", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* S. 29 (2012): 56.

Hz. Muhammed (s.a.v.)'in haber verdiği bu sembol böylece İslam kültüründe Mühr-i Süleyman adıyla anılmıştır. Yalnızca bazı İslami kaynaklarda yüzüğün taşının cinsi ve üzerinde yazan yazılar hakkında bilgi verilir. Fakat şekli hakkında bilgi verilmez. Şu denilebilir ki, Hz. Muhammed (s.a.v.) devrinde Mühr-i Süleyman'ın şekli konusunda yeterince bilgiye sahip olunduğu için Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından bunu açıklama ihtiyacı duyulmamıştır. Aynı şekilde ilk dönem hadis âlimlerinden Tırmizî, İbn Mâce ve Ahmed bin Hanbel'de Dabbetü'l- Arz hadisini kitaplarında aktarırken yüzüğün şeklini açıklamayı gerek görmemişlerdir.[99] Yine meşhur tefsir âlimi İbn Cerir Et-Taberî'nin, *Cami'ul-Beyan* adlı eserinde, Bakara Suresi'nin 102. ayetinin tefsirinde Süleyman (a.s.), Cerade'ye yüzüğü vermesi ve şeytanın yüzüğü ondan alması hadisesinden bahseder. Bundan da anlaşıldığı üzere Taberî, 839-923 yılları arasında yaşamış olduğundan, İslam'ın

[99] Nusret Çam, *Türk İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman),* (Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, 1993), 211.

ilk yıllarında Mühr-i Süleyman biliniyordu. Bununla beraber İbn-i Cerîr et- Taberî'nin gerek tefsirinde gerekse tarihinde İsrâiliyattan faydalandığı belirtilmektedir.[100] Tasavvufi yaklaşım da ise Mevlânâ *Fîhi Mâ Fîh* adlı eserinde, Mühr-i Süleyman'ı, "Hatem-i Süleymanî" olarak adlandırır ve "Hâtem-i Süleymânî'yi her şey içinde aradık, fakr içinde bulduk", der. Bu örnekle Mevlânâ, gerçek şeyhlerle sahte şeyhleri birbirinden ayırmak için bir ölçü koyar. Mühre, taca ya da hırkaya sahip olan birinin şeyh olamayacağını, esas mühim olanın davranışlarının Allah'ın emir ve yasaklarına uygunluğu, yüzündeki nur ve iç dünyasındaki temizlik olduğunu vurgular. Süleyman (a.s.) kılığına girmiş birçok şeytanın, gerçek Süleyman'dan habersiz olduğunu ifade eder.[101]

İslam inancını yansıtan dua kitaplarında Mühr-i Süleyman'ın çeşitli terkiplerle kullanımından bahsedilir. Süleyman (a.s.)'ın mührü ile türlü yaratıkları buyruğu altına aldığına olan genel inanç sebebiyle, eski zamanlardan beri çok kuvvetli bir tılsım olarak görülmüş ve her türlü tehlikeye, talihsizliğe ve kötülüğe karşı korunmak üzere Mühr-i Süleyman şekli kullanılmıştır.[102] Fakat yazısız sadece altı köşeli bir yıldız şeklinde kullanılmamıştır. Çeşitli ayetler, dualar, meleklerin ve önemli kişilerin isimleri ile birlikte yazılmıştır. Yine belirli bir yazım kuralı olan ve belli ayetlerin, isimlerin belli ölçülerde yazılarak veya okunarak işlendiği bir dua metodu olan vefklerde de Mühr-i Süleyman'ın kullanıldığı görülür.[103] Özellikle istek ve taleplere uygun olan ayetler ve esmalar ile Mühr-i Süleyman sembolü birlikte kullanılır. Böylece tesir gücünün artması beklenilir. Seyyid Süleyman El-Hüseyni'nin *Kenzü'l- Havas* adlı eserinde Allah'ın en yüce ismi olan İsm-i Azam'ı temsil eden vefkin içinde Mühr-i Süleyman sembolü görülmektedir. Vefkin fazileti hakkında "İsm-i Âzam hatem-i şerifini temsil eden Mühr-i Süleyman vefkini, bir

[100] İbrahim Hatiboğlu, "İsrâiliyat" DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/199.

[101] Süleyman Gökbulut, "Sûfilerin Gözünde Hz. Süleyman", *Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. 1, S. 35 (2012): 122.

[102] Haluk Berk, *Osmanlı Tılsım Mühürleri*, (İstanbul: Haluk Berk Müzesi Yayınları, 2010), 25.

[103] Christiane Gruber, *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran, (İstanbul: YKY., 2020), 259.

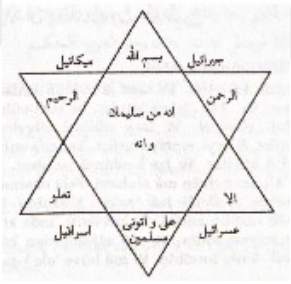
varaka üzerine yazıp üstünde taşıyan kimse düşman tarafından zarar görmez." denmektedir.[104]

Resim 2.8: İsm-i Âzam'ın Hatem-i Şerifi ve Vefk-i Celili

Kaynak: Seyyid Süleyman El Hüseyni, *Kenzü'l- Havas*, çev. Mustafa Varlı, (İstanbul: Esma Yayınları, 2013), 32.

Şazeliyye tarikatının şeyhlerinden Şeyh Ebu Hasan Şazeli, (ö. 656/1258) *Kur'an'la Şifa* adlı eserinde Mühr-i Süleyman'ı dualarla nasıl kullanıldığına yer vermiştir. Bir örnekte Mühr-i Süleyman sembolünün ortasında Süleyman (a.s.)'ın hükümdarlığından ve kendisine itaat edilmesinden bahseden Neml Suresi 30-31. ayetleri, köşelerde besmele ve dört büyük meleğin isimleri yazılıdır.[105]

Resim 2.9: Ortasında Neml Suresi 30-31. Ayet, Köşelerde Besmele ve Dört Meleğin İsimleri Yazılı Mühr-i Süleyman

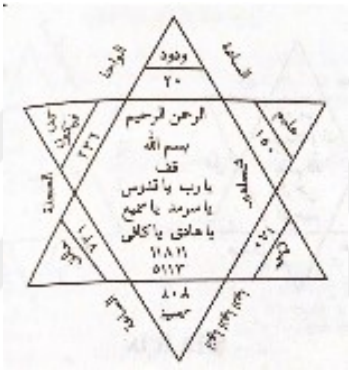
Kaynak: Eş-Şeyh Ebu Hasan Şazeli, *Kur'an'la Şifa ve Mühr-i Süleyman*, çev. H. Mustafa Varlı, Seyfettin Oğuz, İstanbul: Esma Yayınları, 2022, 540, 541.

---

[104] Seyyid Süleyman El Hüseyni, *Kenzü'l- Havas*, çev. Mustafa Varlı, (İstanbul: Esma Yayınları, 2013), 32.

[105] *"Mektup Süleyman'dan gelmiştir ve O, Rahman ve Rahim olan Allah'ın adı ile başlamakta ve içinde bana karşı büyüklük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin" (Neml 27/ 30,31.)* Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 378.

Başka bir örnekte ise mührün ortasında besmele, köşelerinde Esma'ül- Hüsna'dan isimler (Alim, Semî, Vedûd, Hâlık, Basîr v.b.) ve ebced değerleri bulunmaktadır. Fazileti ile ilgi olarak bu iki mührü taşıyan kişi her şeye üstün geleceğini ve hürmetle herkes ona saygı göstereceğini belirtmiştir. Devamında "Bu mühr-i şerif gümüş plaka üzerine yazılır ise hiçbir şeye mağlup olmaz." denmiştir. Bununla beraber kim bu mühürleri üstünde taşır ise kazalardan, belâlardan, cin, peri musallatlarından ve hastalıklardan da emin olacağını, evinde ya da iş yerinde bulundurursa orasının bereketli olacağını yazmıştır.[106]

Resim 2.10: Üzerinde Besmele, Esma'ül- Hüsna'dan İsimler ve ebced değerleri (Alim, Semî, Vedûd, Hâlık, Basîr v.b.) Yazılı Mühr-i Süleyman

Kaynak: Eş- Şeyh Ebu Hasan Şazeli, *Kur'an'la Şifa ve Mühr-i Süleyman*, çev. H. M. Varlı, S. Oğuz, (İstanbul: Esma Yayınları, 2022), 541.

Yine başka bir örnekte ise Mühr-i Süleyman sembolünün ortasında Süleyman (a.s.)'ın mektubundan bahseden Neml suresi 30. ayet, köşelerde Allah, Muhammed ve dört halifenin (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) isimleri bulunmaktadır. Bu mühr-i şerifi üstünde taşıyan kazalardan, belâlardan, cin, peri musallatlarından ve hastalıklardan emin olacağını evinde ya da iş yerinde bulundurursa orasının bereketli olacağını yazmıştır.[107]

[106] Eş- Şeyh Ebu Hasan Şazeli, *Kur'an'la Şifa ve Mühr-i Süleyman*, çev. H. M. Varlı, S. Oğuz, (İstanbul: Esma Yayınları, 2022), 541.

[107] Eş- Şeyh Ebu Hasan Şazeli, *Kur'an'la Şifa ve Mühr-i Süleyman*, çev. Mustafa Varlı, Seyfettin Oğuz, (İstanbul: Esma Yayınları, 2022), 541.

Resim 2.11: Ortasında Neml Suresi 30.ayet, Köşelerde Allah, Muhammed ve Dört Halifenin İsimleri Yazılı Mühür

Kaynak: Eş- Şeyh Ebu Hasan Şazeli, *Kur'an'la Şifa ve Mühr-i Süleyman*, çev. H. Mustafa Varlı, Seyfettin Oğuz, (İstanbul: Esma Yayınları, 2022), 542.

Es-Seyyid Süleyman El- Hüseynî'nin, "Havasu'l- Havas ve Kenzü'l- Havas" adlı eserinde, göz zayıflığı ve hastalıkları için Mühr-i Süleyman'ın ortasında, İsa (a.s.)'ın körleri gördürme mucizesinden bahseden Ali İmran Suresi 49. ayet, çevresinde ise Allah'ın göklerin ve yerin nuru olduğundan bahseden Nur Suresi 35. ayeti ve iç köşelerinde "Allah" ve "Nur" esması bulunan mühr-i şerifi safran ile yazıp gül suyu ile silip bu suyla göze pansuman yapılırsa Allah'ın izni ile şifa olur" demektedir.[108]

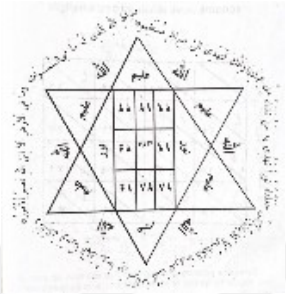
---

[108] Seyyid Süleyman El Hüseyni, *Havasu'l- Havas Kenzü'l- Havas Gizli İlimler Hazinesi*, çev. Mustafa Varlı, C. 5 (İstanbul: Esma, 2013), 147.

"*Onu İsrâiloğulları'na elçi olarak gönderecek ve o şöyle diyecek: "Kuşkuya yer yok, işte size Rabbinizden bir mûcize ile geldim; size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah'ın izni ile derhal kuş oluverir; yine Allah'ın izniyle körü ve cüzzamlıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim; ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz elbette bunda sizin için bir ibret vardır".* (Ali İmran 3/49), Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 55.

"*Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için*

Unutmamak ezberlemeyi arttırmak ve hikmet için ise Mühr-i Süleyman'ın çevresine Şura suresinin 52. ve 53. ayetleri safran ile yazılır.[109] Bu yazı "gül suyu ile siline, ateş görmemiş balla karıştırıla, özerlik tohumu ile birlikte aç karnına bolca yiye Allah'ın izniyle şifa ola" denilir.[110]

Resim 2.12: Unutmamak Ezberlemeyi Arttırmak ve Hikmet İçin Kullanım Terkibi

Kaynak: Seyyid Süleyman El Hüseyni, *Kenzü'l- Havas*, çev. Mustafa Varlı, (İstanbul: Esma, 2013), 223.

Bu örneklerde de görüldüğü gibi Mühr-i Süleyman ile kullanılan ayetlerde özellikle isteğin içeriğine uygun olanları seçilmiştir. Böylece isteğin kabulü için bir destek umulmuştur. Ayrıca Allah (c.c.)'ın çeşitli isim ve sıfatlarıyla ya da dört büyük meleğin ismiyle kullanıldığı da görülür.[111] Bu şekliyle Mühr-i Süleyman, Allah (c.c.)'ın ve meleklerin koruyuculuğunu dilemek üzere başvurulan bir dayanak oluşturulması amaçlanmıştır.[112] Terkiplerde görülen Mühr-i Süleyman'la beraber Ashâb-ı Kehf'in

---

misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir". (En-Nur 24/35), Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., 353.

[109] *"İşte böylece sana da emirimizle Kur'an'ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin. Fakat biz onu kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola eriştirdiğimiz bir nur kıldık. Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin. (O yol) göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın yoludur. Dikkat edin, bütün işler sonunda Allah'a döner."* (Eş-Şûrâ 42/ 52,53.) Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., 488.

[110] El Hüseyni, *Havasu'l- Havas Kenzü'l- Havas Gizli İlimler Hazinesi*, 223.

[111] Cebrâil, Azrâil, Mikâil, İsrâfil

[112] Christiane Gruber, *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran,

isimlerinin yazılması yaygındır. Ashâb-ı Kehf yedi kişi ve bir de köpekten oluşur.[113] İslam dininde Ashâb-ı Kehf'in önemli bir yeri vardır. Kehf Surenin 9-26. ayetlerinde Ashâb-ı Kehf'i oluşturan gençlerin putperest bir kavmin içinde yaşarken Allah (c.c.)'ın varlığına ve birliğine inandıklarından dolayı verdikleri mücadeleden bahsedilir. Muhammed(s.a.v.)'in Ashâb-ı Kehf'in fazileti hakkında şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Çocuklarınıza Ashâb-ı Kehf'in isimlerinin öğretin. Çünkü bu isimler bir evin kapısına yazılacak olsa, o ev yanmaz. Bir elbise üzerine yazılsa çalınmaz. Bir deniz vasıtası üzerine yazılsa batmaz".[114] İmam Nisâburi (r.a.), İbn-i Abbas(r.a.) Hazretleri, Ashâb-ı Kehf'in isimlerinin fazileti hakkında "Şüphesiz kim arzu ettiği bir şeyin olmasını isterse, bir şeyden kurtulmak isterse ya da yangının sönmesi için bu isimlerin yardımıyla bunlara kavuşur" demişlerdir. Mühr-i Süleyman'ın etrafı Ashâb-ı Kehf'in isimleri (Yemliha, Mislina, Mekselina, Mernus, Debernuş, Sazenuş, Kefeştatayüş ve köpekleri Kıtmir) ve çeşitli vefklerle yazılmış terkibi de köpekten zarar görmemek için kullanılır.[115]

Resim 2.13: Mühr-i Süleyman'ın Köpekten Zarar Görmemek İçin Kullanımı

Kaynak: Seyyid Süleyman El Hüseyni, *Havasu'l- Havas Kenzü'l- Havas Gizli İlimler Hazinesi*, çev. Mustafa Varlı, C. 5 (İstanbul: Esma, 2013), 295.

İmam Gazali, *Sırrı'l-Masun ve'l Cevheri'l- Meknun* adlı eserinde, "Eğer bir kimse Ashâb-ı Kehf'in isimlerinin Mühr-i Süleyman formunda gümüşe veya kâğıda yazıp; evde iş

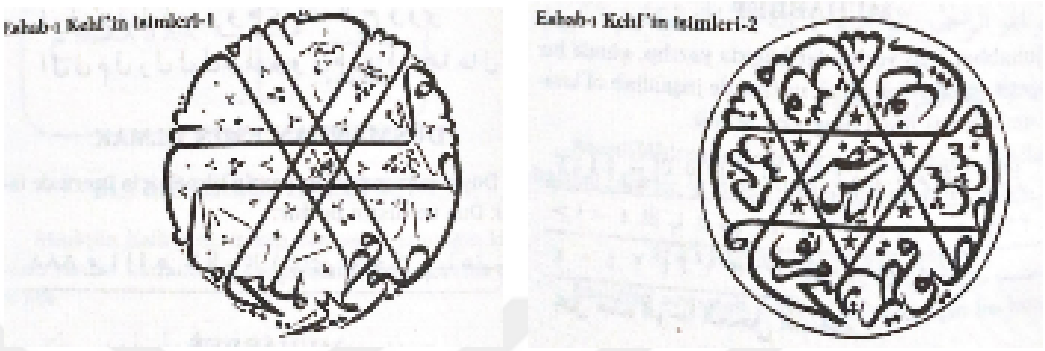
İstanbul: YKY., 2020), 259.

[113] İsmet Ersöz, "Ashâb-ı Kehf", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/466.

[114] Seyyid Muhammed Hakkı, *Hazînetü'l- Esrâr- Celîletü'l- Ezkâr Tercümesi*, çev. Celal Yıldırım, (İstanbul: Demir Kitapevi, 1990), 254,255.

[115] A.g.e., 295.

yerlerinde veya üzerinde bulundurursa bereket, rızık, koruma v.s. gibi sayılamayacak kadar faydalar hasıl olur" demektedir.[116] Mühr-i Süleyman sembolünün bu formu cami süslemelerinde de çokça görülmektedir.

Resim 2.14: Solda Köşelerinde Ashâb-ı Kehf'in İsimleri, Ortasında Kıtmir Yazılı Mühr-i Süleyman, Sağda Köşelerinde Ashâb-ı Kehf'in İsimleri, Ortasında Hazreti İlyas yazan Mühr-i Süleyman

Kaynak: İmam Gazali, *Sirril Masun ve'l- Cevher'il- Meknun,* çev. Mustafa Varlı, (İstanbul: Esma Yayınları, 2021), 210.

2.4.1. İlk Dönem İslam Devletlerinde Mühr-i Süleyman

İslam kültüründe ilk kez altı köşeli yıldız kullanımına ilk dönem İslam devletlerinde rastlanılmaktadır. Mühr-i Süleyman, Emevi ve Abbâsi dönemlerinde özellikle mimari, madeni para, çini, cami minberleri gibi çeşitli alanlarda bir süs unsuru olarak kullanılmıştır. Emevi eseri olan M. 724 ve 727 yılları arasında Hişam bin Abdulmelik tarafından yaptırılan Kasru'l- Hayrü'l- Garbi Sarayı'nın giriş cephesinde dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmış ve üzerine yuvarlak kemer alınlık konulmuş bir kapı, iki yanda yarım daire dışarıya taşan planlı iki burç, anıtsal bir giriş oluşturmaktadır.[117] Burçların dış cephe süslemelerinde madalyon içinde Mühr-i Süleyman motifi görülmektedir.

---

[116] İmam Gazali, *Sirril Masun ve'l- Cevher'il- Meknun,* çev. Mustafa Varlı, (İstanbul: Esma Yayınları, 2021), 210.

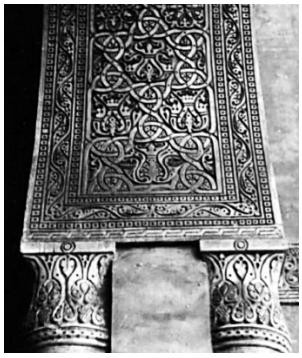
[117] Razan Aykaç, "Suriye Şam Milli Müzesi'ndeki Türk İslam Dönemi'ne Ait Eserlerden Örnekler", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, C. 10, S. 3 (2021): 1249.

Resim 2.15: Kasru'l-Hayrü'l- Garbi'nin Giriş Cephesindeki Altı Kollu Yıldız

Kaynak: Url 3

Mühr-i Süleyman sembolünün İslam sanatındaki kullanımı Abbasi ve Tolunoğlu dönemlerinde de görülmektedir. Abbasi sanat ve mimarisinin öne çıkan eserlerinden Tolunoğlu Camii'nde (876-879) altı kollu yıldız motifinin en zarif örnekleri bulunmaktadır. Tolunoğlu Camisi, Abbasi devletinin Mısır valisi olan Tolunoğlu Ahmet Bey tarafından yaptırılmıştır.[118] Caminin kemer altı stüko süslemelerinde, geometrik desenlerin ana motif olarak altıgen ve sekizgen formları görülür. Abbasi sanatında, özellikle Tolunoğlu Camii'nde kullanılan bu yıldız motifleri, birçok İslam anıtsal yapısında temel süsleme öğeleri haline gelmiştir.[119]

Resim 2.16: Abbasi Dönemi Tolunoğlu Camii'nin Kemer Altı Stüko Süslemelerinde Altı Uçlu Yıldız Motifi

Kaynak: Url 4

[118] Nuran Pilehvarian, Selim Kılıçoğlu, "Emevi ve Abbasi Sanatında Geometri", *Megaron*, S. 12 (2017): 613.

[119] A.g.e., 615

Memluk dönemine ait el yazması bir minyatürlerde de Mühr-i Süleyman sembolü görülmektedir. El- Hariri'nin *Makamat* adlı eseri, 14. yüzyılda Memluk ressamları tarafından model olarak kullanılmıştır. En çarpıcı Memluk nüshası, Ebu'l Fadail ibn Ebu İshak tarafından 29 Mart 1334'te yazılmıştır. Özenle yapılmış, ayrıntılı resimler bu eserin saray için yapıldığını düşündürmektedir.[120] Mühr-i Süleyman sembolü, sayfaların ilkinde, bir meyhanedeki eğlence tasvirinde çalgıcı kadının elindeki udun üzerinde bulunur. (Resim 2.17) Diğer bir sembole ise Semerkand Ulu Camii'nde Ebu Zeyd'in vaaz verdiği bölümün tasvirinde görülür. Ebu Zeyd'in çıktığı minberin yan aynalık denilen kısmında Mühr-i Süleyman motifi sürüp giden bir motif şeklinde işlenmiştir. (Resim 2.18.) Burada Mühr-i Süleyman içinde bir Mühr-i Süleyman daha görülmektedir.[121]

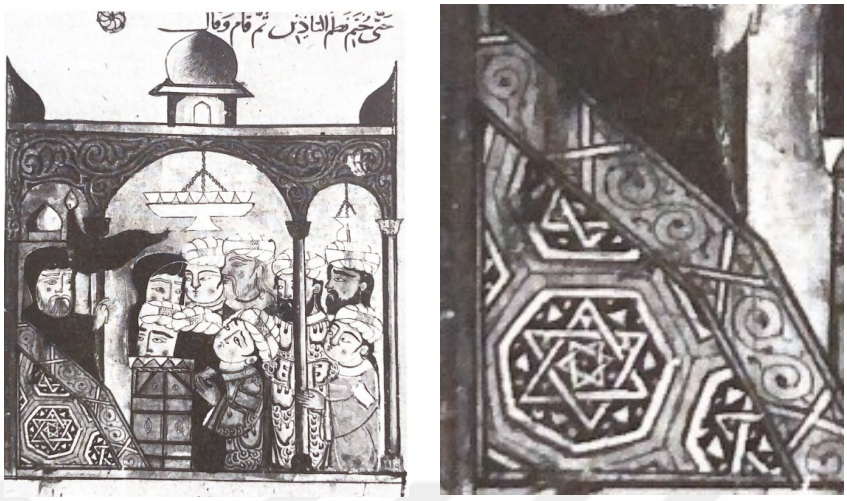

Resim 2.17: 1334 Tarihli Memluk Dönemine Ait Olan Ebu'l Fadail İbn Ebu İshak Tarafından Bir Nüshası Yazılmış Olan Makamat Adlı Eserden Bir Bölümde Mühr-i Süleyman Motif Süslemesi

Kaynak: Esin Atıl, Renaissance *of Islam: Art Of The Mamluks* (Washington: Smithsonian Institution Press, 1981), 259.

[120]Esin Atıl, Renaissance *of Islam: Art Of The Mamluks* (Washington: Smithsonian Institution Press, 1981), 258.

[121] A.g.e., 259.

Resim 2.18: 1334 Tarihli Memluk Dönemine Ait Olan Ebu'l Fadail İbn Ebu İshak Tarafından Bir Nüshası Yazılmış Olan Makamat Adlı Eserde Minberin Yan Aynalıklarında Mühr-i Süleyman Motifi

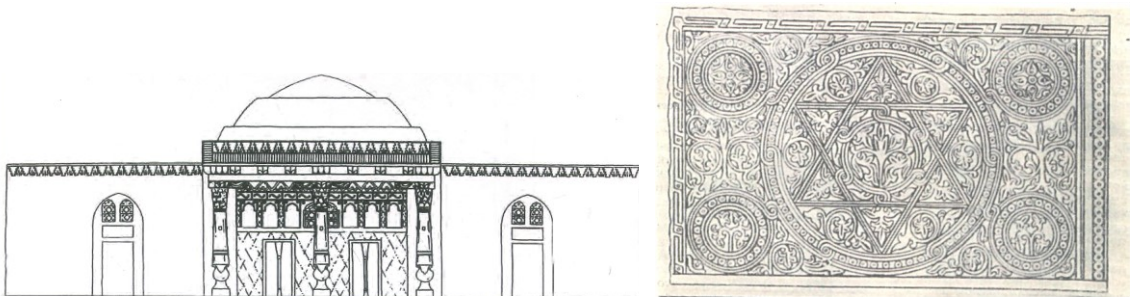
Kaynak: Esin Atıl, Renaissance *of Islam: Art Of The Mamluks* (Washington: Smithsonian Institution Press, 1981), 259.

2.4.2. Türk- İslam Coğrafyasında Mühr-i Süleyman

Mühr-i Süleyman, Türk kültüründe Tanrının yere göğe hâkimiyetini temsil eder. İslam kültüründe ise Allah'ın yerlerin, göklerin ve ikisi arasındakilerin sahibi ve hükümdarı olmasını sembolize etmektedir. Bundan dolayı Orta Asya'dan Anadolu'ya, Balkanlardan Kuzey Afrika'yı içine alan geniş bir coğrafyada, Selçuklu ve Osmanlı İslam eserlerinde altı köşeli yıldız süslemeleri yaygın olarak görülür.[122] İsmail Samani'nin oğlu II. Amr Nasır (914-943) Semerkant'ta görkemli bir saray inşa ettirmiştir. Semerkand'ın Afrasyap bölgesinde yer alan bu saray ahşap, kerpiç ve pahsa malzemeleriyle inşa edilmiştir. Sarayın dikdörtgen panoları dikkat çekicidir. Bu panolarda, alçı işçiliğiyle işlenmiş altı kollu yıldız figürü, iç kısmında zengin bitkisel desenlerle süslenmiştir.[123]

[122] Aysen Soysaldı, "Türklerde Yıldız Motifi ve Teke Yöresi Yıldızlı Zili (Burdur Müzesi) Örnekleri". *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Maddi Kültür*, (2017): 428.

[123] Muhlisahon Rustamova, *Karahanlı Mimarisi ve Bezemeleri,* (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2022), 365.

Resim 2.19: İsmail Samani Tarafından Yaptırılan Köşkte Kullanılan Alçı Oyma Tekniği ile Yapılmış Panolarda Mühr-i Süleyman Sembolü

Kaynak: Muhlisahon Rustamova, *Karahanlı Mimarisi ve Bezemeleri,* (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2022), 366, 367.

Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın kızı ve Karahanlı hükümdarlarından Nasır b. İbrahim'in hanımı olan Ayşe Bibi'ye ait olduğu tahmin edilen türbede de Mühr-i Süleyman sembolü görülür.[124] 10-11. yüzyıla ait türbenin iç süslemeleri sade, dış süslemeleri ise zengin bezemelidir. 64 farklı motiften oluşan süslemelerin içinde giriş bölümünde altı kollu yıldız bezemeleri görülmektedir.[125]

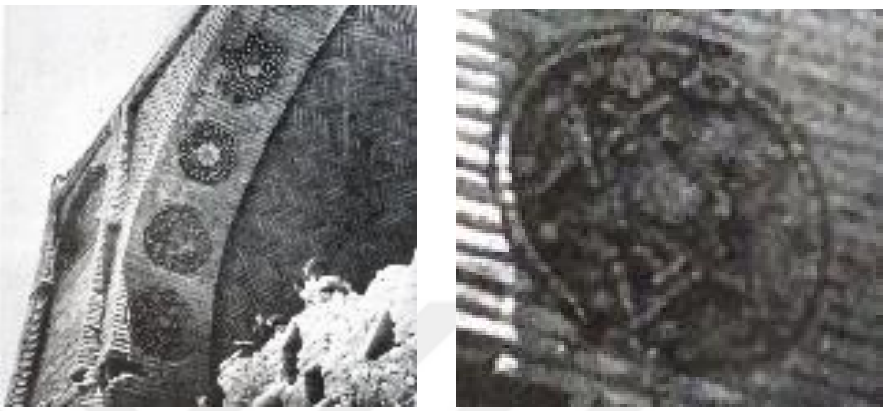
Resim 2.20: 10- 11. Yüzyıl Ayşe Bibi'ye Ait Olduğu Düşünülen Türbenin Dış Duvar Süslemelerinde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Muhlisahon Rustamova, *Karahanlı Mimarisi ve Bezemeleri,* (İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2022), 307, 308.

[124] Eyüp Nefes, *Türk İslam Sanatları Tarihi*, 3 bs. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2020), 185.

[125] Rustamova, *Karahanlı Mimarisi ve Bezemeleri,*302.

Gazneli dönemine ait eserlerde de Mühr-i Süleyman motifi çeşitli şekillerde kullanılmıştır.[126] Bust kalesindeki Gıyasettin türbesinin portal kemerinde Mühr-i Süleyman motifi bir dairenin ortasında kalkana benzeyen şekilde tezyin edilmiştir.

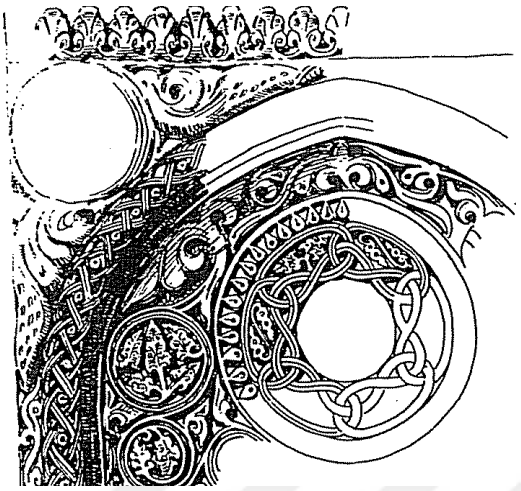
Resim 2.21: Bust Kalesinde Gıyaseddin Türbesi Portal Kemerinde Mühr-i Süleyman Sembolü

Kaynak: Mustafa Cezar, *Anadolu öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1977), Resim 213.

Mühr-i Süleyman motifi Büyük Selçuklu eserlerinde çeşitli formda kullanılmıştır. Örneğin, miladi 1062'de Tuğrul Bey adına basılan para ile 1095 yılında Muzaffer Berkyaruk adına basılan paralarda, Kirman Selçukluları hükümdarlarından Kara Arslan Kavurd Bey tarafından Şiraz'da basılan paralarda da mevcuttur. Hargird Medresesi'nin mihrab süslemelerinde Mühr-i Süleyman motifi kullanılmıştır.[127]

[126] Nusret Çam, *Türk İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman),* (Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, 1993), 213.

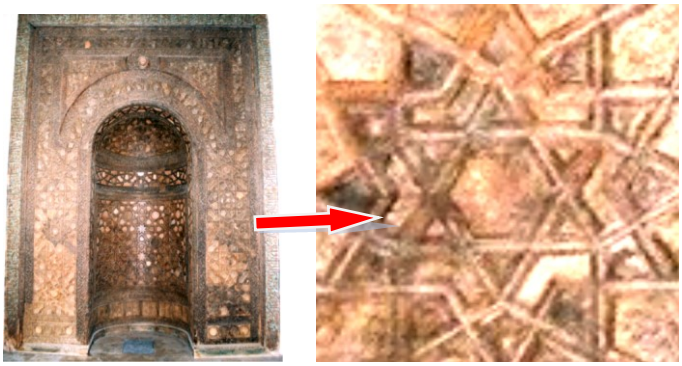
[127] A.g.e., 214.

Resim 2.22: Hargird Medresesi Mihrabı Süslemesi

Kaynak: Mustafa Cezar, *Anadolu öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1977), 300.

Zengi Devleti, 12. ve 13. yüzyıllarda, Kuzey Irak ve Suriye'de egemenlik kurmuş bir Türk devletidir. Zengi dönemine ait olan ve Nureddin Zengi tarafından H.543 / M. 1148 yıllında kiliseden medreseye çevrilmiştir. Halaviye Medresesi'nin mihrap süslemelerinde Mühr-i Süleyman motifi görülmektedir. Mihrabın yüzeyini kaplayan geniş bordür, altı kollu yıldızdan gelişen geometrik bezeme ile doldurulmuştur.[128]

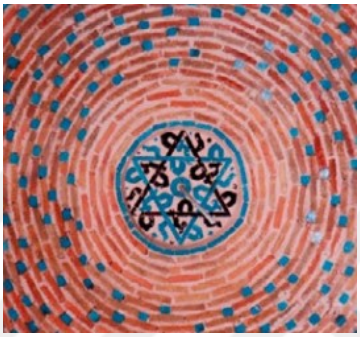

Resim 2.23: Halep Müzesi Haleviye Medresesi Mihrabı

Kaynak: Creswell, K. A. C., *K.A.C. Creswell'e Göre Erken Devir İslam Mimaris,* 66.

[128] Creswell, K. A. C., *K.A.C. Creswell'e Göre Erken Devir İslam Mimarisi,* çev. Fettah Aykaç, C. 1 (İstanbul: Mimar ve Mühendisler Grubu Yayınları,2020), 66.

Anadolu Selçuklu sanatında yıldız motifi, mutluluk, aydınlık, bolluk ve bereketi sembolize eder. Hem kozmolojik hem de geometrik bezeme kategorisinde bulunan mühr-i Süleyman motifi Anadolu Selçuklu sikkelerinde yaygın bir biçimde kullanılmıştır.[129] Mühr-i Süleyman sembolü aynı zamanda süslemenin temelini oluşturan bir motif olarak da görülmüştür. Bu duruma Malatya Ulu Camii'nin kubbe göbeğindeki çini mozaiğindeki Mühr-i Süleyman motifinin kullanımı örnek verilebilir.[130]

Resim 2.24: Malatya Ulu Camii'nin Kubbe Göbeğinde Çini Mozaikli Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Yusuf Yerli, "Meydanın Maverası". *Düşünen Şehir,* S.14 (1989): 21

Çini mozaik tekniği Anadolu'da Selçuklularla birlikte görülmeye başlar. Mihrap çinileri, Anadolu Selçuklularının İslam sanatına bir katkısıdır. Sıkça rastlanan bezeme elemanları arasında, altı kollu yıldızların arasında çeşitli geometrik formlar, yuvarlak ve parelel kenarların dizimi ile oluşturulmuş altı kollu yıldızlar sayılabilir.[131] Anadolu Selçuklu veziri Sâhip Atâ Fahreddin tarafından 1258'de yaptırılmıştır. Cami 1871 de çıkan yangın da büyük hasar görmüştür. Bugünkü düz çatılı, beş sahınlı haliyle yeniden inşa edilmiştir. Eski caminin kıble duvarı, mozaik çinin mihrabı ve anıtsal portalı günümüze kadar gelmiştir. Mihrap altı köşeli çini motifi ile döşenmiştir[132].

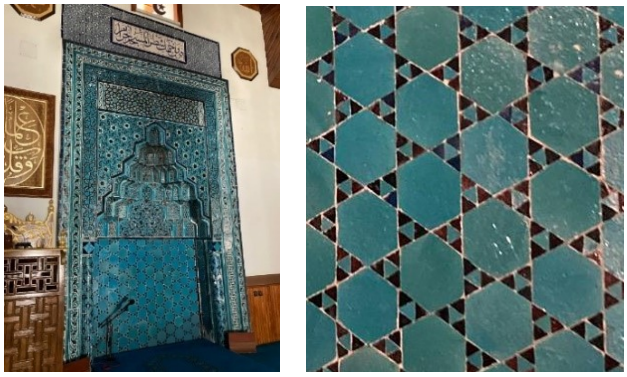
---

[129]İbrahim Can Olcar, "Alanya Arkeoloji Müzesindeki Anadolu Selçuklu Sikkeleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 288.

[130] A.g.e., 214.,

[131] Nazan Ölçer, vd., *Türk ve İslam Eserleri Müzesi,* (İstanbul: Akbank, 2002), 118.

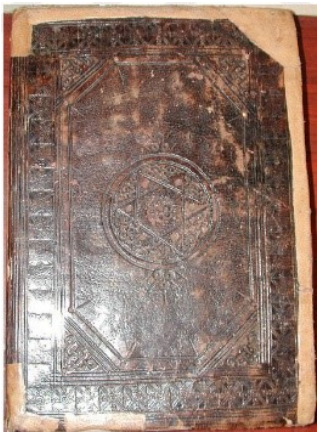
[132] Sahip Ata Camii envanteri

Resim 2.25: Sahip Ata Camii Çinili Mihrabı

Kaynak: Varlı Arşivi 2023

Konya Mevlâna ve Yusuf Ağa Koleksiyonlarında, Anadolu Selçuklu dönemine ait cilt kapakları yer almaktadır. Bu ciltlerde süslemeler genellikle geometrik unsurlarla, yuvarlak ya da oval madalyon biçiminde yapılmıştır.[133] Konya Yusuf Ağa Kütüphanesine kayıtlı olan *İhya-i Ulûmi'd-Dîn* adlı eser Anadolu Selçuklu dönemine aittir. Demirbaş No: 499, H.565/ M. 1170 yılına ait eserin cildin arka yüzünde Mühr-i Süleyman motifi bulunmaktadır. Yuvarlak bir şemsenin içerisine işlenmiş altı köşeli yıldızın boşluklarına nokta ile doldurma yapılmıştır.

Resim 2.26: Konya Yusuf Ağa Koleksiyonu İhya' Ulûmi'd-Dîn

Kaynak: Sait Alp Akçagüner, "Şemse İkonografisi İçin Bir Öneri", *Sanat Dergisi,* S. 37 (2021): 229.

[133] Sait Alp Akçagüner, "Şemse İkonografisi İçin Bir Öneri". *Sanat Dergisi,* S. 37 (2021): 229.

Beylikler döneminde de Mühr-i Süleyman motifi mimari eserlerde görülmektedir. Bir dönem Anadolu Selçuklu Devletine bağlı olan Türk Beyliği İnaloğulları, 1098- 1183 yılları arasında Diyarbakır ve civarında hüküm sürmüştür.[134] Diyarbakır Ulu Camii'nin batı revakları İnaloğulları yönetimindeyken, alt katı 1117'de, üst katı1124'te İnaloğlu Ebu Mensur tarafından yaptırılmıştır.[135] Batı revaklarındaki bir kilit taşında geçmeli altı kollu yıldız olarak net hatlarıyla, Mühr-i Süleyman motifi görülmektedir.

Resim 2.27: Diyarbakır Ulu Camii'nin Batı Revaklarındaki Kilit Taşında Geçmeli Altı Kollu Yıldız Motifi

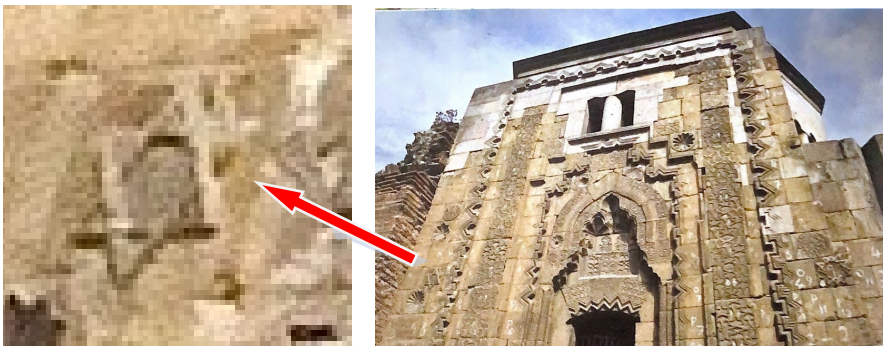
Kaynak: Varlı Arşivi, 2023.

Amasya'da Danışmendli Melik Gazi'nin veziri ve Amasya Valisi Halifet Alp ibni Tuli'ye ait olan Halifet Gazi Kümbeti, 1226 yılında yapılmıştır. Kare planlı ve kesme taşlar kullanılarak yapılan bir kaide üzerine inşa edilen ve yapımında tamamen tuğla malzeme kullanılan bu kümbetin taç kapısı, geometrik baklava motifleri ve iç içe geçmiş zigzag

[134] Ali Sevim, "İnaloğulları", DİA (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/ 257.

[135] Yusuf Kenan Haspolat, Diyarbakır Ulu Cami- Diyarbakır, https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/diyarbakir/gezilecekyer/ulucam [20.09.2024]

motifleriyle dikkat çekmektedir.[136] Kümbet kapısının sağ ve solunda, Mühr-i Süleyman sembolü içeren altı köşeli yıldızlar belirgin olarak görülmektedir.[137]

Resim 2.28: Halifet Gazi Kümbeti'nin Giriş Kapısında Mühr-i Süleyman Sembolü

Kaynak: Tuğrul Kihtir, *Anadolu'nun Beyleri, Beylikler ve Eserleri,* (İstanbul: T Yayın, 2012), 50.

1256'da Karaman Bey tarafından Konya, Karaman ve çevresinde kurulan Karamanoğulları Beyliği'nin bayrağında mavi renkli Mühr-i Süleyman kullanılmıştır. Kastamonu çevresinde 1291'de kurulan Candaroğulları Beyliği'nin bayrağında da köşe boşlukları dilimlerle çevrili beyaz üzerine kırmızı Mühr-i Süleyman motifi kullanılmıştır. Aynı şekilde Antalya'da hüküm süren Teke Beylerinden Mübarüziddin Mehmet Bey'in 14 Mayıs 1373'te Antalya'nın burçlarına astığı bayrağında beyaz zemin üzerine kırmızı renkte Mühr-i Süleyman mevcuttur.[138] Endülüslü bir Müslüman olan Hâmi tarafından 1375 yılında yapılan "Katalan Haritasında" 14. asır Dünya haritası olarak bütün devletlerin bayraklarını resmetmiştir. Haritada Karamanoğulları ve Candaroğulları beyliğinin bayraklarında Mühr-i Süleyman motifi görülmektedir.[139]

---

[136] Selçuk Mülaim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler, Selçuklu Çağı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982), 22.

[137] Tuğrul Kihtir, *Anadolu'nun Beyleri, Beylikler ve Eserleri,* (İstanbul: T Yayın, 2012), 50.

[138] Haluk Tarcan, *Ön-Türk Tarihi,* 1 bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998), 89.

[139] Nusret Çam, *Türk İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Mühr-i Süleyman),* (Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 1993), 216.

Resim 2.29: Teke Beyi Müberizüd'din Mehmet Bey'in 14 Mayıs 1373'te Antalya'nın Burçlarına Astığı Bayrağı

Kaynak: Haluk Tarcan, *Ön-Türk Tarihi,* 1 bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998), 89.

Resim 2.30: Katalan Haritasında Karamanoğulları ve Candaroğulları Beyliği'nin Bayraklarında Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Url 5

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ ESERLERİNDE MÜHR-İ SÜLEYMAN

3.1. Osmanlı Döneminde Mühr-i Süleyman Sembolünün Kullanım Alanları

Osmanlı döneminde Mühr-i Süleyman'ın sosyal hayattan, devlet düzeyine, mimari ve dini yapılardan, tarikat yapılarına kadar farklı alanlarda çeşitli kullanımları mevcuttur. Bu alanlarda kullanılırken Mühr-i Süleyman'ın havas ve dua kitaplarındaki kullanım terkiplerinden faydalanıldığı görülmektedir.

3.1.1. Yazma Eserlerde Mühr-i Süleyman Sembolünün Kullanımı

Osmanlı döneminde yazılmış özellikle vird haline gelen ve çeşitli tarikatlara ait olan evrâd-ı şerifler, çeşitli salavat-ı şeriflerin mecmuası olan Delâil-i Hayratlar ve Kur'an-ı Kerim'den faziletine göre seçilmiş dua ve surelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan En'âm-ı Şerifler mevcuttur. Bu kitaplar İslam kültür ve medeniyetinde de geniş bir yere sahip olmakla birlikte, bu eserlere duyulan hürmetten dolayı hat ve süsleme sanatlarının sanatlı yazmalar alanında en güzel örneklerini oluşturmaktadırlar.[140] En'âm-ı Şerif eserleri ilk olarak En'âm Suresi ve diğer belli başlı surelerden oluşur. En'âm Suresi, Mekke'nin son dönemlerinde tamamı bir gecede nazil olan bir suredir. Sure, temel İslami ilkelerin yanı sıra Peygambere ve iman edenlere cesaret verirken, inkâr eden ve onlara karşı çıkanları uyarır. Fazilet açısından aktarılan rivayetlere göre, surenin tek bir seferde ve büyük bir melek topluluğu tarafından tamamen indirildiği belirtilir. En'âm Suresi bu rivayetlerden dolayı Müslümanlar arasında sıkça okunan bir sure olmuştur. Bu sureyi güzel hatla yazma geleneği hattalar arasında yaygınlaşmıştır. Özellikle Osmanlı döneminde sanatkârlar, En'âm-ı Şeriflerin yazımında, tezhiplenmesinde ve ciltlenmesinde ince zevk ve yeteneklerini sergileyerek, İslam sanatının en seçkin örneklerini ortaya

[140] Yüsra Karaca, "Hattat Mehmet Şakir'e Ait En'âm-ı Şerif'in Muhtevası ve Yazma Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi", *Lale,* S. 5 (2022): 79.

koymuşlardır.[141] Hat sanatı alanında En'âm-ı Şerif yazmak özellikle kutsal metinleri zenginleştirerek manevi derinlik katarken dini gelenekleri güçlendirmekle Osmanlı Devleti'nin kültürel ve sanatsal kimliğini pekiştirmiştir.[142] Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemi olan 18. ve 19. yüzyıllarda yazılan En'âm-ı Şeriflerde sure ve ayetlerin yanı sıra kutsal mekanların ve nesnelerin resimleri ile birleştirerek manevi bir tılsım işlevi gören el yazmaları haline dönüştürülmüştür. Bu durum tasavvufi hayatın güçlenmesinin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin halifeliğin hak sahibi ve İslam'ın koruyuculuğu rolüne vurgu yapılmıştır. Mısır'ı, Yavuz Sultan Selim'in fethetmesiyle son Abbasi halifesi El-Mütevekkil, halifeliği devrederken kutsal emanetler olan Peygamber'in ayak izi, kılıcı, hırkası ve diğer bazı peygamberlerin eşyalarını da halifelik sembolü olarak teslim etmiştir.[143] Bu sembolik nesneler En'âm-ı Şeriflerde kullanılan resimlerde görülmektedir. Özellikle Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberlik mührü, ayak izi, sarığı, cübbesi, tesbihi, misvağı gibi eşyaları, Mescid-i Nebi ve Mescid-i Haram'ın resimleri gibi birçok obje resmedilmiştir.

Resim 3.1: Pertevniyal Sultan Koleksiyonundaki 00043 No.lu El Yazması Enâm-ı Şerif Hicri 1207/ Miladi 1792

Kaynak: Url 6

[141] Emin Işık, "En'âm Suresi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/169.

[142] Alexandra Bain, "The late Ottoman En'am-ı Şerif: Sacred Text and Images in an Islamic Prayer Book" (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kanada: University of Victoria, 1999), 40,41.

[143] A.g.e., 45.

Bunlarla beraber Süleyman (a.s.)'ın gücünü ve iktidarını sembolize eden Mühr-i Süleyman sembolü de bu eserlerde kullanılmıştır. En'âm-ı Şeriflerde, Süleyman (a.s.) ile ilgili ayetleri içeren Sebe ve Fâtır sureleri yazılmaktadır. Bu surelerin konusu, Süleyman (a.s.)'ın cinler üzerindeki kontrolü üzerinedir ve En'âm-ı Şeriflerde önemli bir yer teşkil eder. Bu bölümlerde Mühr-i Süleyman sembolünün kullanıldığı görülmektedir.[144] Osmanlı dönemi Enâm-ı Şeriflerde farklı kompozisyonlarda Mühr-i Süleyman örneklerine rastlanılmaktadır. Ancak bunların hiçbirinde Mühr-i Süleyman, yazısız sadece altı köşeli bir yıldız şeklinde kullanılmamıştır. Çeşitli ayetler, dualar, meleklerin ve Ashâb-ı Kehf gibi fazilet sahibi kişilerin isimleri ile birlikte yazılmıştır.[145] Dua mecmualarındaki Mühr-i Süleyman sembolünün kullanım terkiplerine uygun olarak oluşturulmuştur. 1850-1900 yıllarına ait Ena'm-ı Şerif'te görülen Mühr-i Süleyman sembollünün ortasında Süleyman (a.s.)'ın mektubundan bahseden Neml suresi 30.ve 31.ayet, köşelerde dört halifenin (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) isimleri bulunmaktadır. Ebu Hasan Şazeli'nin Dua kitabında bu mühr-i şerifin fazileti hakkında üstünde taşıyan kazalardan, belâlardan, cin, peri musallatlarından ve hastalıklardan emin olacağını evinde ya da iş yerinde bulundurursa orasının bereketli olacağını yazmıştır.

Resim 3.2: Osmanlı Dönemine Ait 1850-1900'lü Yıllarda Yazılmış Bir Dua Kitabı

Kaynak: Christiane Gruber, *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, 258.

[144] Alexandra Bain, "The late Ottoman En'am-ı Şerif: Sacred Text and Images in an Islamic Prayer Book" (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kanada: University of Victoria, 1999), 52.

[145] Christiane Gruber, *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran, (İstanbul: YKY., 2020), 259.

Dua kitaplarında Mühr-i Süleyman ile en çok kullanılan ayet Neml Suresi'nin 30 ve 31. ayetlerdir.[146] Bu ayetler, özellikle birkaç sebeple seçilmiş görünür. Birincisi, Hz. Süleyman'ın, Sebe Kraliçesi Belkıs'a gönderdiği ve onu imana davet eden mektubundan bahsettiği için; ikincisi, Hz. Süleyman'ın sözlerinde Allah'ın (c.c.) sonsuz kerem ve merhameti övüldüğünden ve üçüncü olarak, mührün sahibine Allah'tan (c.c.) başka kimseye sığınmaması söylendiği içindir.[147]

Resim 3.3: Hz. Muhammed'in Peygamberlik Mührü (Sağda) ve Mühr-i Süleyman (Solda), Osmanlı Resimli Dua Kitabı, Muhtemelen İstanbul, 19. Yüzyıl

Kaynak: Christiane Gruber, *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. E. Gökyaran, (İstanbul: YKY., 2020), 260, 261.

---

[146] Christiane Gruber, *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran, (İstanbul: YKY., 2020), 263.

> *"Mektup Süleyman'dan gelmiştir ve O, Rahman ve Rahim olan Allah'ın adı ile başlamakta ve içinde bana karşı büyüklük taslamayın ve teslimiyet göstererek bana gelin" (Neml 27/ 30,31.)* Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 378.

[147] A.g.e., 259.

Mühr-i Süleyman, İslam dünyasında çoğunlukla dünyevi otorite ve gücün sembolü olarak kullanılmıştır. Sonuçta Süleyman (a.s.) sadece bir peygamber değil aynı zamanda çok büyük bir kraldır. Bu nedenle En'âm-ı Şeriflerde en ayrıntılı Mühr-i Süleyman motifine padişahın eşi ve aynı zamanda padişahın annesi olan Pertevniyal Valide Sultan'a ait olan En'âm-ı Şerifte görülmektedir. Pertevniyal Sultan koleksiyonu 00043 No.lu el yazması En'âm-ı Şerif'in 56. sayfasında Mühr-i Süleyman resmi iki tane yazılı altın renkte üçgen iç içe geçecek şekilde çizilmiştir. Mühr-i Süleyman'ın ortasında diğer örneklerden farklı olarak eksiksiz şekilde Kurân-ı Kerim'den Neml Suresi 30. ayet yazılıdır.[148] Ayrıca yıldızı oluşturan çizgilerin içinde de Neml Suresi 30. ve 31. ayetlerin tamamı ve Ahzab suresi 56. ayetinde bir kısmı yer almaktadır.[149] Ardından ilave olarak **"كَثِيرًا كَثِيرًا"** yani "çok çok" yazmaktadır. Burada ayette geçen Hz. Muhammed'e (s.a.v.) salavat getir emrinin çokça yapılması vurgulanmaktadır. Dış dairenin içinde Bakara 255. ayet, Ali İmran 2. ayet ve Taha suresi 111. ayet iki kez tekrarlanmıştır.[150] Mührün dört köşesinde ise Allah'ın esmasından dört isim yazmaktadır.[151]

---

[148] *"Muhakkak o Süleyman'dandır ve şöyledir: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla" ayeti yazılıdır".* (Neml 27/ 30) Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 378.

[149] Alexandra Bain, "The late Ottoman En'am-ı şerif : sacred text and images in an Islamic prayer book". (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kanada: University of Victoria, 1999), 115.

يا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا "Ey müminler! Siz de O'na (Peygamber Muhammed'e) salavat getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin". (Ahzab 33/56)

[150] *"Allah! Ondan başka ilah yoktur. Diridir, Kadirdir, Her şeyin destekçisidir".* (Bakara 2/255), *"Allah! Ondan başka ilah yoktur".* (Ali İmran 3/2), Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., 49. *"Bütün yüzler, Diri, kadim ve rızık sahibi olan Allah'ın huzurunda alçakgönüllü olacaktır".* (Taha 20/111) Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., 318.

[151] "Ya Hannan, Ya Mennan, ya Sultan, Ya Subhan"

Resim 3.4: Pertevniyal Sultan Koleksiyonundaki 00043 No.lu El Yazması Enâm-ı Şerif'in 56. Sayfası, H. 1207/ M. 1792

Kaynak: Url 7

Yine Pertevniyal Sultan koleksiyonundaki 00043 No.lu el yazması Enâm-ı Şerif'in 58. sayfasındaki Mühr-i Süleyman en ayrıntılı olanıdır. Altı köşeli altın bir yıldızın ortasında "Mühr-i Süleyman" ibaresi bulunmaktadır. Yıldızın her bir köşesi Allah'ın bir ismine uzanır. İsimler şunlardır; "Ya Hannan, Ya Mennan, Ya Subhan, Ya Sultan, Ya Deyyan, Ya Burhan"dır. Dış Cephede Kur'an-ı Kerim'den Enam Suresi 59. ayet yazmaktadır.[152]

[152] *"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır".* (En'âm 6/59) Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007),133.

Resim 3.5: Pertevniyal Sultan Koleksiyonundaki 00043 No.lu H. 1207/ M.1792 El Yazması Enâm-ı Şerif'in 58. Sayfası, "Mühr-i Süleyman" Yazılı Altı Köşeli Yıldız

Kaynak: Url 8

Süleymaniye Kütüphanesi yazma eserler bölümünde 06327 nolu H.1207 / M.1792 tarihli el yazması En'âm-ı Şerif nüshasında Mühr-i Süleyman farklı bir formda kullanılmıştır.[153] Kırmızı çizgilerden oluşan Mühr-i Süleyman'ın içinde altı yapraklı çiçek mevcuttur. Sayfa başında Arapça "Hâzâ Mühr-i Süleyman" yani "Bu Mühr-i Süleyman'dır" ibaresi görülür. Altı yapraklı çiçeğin tam ortasında Neml suresi 30. ayetin yarısı, yıldızın dış köşelerinde ise ayetin devamı ve 31. ayet yazılmıştır. Sayfanın dört köşesinde dört büyük meleğin isimleri (Cebrail, Mikail, Azrail, İsrafil) görülmektedir.

[153] "Süleymaniye Kütüphanesi-Yazma Bağışlar, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı", https://portal.yek.gov.tr/works/detail/352202 [02.02.2023]

Resim 3.6: Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümü 06327 No.lu, H. 1207/ M. 1792 Tarihli El Yazması En'âm-ı Şerif Nüshasında "Bu Mühr-i Süleymandır" İbareli Altı Köşeli Yıldız

Kaynak: Url 9

Bir diğer örnek ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Arapça yazma eserlerde Abdullah İffet tarafından yazılmış Enâm-ı Şerif'tir. H. 1293 / M. 1876 tarihli el yazması En'âm-ı Şerif nüshası 47 yapraktan oluşur.[154] 27. sayfada Mühr-i Süleyman sade bir formdadır. Çerçevesiz ve süslemesiz sadece ayet yazısı ile iç içe geçmiş üçgenlerden oluşan altı köşeli yıldız şeklinde oluşturulmuştur. Mührün etrafını saran çerçevede ayetlerden oluşmaktadır. Ayetler Pertevniyal Sultan nüshası sayfa 56'da bulunan mühürdeki ayetlerin aynasıdır. Mühr-i Süleyman sembolünün üstünde kırmızı yazı ile "Mühr-i Süleyman Nebî" altında "Aleyhisselam" ibaresi yazmaktadır.

[154] "Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler, Abdulah İffet. Müstensih."

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/AY/nekay01644.pdf_sayfa 27 [03.06.2024]

Resim 3.7: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde Abdullah İffet Tarafından Yazılmış Olan H. 1293/ M.1876 Tarihli El Yazması En'âm-ı Şerif'te "Mühr-i Süleyman Nebî" İbareli Altı Köşeli Yıldız

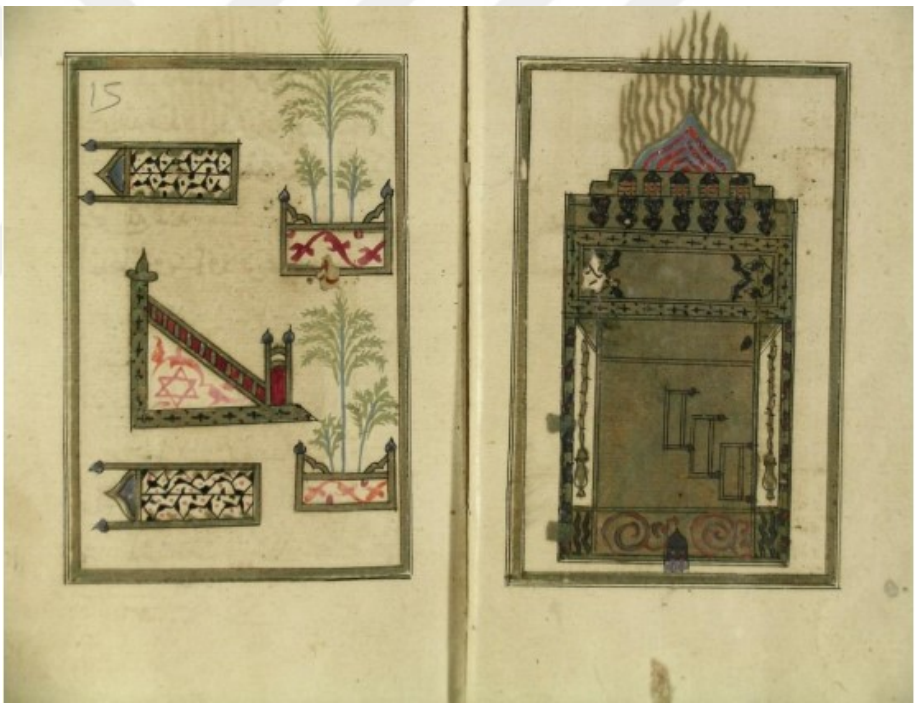
Kaynak: Url 10

Bahsedilen dua kitaplarında Mühr-i Süleyman sembolü altı köşeli yıldız olarak net bir şekilde resmedilmiş ve Mühr-i Süleyman ismi ile adlandırılmıştır. Dua mecmularındaki terkiplere uygun şekilde ayetler ve esmalar ile hazırlandıkları görülmektedir.

Bir diğer el yazması dua mecmuası türü Delâil-i Şeriflerdir. Türklerde bu eser Delâil-i Hayrat olarak bilinir. Şazeliye Tarikatının, Cezuliyye kolunun kurucusu olan Şeyh Cezuli'nin yazmış olduğu eserin orijinal ismi *Delail'ül-Hayrat ve Şevariku'l-Envar fi Zikri's-Salat'ale'n-Nebiyyil-Muhtar'* dır. İslam coğrafyasında geniş bir ilgiye sahiptir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'e getirilen salavatların derlemesi ile meydana getirilmiştir.[155] En'âm-

[155] Süleyman Uludağ, "Delâlü'l-Hayrât", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9/113, 114.

ı Şeriflerde görülen resimlendirme burada da görülür. Minyatür ve tezhip sanatçıları tarafından büyük hürmet ve rağbet gören bu eserlerin süslemelerinde özellikle özen göstermişlerdir. Peygamberimizin türbesinin içi, "Minberimle evim arası cennet bahçesidir" hadisine binaen minber-i nebi resmedilmiştir. Bu süslemeler arasında Mühr-i Süleyman sembolü de görülmektedir. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi 00055 Env. No. ile kayıtlı Delâil-i Şerif, 1720 yılına ait el yazması eserdir. İçinde çeşitli salavatların bulunduğu bu eserin bazı sayfalarında Hz. Muhammed'in (s.a.v.) türbesinin içi ve sandukaları, Mescid-i Nebi'nin içi, mihrap ve minberinin minyatürü yapılmıştır. İkinci sayfada Minber-i Nebî'nin aynalığında kırmızı renkle çizilmiş Mühr-i Süleyman motifi dikkat çekicidir.[156]

Resim 3.8: Minber Üzerinde Mühr-i Süleyman Resmedilmiş Delâl-i Hayrat Eserinden Bir Bölüm, İstanbul Süleymaniye Küt. Env. No. 000055, 1720

Kaynak: Semra Güler, "Türkiye Kütüphaneleri'ndeki Delâilü'l- Hayrât'larda Minyatür" (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 45.

[156] Semra Güler, "Türkiye Kütüphaneleri'ndeki Delâilü'l- Hayrât'larda Minyatür" (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 45.

Mühr-i Süleyman'ın görüldüğü bir diğer Delâl-i Hayrat örneği Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesinde, 18. yüzyıla ait 26138 Env. No. ile kayıtlıdır. Eserin Ravza-i Mutahhara'nın içinin resmedildiği sayfada Mühr-i Süleyman görülmektedir. Kemerden aşağıya asılı olan Mühr-i Süleyman şeklindeki kandilin, tavana asılı köşesi haricinde diğer köşelerinde asılı beş küçük kandil sarkmaktadır. Mühr-i Süleyman şekilli kandilin altında üç sanduka bulunur. Bunlar, Hz. Muhammed, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer'in kabirleridir. Ravza-i Mutahhara içinde sandukaların üzerinde Mühr-i Süleyman şekilli kandilin olması dikkat çekicidir.[157]

Resim 3.9: Mühr-i Süleyman Süslemeli Delâl-i Hayrat, Kayseri Raşid Efendi Küt.

Kaynak: Semra Güler, "Türkiye Kütüphanelerindeki Delâilü'l-i Hayrâtlarda Minyatür" (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2017, 535.

3.1.2. Kur'an-ı Kerim'in İç Tezyinatında, Ciltlerinde, Muhafazalarında ve Rahlelerde Mühr-i Süleyman Sembolünün Kullanımı

Kur'an-ı Kerim'in cilt kapaklarında ve tezhipli sayfalarında, Kur'an-ı Kerim'in korunması için kullanılan Kur'an muhafazalarında, Kur'an rahlelerinde de Mühr-i Süleyman motifi süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Rahle, Kur'an-ı Kerim'i yerden

[157] Semra Güler, "Türkiye Kütüphaneleri'ndeki Delâilü'l- Hayrât'larda Minyatür" (Yayınlanmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 301, 302.

yüksekte tutmak için saygı ve hürmet amacından doğmuştur.[158] İslam coğrafyasında pek çok örneği görülen rahlelerin, Osmanlı döneminde oyma ve kafes işi tekniklerinin yanı sıra ceviz ağacı, maun gibi değerli malzemelerin kullanıldığı sedef ve fildişi kakmalı, ayet hadis ve tuğralarla süslenmiş şekline rastlanır.[159] Çeşitli motiflerden yapılan rahlelerde Mühr-i Süleyman sembolünün de kullanıldığı görülmektedir. Topkapı Sarayı'nda bulunan bir Kur'an-ı Kerim rahlesinde, sırt tarafında sedef işlemeli siyah kontürle çekilmiş ve her bir kesişimde nokta ile süslenmiş geçmeli Mühr-i Süleyman motifi bulunmaktadır.

Resim 3.10: Topkapı Sarayında Bulunan Kur'an Rahlesi Üzerinde Sedef İşlemeli Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Yasin Yıldız, *İslâm Medeniyetleri Müzesi*. (İstanbul: Milli Saraylar Başkanlığı, 2022), 63.

Bir diğer örnek, Edirne Müzesinde 1318 Env. No. ile kayıtlı rahlenin üzerinde, ahşabın oyularak oluşturduğu ajurlu Mühr-i Süleyman motifi net bir şekilde görülmektedir.

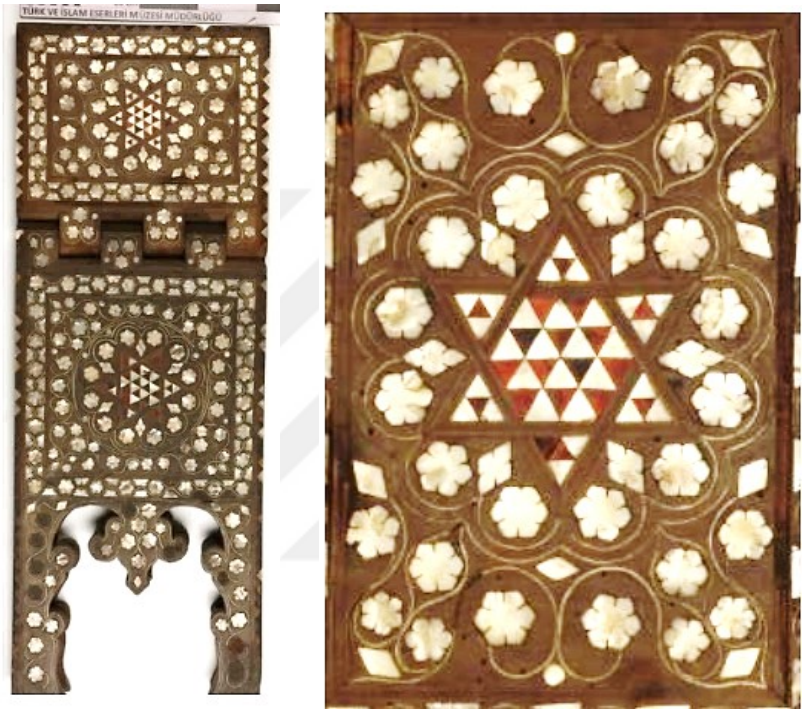
Resim 3.11: Edirne Müzesi, Ahşap Rahle Ajurlu Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 31 bs. (İstanbul: Kapı Yayınları, 2020), 523-525.

[158] Nebi Bozkurt, "Rahle" *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/413-414.

[159] *A'dan Z'ye Antika Ansiklopedisi*, 1 bs. (İstanbul: Antik A.Ş., 1998), 343.

İstanbul Türk ve İslam Sanatları müzesine kayıtlı rahlelerde de Mühr-i Süleyman motifine rastlanmaktadır. 18. yüzyıla ait olduğu düşünülen Eyüp'te Şah Sultan Türbesi'nden getirilen rahlenin merkezinde Mühr-i Süleyman motifi görülür. Rahlenin merkezine yerleştirilmiş olan Mühr-i Süleyman motifi içi üçgen şekilli sedef ve bağa parçalarından oluşturulmuştur.[160]

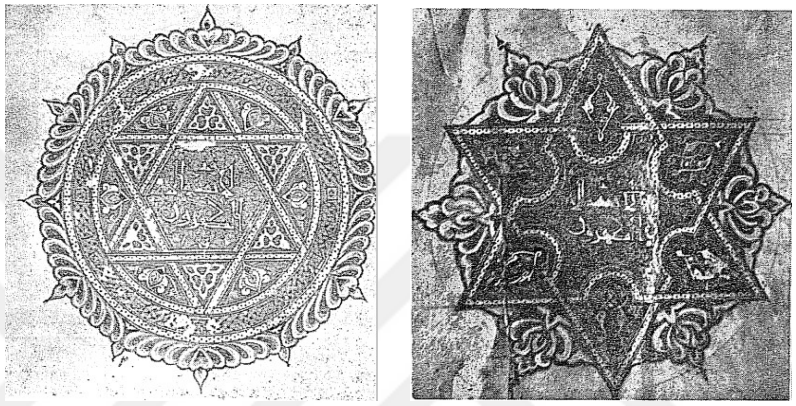
Resim 3.12: Mühr-i Süleyman Motifli Rahle Genel Görünüşü ve Rahlenin Üst Kısmının Dış Cephesinde İşlenmiş Mühr-i Süleyman

Kaynak: Nejla Katıldı, "İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Yer Alan Rahleler" 267, 268.

Ankara Etnografya Müzesinde, 10115-10137 Env. No.lu, XIV. yüzyılda Meraga'da yapılmış olan Kur'an-ı Kerim, 23 cüzden oluşmaktadır. Her bir cüz, ayrı ciltli kitap halindedir. Kur'an-ı Kerim'in tezhipli süslemeleri içinde en ilginç kompozisyonlar, cüzlerin ilk sayfalarındaki madalyonlarda yer almaktadır. 4. ve 12. cüzlerin temellük

[160] Nejla Katıldı, "İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Yer Alan Rahleler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 66.

kitabelerinde Mühr-i Süleyman formunda tezhip süslemeleri dikkat çekmektedir.[161] 4. cüzdeki madalyonun tasarımında, dış hat boyunca iki ana bordür yer almakta ve ortada, iç içe geçmiş iki üçgenin oluşturduğu altı kollu bir yıldız şekli belirgin bir şekilde görülmektedir. 12. cüzde ise madalyonun dairesel yapısı net bir şekilde görülmemekle birlikte, eşit büyüklükte iki üçgenin birleşimiyle oluşan altı kollu bir yıldız ön plana çıkmıştır. Bu yıldız, 4. cüzdeki Mühr-i Süleyman figürünün farklı bir formudur.[162]

4. Cüz 12. Cüz

Resim 3.13: Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan XIV. Yüzyıla Ait Meraga'da Yapılmış Vakıf Kur'an Cüzlerinde Görülen Mühr-i Süleyman Motifli Tezhip Süslemeleri

Kaynak: Sabiha Aker, "Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan XIV. yüzyılda Meraga'da Yapılmış Vakıf Kur'an Cüzleri", *Vakıflar Dergisi,* S. 7 (1968): 291, 293.

Kuran-ı Kerim'in korunması amacıyla kullanılan Kuran muhafazalarının süslemelerinde de Mühr-i Süleyman motifi sıklıkla görülmektedir.

[161] Sabiha Aker, "Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan XIV. Yüzyılda Meraga'da Yapılmış Vakıf Kuran Cüzleri", *Vakıflar Dergisi,* S. 7 (1968): 291, 293.

[162] A.g.e., 296, 298.

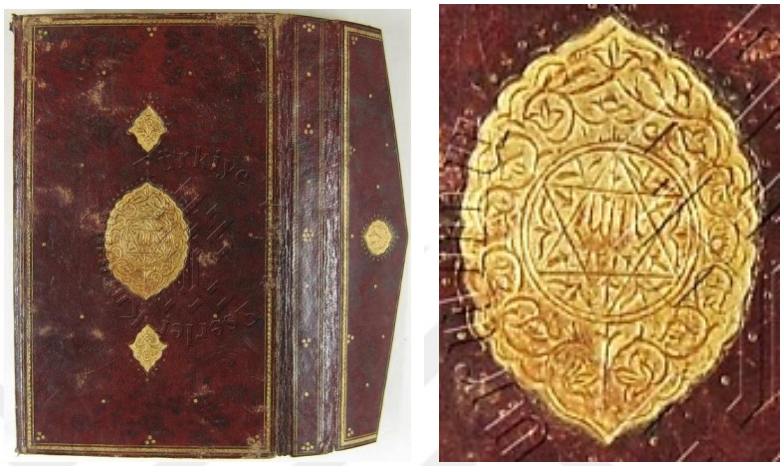
Resim 3.14: Mühr-i Süleyman Motifi, 19. Yüzyıl Osmanlı, Düşük Ayar Gümüş, Kur'an Muhafazası Üzerinde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Tılsımdan Takı 'ya,* (İstanbul: Pimaş Yayınları, 1998)

Mühr-i Süleyman, dini eserlerin kitap ciltlerinde süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Örneklerine farklı el yazması kütüphanelerin bünyesinde bulunan yazma eserlerde görülmektedir. Mühr-i Süleyman motifine sahip olan eserlerin bulunduğu kütüphaneler; Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Manisa Yazma Eser Kütüphanesi, Edirne Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi ve Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi bunlardan bazılarıdır. Bu kütüphanelerde Mühr-i Süleyman motifi kullanılan kitapların örneklerine çokça rastlanmaktadır. Kitap ciltlerin tasarımlarında genellikle daire formunda şemsenin içerisinde iki eşkenar üçgenin ters ve düz olarak birbirine geçmesi ile oluşan Mühr-i Süleyman deseni ile cildin tamamını ören yıldız ağları, münhaniler, geçmeler ve örgülü bordürler kullanılması Selçuklu döneminin karakteristik üslubudur.[163] Mühr-i Süleyman sembolü de geometrik unsurlu tezyinat içinde görülmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Koleksiyonunda bulunan 19. yüzyıla ait kitap cildinin ortasında "Allah" lafzı yazan Mühr-i Süleyman motifi görülmektedir. İbrahim Hakkı Erzurûmi'nin, *Marifetname* adlı yazma eserinin bir nüshasıdır. Cildin yapılış tarihi H.1316 / M.1898-99'dur. Kahverengi deriden yapılan cildin, ön ve arka yüzünde aynı

[163] Yasin Çakmak, "Manisa Yazma Eser Kütüphanesindeki Geometrik Tezyinatlı Ciltler" (Sanatta Yeterlilik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2020), 97.

motif işlenmiştir. Salbekli şemse formunda yapılan süslemenin merkezinde, altı kollu yıldız olan Mühr-i Süleyman yıldızı bulunur. Yıldızın merkezinde de "Ya Allah" lafzı ve 1316 tarihi işlenmiştir.[164] Altın süsleme ile boyanmış desen Mühr-i Süleyman motifli kitap ciltleri arasında dikkat çekici olanıdır.

Resim 3.15: Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Koleksiyonunda Bulunan 19.Yüzyıla Ait Cilt Kapağında Ortasında Allah Lafzı Yazan Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Aynur Özsağlam, "Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Koleksiyonu'nda Bulunan Osmanlı Dönemi Ciltleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 265.

Manisa'da Yazma Eser Kütüphanesi'nde bulunan, geometrik süslemeli kitap ciltleri incelemesinde çok sayıda Mühr-i Süleyman sembolü görülmektedir. Kütüphanede cilt kapaklarının ön ve arka yüzlerinde işlenmiş şemselerin içinde Mühr-i Süleyman motifli olanlar 17 adettir.[165] Şemsesi iki üçgenin yukarı ve aşağı bakacak şekilde iç içe geçmesiyle

[164] Aynur Özsağlam, "Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Koleksiyonu'nda Bulunan Osmanlı Dönemi Ciltleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 154.

[165] Yasin Çakmak, "Manisa Yazma Eser Kütüphanesindeki Geometrik Tezyinatlı Ciltler" (Sanatta Yeterlilik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2020), 904.

oluşan Mühr-i Süleyman desenli ciltler ise 16 adettir.[166] Mıklebinde Mühr-i Süleyman motifi bulunan cilt örnekleri de görülmektedir.

Manisa Halk Kütüphanesi Kitap Ciltlerinin mıkleplerinde Mühr-i Süleyman motifine örnekler;

Resim 3.16: Manisa Halk Kütüphanesi Demirbaş No: MHK 192 El Cami'ü's-Sahîh, Miladi 1453 Yılına Ait Eserin Mıklep Bölümünde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Yasin Çakmak, "Manisa Yazma Eser Kütüphanesindeki Geometrik Tezyinatlı Ciltler", 406.

Resim 3.17: Manisa Halk Kütüphanesi, Demirbaş No: MHK 1359 En-Nücûm'uz-Zahîre Fî Mulûki Mısr Ve'l- Kahire, Miladi 1468 Yılına Ait Eserin Mıklep Bölümünde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Yasin Çakmak, "Manisa Yazma Eser Kütüphanesindeki Geometrik Tezyinatlı Ciltler" 450.

[166] Yasin Çakmak, "Manisa Yazma Eser Kütüphanesindeki Geometrik Tezyinatlı Ciltler" (Sanatta Yeterlilik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2020), 905.

Süleymaniye Kütüphanesinde Şehzade Mehmed Koleksiyonunda kayıtlı olan Demirbaş No: 00081 olan *El Müntehabat Fi İlmi'-Filaha* adlı eser 1443-1444 yılına tarihlidir. Kitap cildi kahverengi deriden olup sağ ve sol kapakları miklepsizdir. Kapakların ortasında süsleme olarak Mühr-i Süleyman sembolü daire şeklinde bir şemsenin içine işlenmiştir. Ortasında bir nokta ve yıldızın kollarında üç nokta ile doldurulmuştur.[167]

Resim 3.18: Süleymaniye Kütüphanesinde Şehzade Mehmed Koleksiyonu, El-Müntehabat Fi İlmi'-Filaha Adlı Eserin Cildinde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: İdil Gazi Özyıldız, "Süleymaniye Kütüphanesi Şehzade Mehmed Koleksiyonunda Geometrik Süslemeli Ciltler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü,2019), 86, 87.

Edirne Yazma Eserler Kütüphanesinde, Demirbaş No. 9282 olan eser sağ-sol kapak ve mıklepten oluşmaktadır. Sağ ve sol kapaktaki süsleme aynıdır. Cildin ortasında dairesel formda şemse bulunur. Şemsenin içinde iç içe geçen üçgenlerden oluşan formda Mühr-i Süleyman motifi işlenmiştir. Yıldızın iç ve dış köşeleri üç nokta ile doldurulmuştur.[168]

---

[167] İdil Gazi Özyıldız, "Süleymaniye Kütüphanesi Şehzade Mehmed Koleksiyonunda Geometrik Süslemeli Ciltler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü,2019), 86, 87.

[168] Deniz Abana, "Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Geometrik Tezyinatlı Ciltler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2021), 258.

Resim 3.19: Edirne Yazma Eserler Kütüphanesi Demirbaş No. 9282

Kaynak: Deniz Abana, "Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Geometrik Tezyinatlı Ciltler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2021), 258.

3.1.3. Osmanlı'da Dînî Mimaride Mühr-i Süleyman'ın Kullanımı

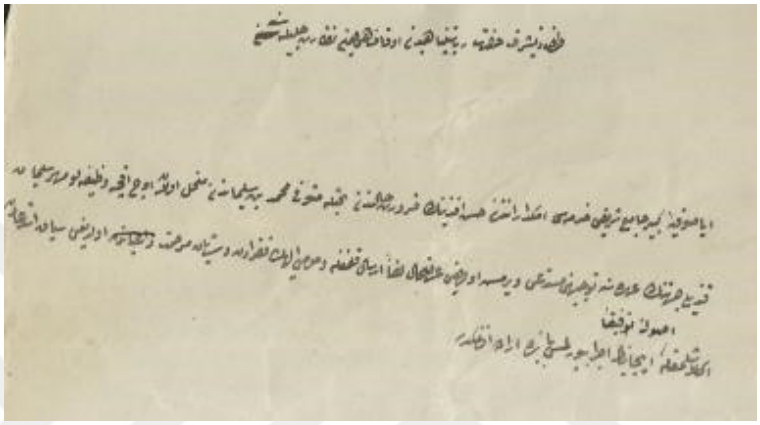
3.1.3.1. Cami Mimarisinde ve Unsurlarında Mühr-i Süleyman

Osmanlı Sanatında Mühr-i Süleyman motifi manevi gücünden istifade edilebilmek için tezyini sanatların başlıca motifleri arasında yer almıştır. Camilerin ana kapılarında, mihrapta, minberde, kubbe süslemesinde, avizelerde ve mezar taşlarında kullanılmıştır. Ayrıca camilerin taşıyıcı kemerlerinde kemerlerin çökmemesi için Mühr-i Süleyman kullanıldığı belirtilmektedir.[169] Evliya Çelebi, *Seyahatname* adlı eserinde Sultan Ahmet Camii'ni anlatırken padişahın en kıymetli mücevherlerini cami kandilleri için kullandığından bahseder. Hatta Padişah, Habeş vezirinin gönderdiği altı adet zümrüdü Sultan Ahmet Camii'nde Mühr-i Süleyman kandili üzerine astırdığı, altısını da altın zincirlerle süslettiğini ifade eder.[170] Osmanlı arşiv belgelerinde cami kandilleriyle ilgili

[169] Sadi Bayram, *Mühr-i Süleyman ve Türk Kültüründeki Yeri*: Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi, 1993), 66.

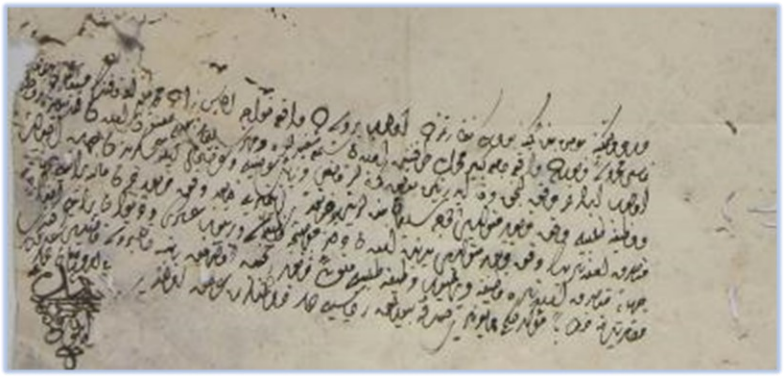
[170] Evliya Çelebi, Günümüz *Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, çev. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 1 bs. C. 1 (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları YKY, 2003), 174.

talep ve isteklerde Ayasofya Camii'ndeki kandillerin ve Bursa Ulu Camii'ndeki kandil şekillerinin Mühr-i Süleyman formunda olduğu belirtilmektedir. Günümüzde hala dahi Mühr-i Süleyman şekilli kandilleri tarihi camilerde görmek mümkündür. Bunlardan Fatih Camii, Eyüp Sultan Camii, Üsküdar Valide Atik Camii'nde Mühr-i Süleyman formlu kandiller bulunmaktadır.

Resim 3.20: Ayasofya Camii Hademelerinden Hasan Efendi'nin Vefatıyla Boşalan Mühr-i Süleyman Kandili Yakma Görevinin Bir Başkasına Verilmesi

Kaynak: B.O.A. MVL 527/109.1283

Resim 3.21: Bursa'da Hoca İlyaszade Mehmed Çelebi Vakfı'nın Geliri, Ulu Camii'ndeki Mihrab Mumlarına ve "Mühr-i Süleyman" Denilen Kandillere Tahsis Edilmişse de Gelirin Bu İhtiyaca Yetmediği İçin Görevin Başka Bir Gelir Kaynağına Aktarılması İle İlgili Belge

Kaynak: B.O.A. C..EV..658/33185/1139.

Resim 3.22: Fatih Cami İçi Mühr-i Süleyman Şekilli Kandil

Kaynak: Varlı Arşivi, 2022

Resim 3.23: Eyüp Sultan Camii İç Avlusu, Süleyman Mühürlü Kandil

Kaynak: Varlı Arşivi, 2021

Resim 3.24: III. Murad'ın Annesi Nurbânû Valide Sultan Tarafından 1570-1579 Yılları Arasında Mimar Sinan'a İnşa Ettirilen Üsküdar Valide Atik Camii'nin Merkezi Kubbesinde, Mühr-i Süleyman Motifli Asılı Bir Kandil

Kaynak: Varlı Arşivi, 2024

Mühr-i Süleyman'ın kemerlerde kullanılma sebeplerinden biri kemerin çökmemesi için olduğu düşünülmektedir.[171] Kanuni dönemine ait Gümüşhane Süleymaniye Camii mihrabında nişin ortasına yerleştirilmiş Mühr-i Süleyman motifi göze çarpar.[172]

Resim 3.25: Gümüşhane Süleymaniye Cami Mihrap Nişinde Mühr-i Süleyman Motifleri

Kaynak: Akın Tercanlı, "Mühr-i Süleyman Motifli Bir Kaide: Kilis İbrahim Efendi Cami Minaresi", *Dini Araştırmalar*, C. 26, S. 13 (2023): 196, Url 16

Yine Mühr-i Süleyman motifine İstanbul, Eyüp ilçesinde bulunan Zal Mahmud Paşa Camii'nin giriş kapısında rastlanmaktadır. Cami, Külliyenin bir bölümü olup Sultan III. Murad saltanatı zamanında (1574-1595), vezir olan Zâl Mahmud Paşa ve eşi, II. Selim'in kızı Şah Sultan tarafından Mimar Sinan'a inşa ettirilmiştir. Mukarnaslı taş işçiliği ile yapılmış cümle kapısında kitabe yazısının üstünde Mühr-i Süleyman motifi işlendiği görülmektedir.[173]

---

[171] Sadi Bayram, *Mühr-i Süleyman ve Türk Kültüründeki Yeri*: Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi, 1993), 66.

[172] Akın Tercanlı, "Mühr-i Süleyman Motifli Bir Kaide: Kilis İbrahim Efendi Cami Minaresi", *Dini Araştırmalar*, C. 26, S. 13 (2023): 196.

[173] İsmail Orman, "Zal Mahmud Paşa Külliyesi", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/109.

Resim 3.26: Zal Mahmut Paşa Camii'nin Giriş Kapısının Üstünde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Varlı Arşivi, 2023

Bir diğer örneğini 1643'te Sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'nın, kilise kalıntısı üzerine yaptırdığı kendi adıyla anılan İstanbul Karaköy'deki Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii'nde görülür.[174] Caminin avlu kapısının dış cephesinde, sağında ve solunda olmak üzere iki adet taş işçiliği madalyon içinde Mühr-i Süleyman motifi bulunur.

Resim 3.27: Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii Giriş Kapısı İki Adet Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Varlı Arşivi, 2022

[174] "Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii",

https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=3148 [01.06.2024]

Klasik Dönem cami mimarisinde Mühr-i Süleyman motifi görüldüğü gibi geç dönem eserlerinde de rastlanır. III. Ahmed'in annesi Gülnuş Emetullah Sultan tarafından inşa ettirilen, Üsküdar Gülnuş Emetullah Valide Sultan Camii'nin batı kapısındaki kitabenin altında, itina ile işlenmiş Mühr-i Süleyman motifi yer almaktadır. İbadete giriş kapısında iki tane daha madalyon içinde Mühr-i Süleyman motifi görülür.

Resim 3.28: Üsküdar Valide Sultan Camii Kapılarının Üstünde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Varlı Arşivi, 2022

Bir diğer örnekte Defterdar Mehmet Tahir Efendi Camii'ndedir. II. Mahmud döneminde defterdarlıkta Rumeli görevlisi olan Tahir Efendi 1826 yılında camiyi yaptırmıştır. Cami kesme taş ve tuğladan inşa edilmiş olup, camideki bütün detaylarda ampir üslubu özellik kendini göstermektedir. Mühr-i Süleyman motifi caminin ahşap tavanında görülmektedir. Ahşap tavanda oluşturulan kareciklerin ortaları sarı yaldızlı noktalarla süslenmiştir. Orta göbekte sarı yaldızlı noktaları kesen altı kollu yıldız yani Mühr-i Süleyman motifi meydana getirilmiştir.[175]

[175] Sudi Yenigün, *İstanbul'un İncileri Anadolu Yakası Camileri,* (İstanbul: Beykoz Belediyesi

Resim 3.29: Defterdar Mehmet Tahir Efendi Camii Tavan Süslemesi

Kaynak: Varlı Arşivi, 2024

Geç dönem eserlerinden Sultan II. Mahmut'un eşi ve Sultan Abdülaziz'in annesi olan Pertevniyal Valide Sultan tarafından 1869-1871 tarihinde yaptırılan Pertevniyal Valide Sultan Camii'nin dış cephe süslemelerinde de Mühr-i Süleyman motifi görülmektedir. Caminin dış cephesinde pencerelerin iki yanında bulunan, iri sathi, mukarnas örtülü nişlerin sağ ve solunda Mühr-i Süleyman motifi işlenmiştir.[176]

Resim 3.30: Pertevniyal Valide Sultan Camiinin Dış Cephe Süslemelerinde İşlenmiş Mühr-i Süleyman Simgesi, İstanbul/Fatih Yapımı; 1871

Kaynak: Varlı Arşivi, 2014

Kültür Yayınları, 2017), 84.

[176]"Pertevniyal Valide Sultan Camii",

https://tr.wikipedia.org/wiki/Pertevniyal_Valide_Sultan_Camii [01.06.2024]

Mühr-i Süleyman motifli süslemeler Selatin Camileri ile sınırlı değildir. Anadolu'daki camilerde de Mühr-i Süleyman sembolünün, daha çok minberlerde kullanıldığı görülmektedir. Yöreye göre Mühr-i Süleyman'ın işlendiği süsleme malzemeleri değişmektedir. Karadeniz bölgesinde Rize iline bağlı farklı köylerde sıklıkla tahta oymacılık sanatıyla yapılmış camiler mevcuttur. Bu camilerden biri Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevi'nin halifelerinden Osman Niyazi Atay (Şeyh Efendi) tarafından yaptırılan Rize-Güneyce Köyü, Hacı Şeyh Camii'dir (1845-1850). Cami Horasan örgülü taş duvar üzerine tamamen kestane ağacından yığma- geçme ve kurt boğazı usulünde inşa edilmiştir. Minberin, merdiven girişi alınlığının iki yanında Mühr-i Süleyman motifi vardır.[177]

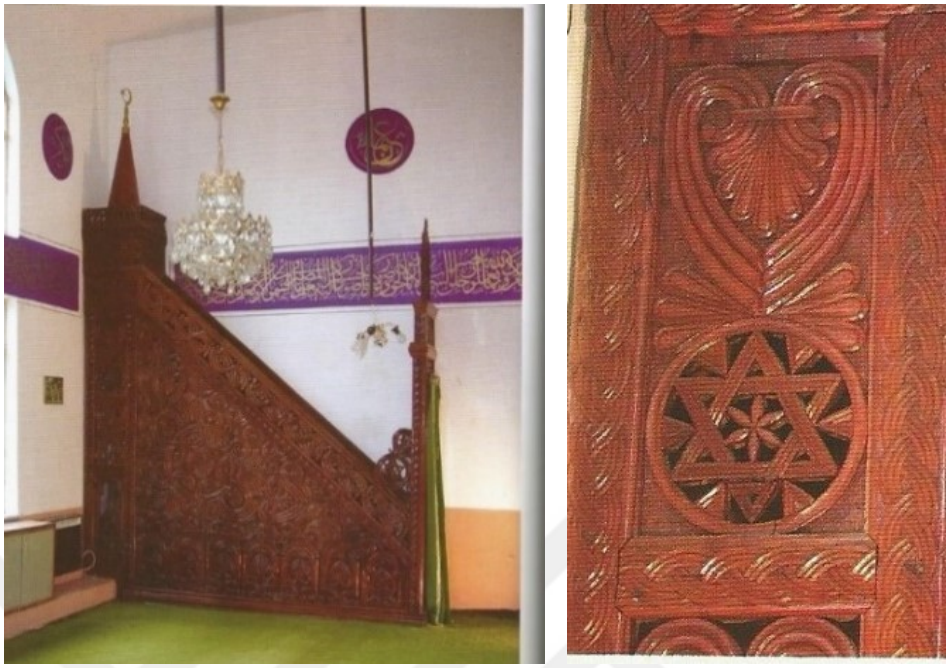
Resim 3.31: Rize- Güneyce Köyü, Hacı Şeyh Camii

Kaynak: Orhan Terzioğlu, *Rize'nin Tarihi Tahta Camileri ve Oymacılık Sanatı*, (İzmir: Rize Valiliği İl Özel İdaresi Kültür Hizmeti, 2008), 14.

Bir diğeri ise 1800'lü yıllarda yapılmış Rize- Güneysu, Kaytazlar Köyü Camii'nde bulunan ahşap minber helezon, yaprak ve Mühr-i Süleyman motifi ile işlenmiştir.[178] Rize'nin ahşap oymalı camilerinde Mühr-i Süleyman motifli ahşap süslemelerin birçok örneğine rastlanmaktadır.

[177] Orhan Terzioğlu, *Rize'nin Tarihi Tahta Camileri ve Oymacılık Sanatı*, (İzmir: Rize Valiliği İl Özel İdaresi Kültür Hizmeti, 2008), 14.

[178] A.g.e., 24.

Resim 3.32: Rize- Güneysu, Çaykent-Salaha Kaytazlar Köyü Camii

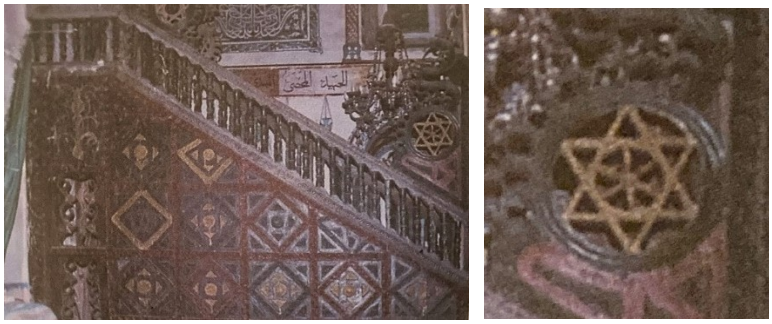
Kaynak: Orhan Terzioğlu, *Rize'nin Tarihi Tahta Camileri ve Oymacılık Sanatı*, (İzmir: Rize Valiliği İl Özel İdaresi Kültür Hizmeti, 2008), 24.

Yine Karadeniz bölgesinde Trabzon Çaykara'ya bağlı 1872-73 yıllarında yapılan Kabataş Köyü Merkez Camii'nin minberinde ahşap işi Mühr-i Süleyman örneği görülür. Caminin içindeki minber yıkılan eski caminin minberi olup buraya konulmuştur. Minberin yapılış tarihi üzerindeki kitabeye göre 1813-14' tür. Cami dikdörtgen yapıya sahiptir. Harim kısmı kareye yakın planlı ve caminin süslemesi ahşap oyma ve kalem işidir.[179] Ahşap oyma süslemenin en belirgin olduğu yer minberdir. Minberin kapısı ile korkuluğunun birleşim noktasında, bir daire içinde Mühr-i Süleyman sembolleri simetrik olarak her iki tarafta yer alır.[180] Korkuluklarla tahttın birleşim bölgesinde ise barok tarzında soyut kıvrımlar ve bu kıvrımların arasında yer alan dairelerde birer Mühr-i Süleyman motifi daha bulunur.[181]

[179] Kasım İnce, "Kabataş Köyü Merkez Cami/ Çaykara- Trabzon", *Vakıflar Dergisi*, S. XXVIII (2004): 227.

[180] A.g.e., 228

[181] A.g.e., 229

Resim 3.33: Trabzon- Çaykara, Kabataş Köyü Merkez Cami Minberinin Doğu Yönünden Görünümü

Kaynak: Kasım İnce, "Kabataş Köyü Merkez Cami/ Çaykara- Trabzon", *Vakıflar Dergisi*, S.XXVIII (2004): 235.

Ege bölgesinde İzmir Ödemiş'te bulunan Birgi Karaoğlu Camii'nin minber işlemelerinde mermer işi Mühr-i Süleyman motifi bulunmaktadır. Cami, H.1139/ M. 1726 yılında müderris Karazâde Mustafa Efendi tarafından yaptırılmış olan Osmanlı eseridir. Kesme taş yapının ağırlıklı olarak kullanıldığı görülür. Caminin minberi ahşaptan yapılan külahı dışında tamamen mermerden inşa edilmiştir. Minberin aynalıklarda madalyon şeklinde daire içinde Mühr-i Süleyman motifi yer almaktadır.[182]

Resim 3.34: İzmir, Ödemiş Birgi Karaoğlu Camii Mermer Minberinin Yan Aynalıklarındaki Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Url 11

[182] Erol Şaşmaz, "Restorasyon Sonu Birgi Karaoğlu Camii- Ödemiş", https://www.erolsasmaz.com/?oku=2362, [12.06.2024]

Yine Aydın ili Söke ilçesinde bulunan Hacı İlyas Ağa Camiinin iç ve dış süslemelerinde Mühr-i Süleyman motifi taşa uygulanmıştır. Hacı İlyas Ağa Camii kitabesine göre H. 1227/ M. 1812 tarihlerinde Hacı İlyas Ağa tarafından yaptırılmıştır.[183] Mühr-i Süleyman motifi caminin son cemaat yerinde, mükebbire denilen balkon süslemesinde mevcuttur.[184] Mükebbire korkuluğu beş cepheli yapılmıştır. Mükebbirenin kuzeydoğu ve kuzeybatı yüzeyinde, kabartma motif olarak Mühr-i Süleyman geçmeli bir şekilde işlenmiştir.[185] Hacı İlyas Ağa Camii'nin hariminde, mihrabın batısında kıble duvarına yapışık mermer minber bulunmaktadır. Mühr-i Süleyman motifi, mermer minberin köşk korkuluklarında yer alır. Köşk korkuluğu iki bölümden oluşur. Alt bölümde daire şeklinde madalyon içinde altı kollu geçme olarak net şekilde Mühr-i Süleyman motifi yer almaktadır. Altı kollu yıldızın etrafı gülce ve bitkisel süsleme yapılmıştır. Mühr-i Süleyman sembolünün merkezi boş bırakılmıştır. Minber köşkün doğu ve batı cephesi aynı şekilde yapılmıştır.[186]

Resim 3.35: Aydın Söke, Hacı İlyas Camii'nin Son Cemaat Yerindeki Mükebbirenin Cephe Yüzeylerinde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Alper Atıcı, "Söke'de Türk Mimarisi" Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2018), 18.

[183] Alper Atıcı, "Söke'de Türk Mimarisi" (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 5, 7.

[184] Mükebbire: Bâzı büyük câmilerde avluya bakan duvar üzerine câminin hem içi hem dışı görecek şekilde yapılan, cemâatle namaz kılınırken imamın aldığı tekbirleri dışarıdakilere duyurmak için tekrar eden müezzinlerin durduğu küçük bir balkona benzeyen yer.

[185] A.g.e., 8.

[186] Atıcı, "Söke'de Türk Mimarisi", 31.

Resim 3.36: Aydın Söke'de Hacı İlyas Ağa Camii'nin Mermer Minberinin Köşk Korkuluğunda Geçmeli Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Alper Atıcı, "Söke'de Türk Mimarisi" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 25, 32.

Mühr-i Süleyman motifinin, cami süslemesinde ahşap ve mermer dışında ayrıca kalem işi, kündekâri ve çini sanatında uygulandığı örnekleri de mevcuttur. Osmanlı'da 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çoğunlukla Anadolu camilerinin duvar resimlerinde görülür. Bu resimlerde Mühr-i Süleyman sıklıkla kullanılır. Kalem işi daha çok köy camilerinde ve Ege bölgesinde yaygındır. Bu süslemelerde Mühr-i Süleyman sembolü, Ashâb-ı Kehf ile beraber kullanılmıştır. Madalyon şeklinde merkezinde altı kollu yıldız olan Mühr-i Süleyman sembolü ve bu yıldızın kollarından uzanan yazılar Ashâb-ı Kehf'in adlarını oluşturur.[187] Bu formdaki şeklinin kullanıldığı örneklere, Uşak'ta Banza Yeşilyurt Köyü Camii ve Aktaş Köyü Camii, Aydın Kuyucuk Kayran Köyü Camii, Denizli Belenardıç Camii, Çivril Bayat Camii, Acıpayam'daki Yassıhöyük Camii ve Topraklı Camii'nde rastlanmaktadır.[188]

[187] Akın Tercanlı, "Mühr-i Süleyman Motifli Bir Kaide: Kilis İbrahim Efendi Cami Minaresi", *Dini Araştırmalar*, C.26, S.13 (2023): 196.

[188] Ayşe Aydın, "Batılılaşma Dönemi Tasvir Sanatına Yeni Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı Camisi". *Art-Sanat Dergisi*, (2021): 25.

Resim 3.37: Belenardıç (Torapan) Köyü Camii Mühr-i Süleyman Süslemesi

Kaynak: Akın Tercanlı, "Mühr-i Süleyman Motifli Bir Kaide: Kilis İbrahim Efendi Cami Minaresi", *Dini Araştırmalar*, C. 26, S. 13 (2023): 206.

Uşak İli, Aktaş Köyü Camii, geç Osmanlı dönemi mimarisidir. 1893-94 yıllarında inşa edilmiştir. Caminin son cemaat kısmının sağ ve sol duvarlarında kalem işiyle yapılmış Ashâb-ı Kehf yazı istifli Mühr-i Süleyman sembolü görülmektedir.[189]

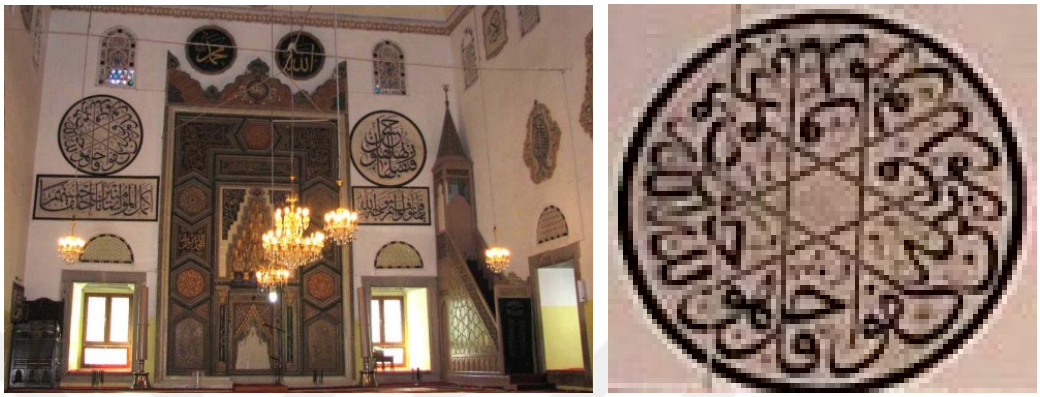

Resim 3.39: Uşak İli, Aktaş Köyü Camii Son Cemaat Mühr-i Süleyman Sembollü Kalem İşi Süsleme

Kaynak: Türkan Acar, "Uşak İli Aktaş Köyü Camii" Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies, S. 75 (2019): 374.

[189] Türkan Acar, "Uşak İli Aktaş Köyü Camii" Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies, S. 75 (2019): 374.

Bursa Yıldırım İmaretindeki duvar süslemelerinde ise kalem işi İhlas Suresi ile yazılı Mühr-i Süleyman motifi mevcuttur. Motifin merkezinde altı köşeli yıldız oluşturulmuştur.[190]

Resim 3.40: Bursa Yıldırım İmaretindeki Mühr-i Süleyman Motifli İhlas Suresi Duvar Süslemesi

Kaynak: Türkan Acar, "Uşak İli Aktaş Köyü Camii" Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies, S. 75 (2019): 85.

Kalem işi Mühr-i Süleyman motifi, en yoğun ve net bir şekilde görüldüğü cami İstanbul'un, Fatih ilçesindeki Gül Camii'dir. Gül Camii'nin fetihten önce Aya Theodosia Kilisesi olduğu görüşü vardır. Gül Camii, tuğla tonozlarla örtülü bir bodrum üzerine inşa edilmiştir. İstanbul'un fethinden sonra bir süre Tersane-i Amire deposu olarak kullanıldığı bilinmektedir. II. Selim döneminde minaresi eklenerek camiye dönüştürüldüğü ifade edilse de 1546 tarihli belgelerde caminin II. Selim'den önce de ibadet amacıyla kullanıldığı kayıtlıdır.[191] Gül Camii'nin iç duvarlarında, Bizans dönemine ait süslemelere rastlanmaz. Tüm iç yüzeyi kaplayan sıva tabakasında, XIX. yüzyıl kalma kalem işi bezemeler yer almakta olup bu bezemeler arasında Mühr-i Süleyman motifleri belirgin bir

[190] Türkan Acar, "Uşak İli Aktaş Köyü Camii" Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies, S. 75 (2019): 166.

[191] İsmail Sağdıç, "Gül Camii'nde Osmanlı Dönemi Onarımları", *Restorasyon Ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, C. 1, S. 22 (2019): 17, 18.

şekilde öne çıkar.[192] Kubbe kemerlerinde, taşıyıcı ayaklarda, kubbe süslemesinde farklı kompozisyonlarda Mühr-i Süleyman motifi kalem işi ile işlenmiştir.

Resim 3.41: Gül Camii'nde Kubbe Kemerlerinde Taşıyıcı Ayaklarda, Yan Kubbe Merkezlerinde Mühr-i Süleyman Sembolü

Kaynak: Varlı Arşivi 2023

[192]Semavi Eyice, "Gül Camii", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), 14/224.

Pek çok örneğinin görülmesi mümkün olan Mühr-i Süleyman'ın kündekâri tekniği ile uygulanışını Bursa Muradiye Camii harim giriş tavan süslemesinde karşılaşılmaktadır. Çini sanatında Mühr-i Süleyman'ın uygulanışı Edirne Muradiye İmarethanesinin doğu cephesi süslemelerinde, Bursa Yeşil Camii'nin yan odalarının pencere altı duvarlarında görülür.[193]

Resim 3.42: Bursa Muradiye Caminin Harim Giriş Tavan Süslemesi

Kaynak: Türkan Acar, "Uşak İli Aktaş Köyü Camii" Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies, S. 75 (2019): 166., Resim 229.

Resim 3.43: Edirne Muradiye İmarethanesinin Doğu Cephesinin Süslemeleri

Kaynak: Türkan Acar, "Uşak İli Aktaş Köyü Camii" Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies, S. 75 (2019): 166., Resim 218.

[193] Türkan Acar, "Uşak İli Aktaş Köyü Camii" Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies, S. 75 (2019): 166.

Resim 3.44: Bursa Yeşil Camiinin Yan Odalarında Çini Süslemesinde Mühr-i Süleyman Sembolü

Kaynak: Varlı Arşivi, 2023

Kocaeli, Gebze'de bulunan Çoban Mustafa Paşa Camii'nde cam işi tekniği ile Mühr-i Süleyman motifi bulunmaktadır. Cami, Osmanlı zamanında Çoban Mustafa Paşa tarafından 1522 yılında yaptırılmıştır. Çoban Mustafa Paşa Mısır Beylerbeyliği yapmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Hafsa sultan ile evlenmiştir. Camiyi Mimar Sinan'a ve kalfalarına yaptırmıştır. Kanuni döneminin en büyük külliyelerinden biridir.[194] Caminin üst sırasında her cephede birer tane yuvarlak pencere bulunmaktadır. Kıble yönünde, güney duvarında mihrabın üstündeki yuvarlak pencerede Mühr-i Süleyman motifi ve içerisinde "Maşallah" yazısı yazmaktadır.[195] Doğu ve batı duvarlarındaki yuvarlak pencerelerde yazısız olarak Mühr-i Süleyman motifi bulunur.[196]

[194] Erol Şaşmaz, "Çoban Mustafa Paşa Külliyesi", turkiyenintarihieserleri.com [29.07.2024]

[195] Mehmet Çelik & Hasan Akyol, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi,* C. 2 (Kocaeli: Gebze Belediyesi, 2017), 133.

[196] A.g.e., 134.

Resim 3.45: Çoban Mustafa Paşa Cami Mihrabı, Kıble Yönündeki Duvarda Yuvarlak Pencerenin İçerisinde İçinde "Maşallah" Yazan Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Url 12

Resim 3.46: Çoban Mustafa Paşa Caminin İçinden Doğu *ve* Batı Cephesindeki Yuvarlak Pencerede Yazısız Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Mehmet Çelik & Hasan Akyol, *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi,* C. 2 (Kocaeli: Gebze Belediyesi, 2017), 133.

Mühr-i Süleyman motifine, Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü diğer coğrafyalarda inşa etmiş olduğu camilerde de karşılaşılmaktadır. Kıbrıs'ta, Gazimağusa'da bulunan 1571'de Aziz Nikolas Katedrali'nden çevrilen Lala Mustafa Paşa Camisi'nde Mühr-i Süleyman motifi görülmektedir. Caminin kıble yönündeki mihrabının süslemelerinde, alçı pencere şebekelerinde Mühr-i Süleyman motifli süsleme bulunur. Bu süsleme Hristiyanlık dönemine ait değildir. Osmanlı döneminde yapılmıştır.[197]

[197] İsmail Güleç, Haşim Şahin, *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*. (Lefkoşa: Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları, 2017), 125.

Resim 3.47: Gazimağusa, Lala Mustafa Paşa Camii'nin Mihrabındaki Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Varlı Arşivi, 2024

Mühr-i Süleyman motifinin görüldüğü bir diğer cami ise Güney Kıbrıs'ta, Larnaka'da bulunan Tuz Gölü'nün yakınında yer alan Hala Sultan Tekke ve Camisi'dir. 1571 yılında Osmanlılar tarafından alındıktan sonra Hala Sultan'ın mezarı bulunmuş ve üzerine 1760 yılında bir türbe yapılmıştır. Türbenin çevresine 1816'da cami inşa edilmiştir.[198] Kıbrıs Hala Sultan Tekke Camisi ve Türbesinin giriş kapısında, caminin mihrabında ve türbenin

[198] İsmail Güleç, Haşim Şahin, *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*, (Lefkoşa: Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları, 2017), 121.

mermer mezar taşında olmak üzere üç yerde Mühr-i Süleyman motifiyle karşılaşılır.[199] Bu motiflerin yapılış amacı süsleme ve tezyinattan ziyade daha çok koruma ve tılsım vazifesi görmesi amaçlanmış olması muhtemeldir. Mühr-i Süleyman motifinin ele alınış sebebi camiyi ve türbeyi bütün kötü nazarlardan, yıkımdan, zarardan korumak için yapının yüzeyine işlenmiş olabileceği düşünülmektedir.[200] Ayrıca ziyaret eden insanları manevi bir zırh şeklinde koruması, şeytan ve kötü varlıkların, zararlı hayvanların insanlara zarar vermemeleri ve yaklaşıp rahatsız etmemeleri için işlendiğinden bahsedilmektedir. Mühr-i Süleyman motifinin bir kalkan gibi etrafını koruma amacının yanında, meleklerin ve iyi varlıklarında yardımlarını ve dualarını kazanmasında önemli bir etken olduğu da inananlarca söylenmektedir.[201]

Resim 3.48: Hala Sultan Camii Harime Giriş Kapısının Üstünde Mühr-i Süleyman Motifleri

Kaynak: Url 13

[199]İsmail Güleç, Haşim Şahin, *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*, (Lefkoşa: Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları, 2017), 129.

[200] A.g.e., 125.

[201] A.g.e., 129.

Resim 3.49: Hala Sultan Tekke ve Camii Mihrabında Mühr-i Süleyman Motifleri

Kaynak: İsmail Güleç, Haşim Şahin, *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*, (Lefkoşa: Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları, 2017), 125.

Bir diğer yurtdışı örneği Osmanlı coğrafyasından Balkanlarda, Makedonya, Üsküp'te 1436 yılında sultan II. Murat tarafından yaptırılan Sultan Murat Camii'nde mühr-i Süleyman sembolüne rastlanmaktadır. Osmanlı mimarisinin Balkanlardaki en önemli örneklerinden biri olan bu cami sağlam kesme taştan yapılmıştır. Minaresi yüksek olmasından dolayı Üsküp'ün her yerinden gözükmektedir. Üsküp'ün en eski ve en büyük camisidir. Kıble yönüne doğru dikdörtgen planlı olarak inşa edilen caminin harim bölümünde, girişten mihraba kadar uzanan sağ ve sol taraflarda üçer adet ayak bulunmaktadır. Bu ayaklar, kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Caminin son cemaat yeri, dört ayak üzerine oturtulmuş beş bölümden oluşur.[202] Caminin harime giriş tavanında, ahşap işlemeli büyük bir Mühr-i Süleyman motifi bulunmaktadır.

[202] Eldar Uka, Bir Medeniyet İzinde Balkanlar, (Üsküp: Bera Yayınevi, 2020), 89.

Resim 3.50: Üsküp Sultan Murat Camii Harime Giriş Tavan Süslemesinde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Orges Drançolli, "Kosova'daki Kubbeli Camiler" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 153.

Makedonya'da bulunan Kalkandelen (Tetova) Alaca-Paşa Camii'nde de Mühr-i Süleyman motifi duvar resim sanatı süslemelerinde görülmektedir. Caminin yapılışı ile ilgili net bir bilgi olmamakla birlikte 1495 ve 1675 olmak üzere iki farklı görüş vardır.[203] Caminin iç ve dış duvarlarında bulunan süslemeler, yapının en belirgin özelliklerinden biridir. Giriş kapısında bulunan kitabe cami duvarlarının Abdurrahman Paşa tarafından 1833-34 yıllarında yeniden inşa edilmesinden sonra yapıldığını göstermektedir.[204] Osmanlı duvar resim sanatı genellikle iç mekânda yoğun olarak kullanılmış olsa da bu camide dış cephe süslemeleri oldukça çarpıcıdır.[205] Tavanından son cemaat yerine, kemer alınlıklarından kadınlar mahfilinin iç yüzeylerine kadar, fresko-seko tekniğiyle yapılan duvar

[203] Mehmet İbrahimgil, "Kalkandelen (Tetova) Alaca- Paşa Camii", *Vakıflar Dergisi,* S. 26 (1997): 249.

[204] A.g.e., 252.

[205] Deniz Demirarslan, "19. Yüzyıl Osmanlı Dini Mimarisinde Duvar Resmi Sanatı: Balkanlardan Kalkandelen Alaca Cami Örneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* S. 80 (2016): 161.

süslemeleriyle doldurulmuştur.[206] Caminin öne çıkan özelliklerinden biri Kâbe tasviri ve Mühr-i Süleyman motifleridir.[207] Cami hariminin giriş tavanın ortasında büyük bir Mühr-i Süleyman motifi yer alır. Mührün ortası çiçek ve yapraklarla süslenmiştir. Yıldızın kenar üçgenlerinde çiçek rozetleri bulunurken, yeşil zemin üzerinde kontrast renklerde çiçek motifleri kullanılmıştır.[208] Caminin iki katlı son cemaat yeri bulunmaktadır. Kadınlar mahfili olarak değerlendirilen bu bölümde yarım daire şeklinde korkuluklarla çevrili üç balkona açılmaktadır.[209] Balkona çıkan kemerlerde de Mühr-i Süleyman motifi yer alır. Aynı zamanda caminin halk inancına göre, bu motifin bulunduğu yere şeytanın giremeyeceği düşünüldüğünden, camilerin süslemelerinde sıklıkla kullanılmıştır.[210]

Resim 3.51: Kalkandelen Cami Harime Giriş Tavanında Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Varlı Arşivi, 2024

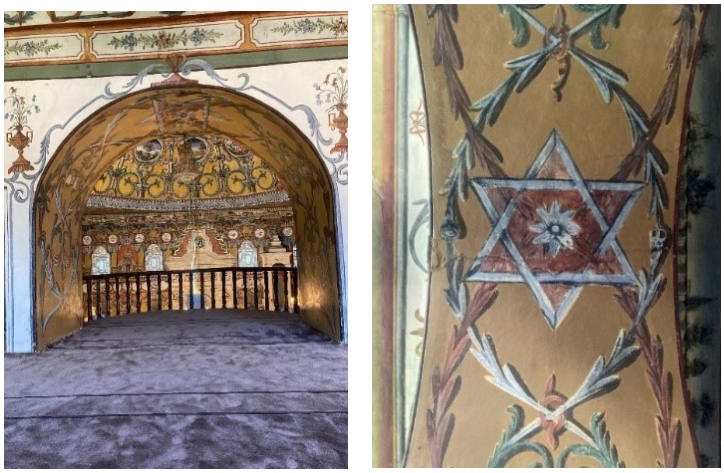
[206] Mehmet İbrahimgil, "Kalkandelen (Tetova) Alaca- Paşa Camii", *Vakıflar Dergisi,* S. 26 (1997): 252.

[207] Deniz Demirarslan, "19. Yüzyıl Osmanlı Dini Mimarisinde Duvar Resmi Sanatı: Balkanlardan Kalkandelen Alaca Cami Örneği", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* S. 80 (2016): 177.

[208] A.g.e., 161.

[209] İbrahimgil, "Kalkandelen (Tetova) Alaca- Paşa Camii", 252.

[210] Demirarslan, "19. Yüzyıl Osmanlı Dini Mimarisinde Duvar Resmi Sanatı: Balkanlardan Kalkandelen Alaca Cami Örneği", 161.

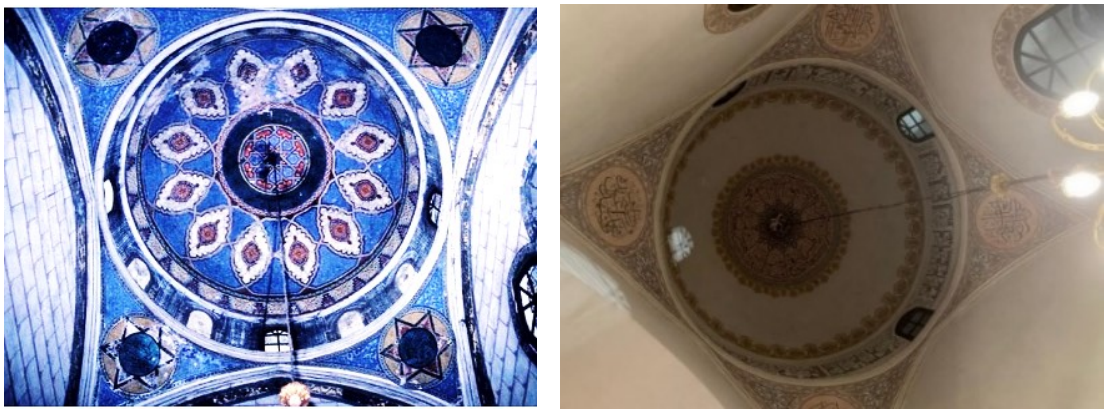

Resim 3.52: Kalkandelen Cami Kadınlar Mahfilinin Balkonlarına Çıkan Kemerlerin Üzerinde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Varlı Arşivi, 2024.

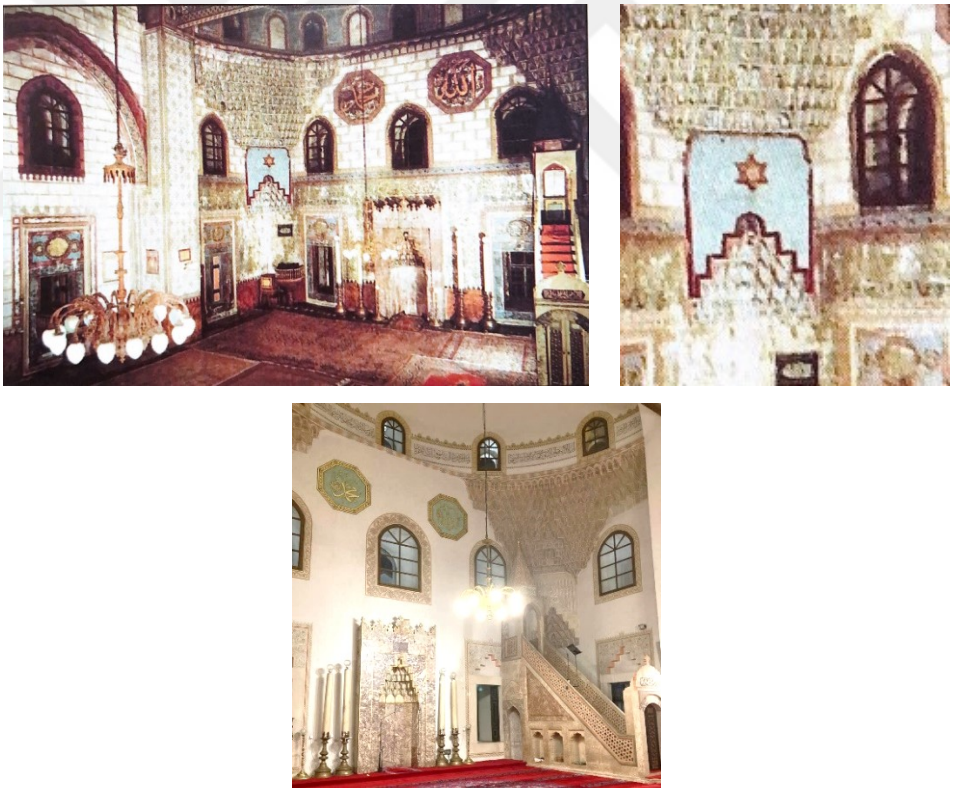
Saray Bosna'nın merkezinde Gazi Hüsrev Bey Camii'nin kubbe süslemesinde Mühr-i Süleyman motifine rastlanmaktadır. Cami Sultan II. Beyazıt'ın damadı Gazi Hüsrev Bey tarafından, 1530-31 yıllarında inşa ettirilmiştir. Mimarı acem esir Ali Bey'dir. Cami, 1697,1831 ve 1879 yıllarında yangın geçirmiş ve onarılmıştır. En son 1992-93 yıllarında Sırplar tarafından atılan top güllerinden dolayı hasar görmüştür. Gazi Hüsrev Bey Camii, ters T planlı cami grubundandır. Harim, mihrap önünde bir yarım kubbe ve merkezi bir kubbe ile örtülüdür. Yan kanatlarda birer kubbe yer almaktadır. Mihrap önündeki yarım kubbenin köşeleri mukarnaslı tromp ve diğer kubbelerde pandantiflere oturmaktadır. Caminin beş kubbeli son cemaat yeri bulunur. Yapıda iç tezyinat olarak 18. ve 19. yüzyıllara ait duvar süslemeleri yer almaktadır.[211] Caminin en son onarımdan önceki halinde yan kubbelerin pandantiflerindeki süslemelerde Mühr-i Süleyman motifi bulunmaktaydı. Ayrıca mihrap önündeki yarım kubbenin köşelerinden inen mukarnaslı tromp süslemelerinde de Mühr-i Süleyman sembolü net şekilde görülmekteydi. Ancak günümüzde yapılan en son onarımdan sonra camideki Mühr-i Süleyman sembolleri bulunmamaktadır.

[211] Ömer Turan & Mehmet Z. İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler.* (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004), 93.

Resim 3.53: Bosna Hersek- Gazi Hüsrev Bey Camii'nin Yan Kanatlardaki Kubbenin Geçiş Pandantifleri Restorasyondan Önceki ve Sonraki Durumu

Kaynak: Url 14, Varlı Arşivi, 2024.

Resim 3.54: Gazi Hüsrev Bey Cami Harim Bölümü, Restorasyondan Öncesinde Mühr-i Süleyman Motifi Günümüzdeki Resminde Mühr-i Süleyman Motifsiz Hali

Kaynak: Ömer Turan & Mehmet Z. İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler,* (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004), 93, Varlı Arşivi, 2024.

Kosova, Yakova'da kubbeli olan tek cami Hadım Ağa Camii'dir. Cami, medrese mektep ve kütüphaneden oluşur. Hadım Süleyman Ağa tarafından 1595 yılında inşa edilmiştir.[212] Camide, 1804-06 yılları arası tarihli onarım kitabesi bulunmaktadır. Cami kare planlı ve tek kubbe bulunan bir yapıdan oluşur. Son cemaat yerinde üç kubbeli bir örtü sistemi bulunmakla birlikte, 1805 yılında yapılmış kalem işi duvar süslemeleri de yer almaktadır. Caminin, harime giriş bölümünde son cemaat yerinin orta kubbesindeki süslemenin merkezinde, altı kollu yıldız olarak Mühr-i Süleyman motifi bulunmaktadır.[213] 1999 yılında Kosova Savaşı'nda, cami, Sırplar tarafından ateşe verilerek büyük hasar görmüştür. 2005 yılında ise yeniden ihya edilmiştir.[214] Caminin kıble yönündeki duvarında mihrabın üstündeki pencerede Mühr-i Süleyman motifli süsleme bulunmaktadır.

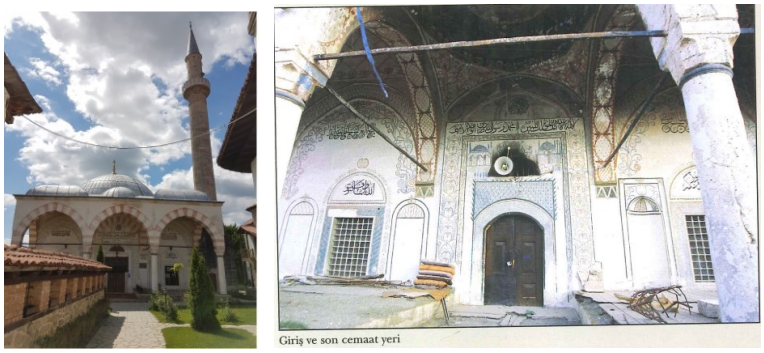
Resim 3.55: Hadım Ağa Camii Kıble Duvarı Mihrap Üstündeki Pencerede Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Url 15

[212] Orges Drançolli, "Kosova'daki Kubbeli Camiler" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 96.

[213] Ömer Turan & Mehmet Z. İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler.* (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004), 282.

[214] Drançolli, "Kosova'daki Kubbeli Camiler", 97.

Resim 3.56: Hadım Ağa Camii Önden Görünümü, Üç Kubbeli Son Cemaat Yeri Son Cemaat Yeri Harime Girişin Kubbe Süslemesinde Mühr-i Süleyman Motifi *(*Onarımdan Önceki Hali*)*

Kaynak: Ömer Turan & Mehmet Z. İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler.* (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004), 102, 282, 284, 285.

Kosova, Prizren'de bulunan Sinan Paşa Camii, 1615 yılında inşası veya tamiri Sinan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yüksek bir kaide üzerine kurulu büyük kare planlı ve kesme taştan yapılmıştır. Kosova'da, tezyinat bakımından en zengin ve en büyük camilerinden biri sayılır. Caminin köşe revakları yüksekliğiyle, aynı düzeyde olan dört köşeli minarenin kaidesi ve gövdesi de kesme taştandır. Caminin ana eyvan kubbesi üçgen köşeliklere oturtulmuştur.[215] Sinan Paşa Camii'nde dört sıra halinde çeşitli boyutlarda 42 pencere bulunur. Mihrap üzerinde "Mühr-i Süleymanî" şeklinde dairesel bir pencere mevcuttur.[216]

[215] Raif Vırmiça, *Kosova Tekkeleri, Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları,* (İstanbul: Sufi Kitap, 2010), 167,168.

[216] A.g.e., 170.

Resim 3.57: Kosova, Prizren Sinan Paşa Camii Kıble Cephesi, Mihrap Üstü Penceresi

Kaynak: Varlı Arşivi, 2024.

Kosova Priştine'de Yaşar Paşa Camii'nde de Mühr-i Süleyman motifine örnekler mevcuttur. Camiyi inşa ettiren kişinin bilgisi bulunmamakla birlikte 16. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir.[217] Caminin kitabesinden 1834 yılında Yaşar Paşa tarafından onarıldığı yazılmaktadır. Yaşar Mehmet Paşa, Priştine kökenli olup 1842 yılında Üsküp mutasarrıfı olarak atanmıştır. Yapı, kare plan üzerine inşa edilmiş olup, sekizgen bir kasnağa yerleştirilen tek bir kubbe ile örtülmüştür. Cami önündeki yolun genişletilmesi sırasında son cemaat yeri yıkılmış ve yerine ahşap direklerle desteklenen bir sundurma eklenmiştir.[218] Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. Yaşar Paşa Camiinin içi, duvar resimleriyle süslüdür. Cami mihrap, minber, vaaz kürsüsü ve mahfil mevcuttur. Mihrabın

[217] Orges Drançolli, "Kosova'daki Kubbeli Camiler" (Orges Drançolli, "Kosova'daki Kubbeli Camiler" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 107.

[218] Ömer Turan & Mehmet Z. İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler,* 247.

iki yanında yuvarlak madalyonlar içinde Allah, Muhammed ve dört halifenin ismi yazmaktadır. Mihrabın iki yanında üstte birer Mühr-i Süleyman motifi yer almaktadır. Mihrap ayetinin üzerinde bulunan pencerenin iki yanında yedi kollu şamdan motifi bulunur. Bunun altında da yine birer Mühr-i Süleyman motifi görülmektedir.[219]

Resim 3.58: Priştine, Yaşar Paşa Camii'nin Mihrap Bölümünde Mühr-i Süleyman

Kaynak: Orges Drançolli, "Kosova'daki Kubbeli Camiler" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 114.

Camide, diğer bir Mühr-i Süleyman motifine giriş kapısının üzerinde rastlanır. Kapının üzerinde Yaşar Paşa'nın camiyi ihya etmesi ile alakalı altı satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Kitabenin hemen üzerinde çiçek motifli ve madalyon formunda Mühr-i Süleyman motifi bulunmaktadır. Mühr-i Süleyman'ın merkezinde tuğra şeklinde Besmele-i Şerif yazısı ve yıldızın dış köşelerinde İhlas Suresi altı bölüme dağıtılarak yazılmıştır. Bu motif Kosova'da sadece Yaşar Paşa Camii'nde vardır.[220]

[219] Orges Drançolli, "Kosova'daki Kubbeli Camiler" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 109.

[220] A.g.e., 110.

Resim 3.59: Yaşar Paşa Camii Harim Girişi Kitabenin Üzerinde İhlas Suresi ile Beraber Mühr-i Süleyman Sembolü

Kaynak: Orges Drançolli, "Kosova'daki Kubbeli Camiler" (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 114.

3.1.3.2. Osmanlı Türbelerinde ve Mezar Taşlarında Mühr-i Süleyman

Türk sanatının estetik zevkini yansıtan unsurlarından olan mezar taşları, Türklerin yaşam, ölüm, ölüm ötesine karşı duygu düşünce ve anlayış yapısını göstermesi bakımından önemlidir.[221] Mezar taşları, taş işçiliği, hat sanatı ve süsleme gibi birçok sanat dalını bir araya getiren eserlerdir. Bu taşları özel kılan bir diğer unsur, üzerlerindeki şekil ve sembollerin, merhumun cinsiyeti, mesleği, ait olduğu toplumsal sınıf ve sahip olduğu unvan hakkında bilgi vermesidir.[222] Osmanlı mezar taşları incelendiğinde kullanılan sembollerden, kişinin hangi padişah döneminde yaşadığı, mesleği, dolayısıyla toplumsal konumu ve bir tarikata mensup olup olmadığı gibi ayrıntılara ulaşılabilir.[223] Bu semboller,

---

[221] Vehbi Günay, "Bergama Örneğinde Osmanlıdan Günümüze Mezar ve Mezar Kültürü" *Sanat ve İnanç Sempozyumu Bildirileri* 2, (2004): 251.

[222] Onur Çetin, "Osmanlı Mezar Taşları Etrafında Gelişen Kültür, Medeniyet ve İnanç Dünyası Üzerine Bir İnceleme: Eyüp Örneği" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 42.

[223] Sümeyye Meryem Arslan, "İstanbul'un Türbe, Hazire, Mezarlık ve Kabir Yerleri Env. Çalışması" *1. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı*, (Aydın: Yeni Fikir Dergisi Yayınları, 2018): 18.

sadece ölen kişinin kimlik bilgilerini vermekten ibaret değildir. Aynı zamanda derin manalar taşımaktadır. Osmanlı, mezar taşları ile ölüye yapılacak duayı, sembollerle somutlaştırmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, ismi geçen nar, incir, üzüm, hurma gibi cennet meyveleri ve Tuğba ağacı gibi semboller resmederek "Allah ona gerçeğini cennetlerde ikram etsin" duası amaçlanmıştır.[224] Bunun yanında Türk kültürünün birikiminden iz taşıyan ve İslam kültürü ile mana kazanmış, Allah'ın birliğini temsil eden lale ve selvi, Hz. Muhammed'i temsil eden gül ve hançer, kandil, çarkıfelek gibi sembollerle önemli mesajlar verilmeye çalışılmıştır. Mezar taşlarında sık karşılaşılan sembollerden biri de Mühr-i Süleyman'dır. Mezarlarda cesedin çürümemesi için Mühr-i Süleyman sembolü kullanılmaktadır.[225] Bu motif, mezar taşlarında bolluk, bereket ve güç sembolü olarak da önemli bir yer tutar.[226] Özellikle tarikat mensuplarına ait mezar taşlarında bu tür mistik semboller ve motifler daha sık görülür. Her tarikatın mezar taşlarında, kendine özgü bir sembolizm hakimdir. Başlık şekilleri tarikatların ayırt edici bir özelliği olarak dikkat çeker. Örneğin Mevlevi mezar taşlarının başlık kısmı, tarikatın sembolü olarak kabul edilen ve dervişlerin kullandığı sikke biçiminde tasarlanmıştır.[227] Bu başlık formu, Mevlevi tarikatının mistik yapısını ve ruhani sembollerle olan güçlü bağını yansıtır. Bektaşi şeyhlerine ait mezar taşlarında ise genellikle on iki dilimli "Hüseynî" ya da dört dilimli "Edhemî" başlıklar bulunur. Kadirî ve Nakşî tarikatlarına ait mezar taşlarında ise "Müjganlı" başlıklar yaygındır. Müjganlı başlık, tıpkı bir kirpik dizisini andıran zarif bir

[224] Talha Uğurluel, "Osmanlı Mezar Taşlarında Sanat Detayları", *Din ve Hayat TDV- İstanbul Müftülüğü Dergisi*, S. 14 (2014): 136

[225] Sadi Bayram, *Mühr-i Süleyman ve Türk Kültüründeki Yeri*: Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi, 1993), 66.

[226] Onur Çetin, "Osmanlı Mezar Taşları Etrafında Gelişen Kültür, Medeniyet ve İnanç Dünyası Üzerine Bir İnceleme: Eyüp Örneği", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 99.

[227] Güldane Gündüzöz, "Tasavvuf Kültüründe Tac Sembolizmi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 128.

tasarıma sahiptir ve tarikat mensuplarının manevi kimliğini simgeler. Ayrıca Kadirî mezar taşlarında "Sekiz köşeli yıldız" ve "Sekiz yapraklı gül" gibi kabartma motiflere sıkça rastlanır. Diğer tarikatlara ait mezar taşlarında başlıklar, genellikle üzerindeki "terk" sayısına göre farklılık gösterir. Örneğin, Bayrami mezar taşlarında başlık, altı terkli iken, Halvetî tarikatına ait mezar taşlarında bu sayı on üçe çıkar. Bu sayılar, tarikat mensuplarının derecesini ve manevi yolculuktaki konumlarını belirtir. Melami-Hamzavî tarikatına ait mezar taşları ise tarikat taşları arasında en dikkat çekici olanıdır. Melami tarikatı, dış görünüşteki süslemeleri ve derviş kıyafetlerini reddettiği için mezar taşlarında başlık bulunmaz.[228] Bunun yerine, tarikat mensuplarının mezar taşlarına altı köşeli ve noktasız Mühr-i Süleyman işlenmiştir.[229] Ayrıca, Mevlevi mezar taşlarında da sıkça Mühr-i Süleyman motifine rastlanmaktadır.[230] Üsküdar Balaban Tekkesi haziresinde bulunan Aişe Sıddıka Hanım'ın mezar taşında yer alan Mühr-i Süleyman motifi, dikkat çeken önemli bir detaydır. Yahya Efendi Dergâhı türbedarı Şeyh Yusuf Efendi'nin kızı ve Balaban Dergâhı Şeyhi Aşir Efendi'nin eşi olan Aişe Sıddıka Hanım hakkında, bu bilgiler mezar taşındaki yazıtlardan öğrenilmektedir. Kabrinin ayak taşında yer alan iki beyitlik manzum kitabede, tekkenin ikinci kez inşa edildiği ve bu yapımın masraflarının Aişe Sıddıka Hanım tarafından karşılandığı açıkça belirtilmektedir. Mezar taşında çam kozalağı, çiçekler ve yaprak motifleriyle süslenmiş detaylar dikkat çekerken, ayak taşında ise Mühr-i Süleyman sembolü işlenmiştir. Osmanlı sanatında sıkça kullanılan bu sembol, şeytani güçlerden korunma, otorite ve güç anlamlarıyla ilişkilendirilmektedir. Aişe Sıddıka Hanım'ın mezar taşındaki Mühr-i Süleyman motifi, onun tekkeyi ihyasında oynadığı rolü ve manevi gücünü

---

[228] Onur Çetin, "Osmanlı Mezar Taşları Etrafında Gelişen Kültür, Medeniyet ve İnanç Dünyası Üzerine Bir İnceleme: Eyüp Örneği" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 52.

[229] Yılmaz Kılıç, "Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar" İsimli Kitabın Tanıtım ve Değerlendirilmesi. *Arşiv Dünyası*, C.8, S. 2, (2021): 221.

[230] Güldane Gündüzöz, "Tasavvuf Kültüründe Tac Sembolizmi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 128.

simgeleyen bir işaret olarak değerlendirilmektedir. Kitabedeki ifadelerle, sembol arasında kurulan bağlantı, bu yorumu daha da güçlendirmektedir.[231]

Resim 3.60: Üsküdar Balaban Tekkesi Haziresinde Aişe Sıddıka Hanıma Ait Mezar Taşında Mühr-i Süleyman Sembolü

Kaynak: Bedri Mermutlu vd., *Üsküdar Balaban Tekkesi,* (İstanbul: Üsküdar B, 2014), 13.

Edirne'de bulunan Rufai Tarikatına Bağlı Şakir Baba'nın Mezar Taşında, Mühr-Süleyman sembolü işlendiği görülmektedir. Mezar taşında "Allah Hu, Bu âlem küll'i mahv olur, Hemân bâki kalur Allâh. Tarîkat-ı Aliyye-i Rufâ'i 'den Merhum Hâfız Şâkir Baba" yazmaktadır.

Resim 3.61: Edirne'de Bulunan Rufai Tarikatına Bağlı Şakir Baba'nın Mühr-i Süleymanlı Mezar Taşı

Kaynak: Fazıl İsmail Ayanoğlu, *Tarihî Mezar Taşları Bursa ve Edirne*, (İstanbul: İBB Miras, 2022), 251.

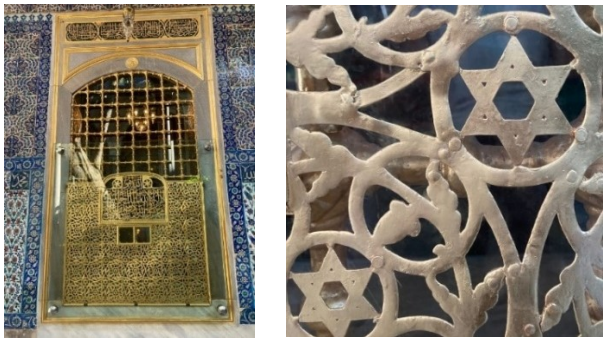
[231] Bedri Mermutlu vd., *Üsküdar Balaban Tekkesi,* (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2014), 71.

Tarikat mensubu olsun olmasın padişah, paşa ya da halktan pek çok türbede ya da mezar taşlarında ve farklı bölgelerde olmak üzere Mühr-i Süleyman motifi yaygın olarak kullanılmıştır. İstanbul'daki Eyüp Sultan Türbesi'nde, Mühr-i Süleyman motifi yer almaktadır. Türbenin içi, sanat harikası olan çinilerle bezenmiş duvarlarla kaplıdır. Bu duvarlarda, Mühr-i Süleyman sembolü ustaca işlenmiştir. Türbeyi gezenler, ilk bakışta fark edemese de bu sembol, birkaç çininin birleştirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Yine türbede, hacet penceresi denilen bölümün parmaklık süslemelerinde de Mühr-i Süleyman sembolü görülmektedir.[232]

Resim 3.62: Eyüp Sultan Türbesinin İçindeki Mühr-i Süleyman Motifini Oluşturan İznik Çinileri

Kaynak: Tahsin Öz, *İstanbul Camileri* 3 bs., C. 1, 2. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 134.

Resim 3.63: Eyüp Sultan Türbesinin Hacet Penceresinde Mühr-i Süleyman Yıldızı

Kaynak: Varlı Arşivi, 2023

[232] Onur Çetin, "Osmanlı Mezar Taşları Etrafında Gelişen Kültür, Medeniyet ve İnanç Dünyası Üzerine Bir İnceleme: Eyüp Örneği" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 98.

Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'daki türbesi Süleymaniye Camii'nin mihrabı yönündedir. Türbe, sekiz köşeli bir plan üzerine revaklı olup 28 sütun taşımaktadır. Giriş kapısının olduğu bölümdeki sütunlar dört tanedir. Revakların üstündeki cephelerde üçer pencere açılmıştır. Bu pencereler sivri kemerlerle ve nişlerle çevrelenmiştir.[233] Penceredeki vitraylarda Mühr-i Süleyman motifi dikkat çekmektedir. Vitraylarda kırmızı, mavi tonlar ön plandadır.

Resim 3.64: Kanuni Sultan Süleyman Türbesi, Pencere Cam Süslemelerinde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Varlı Arşivi, 2023

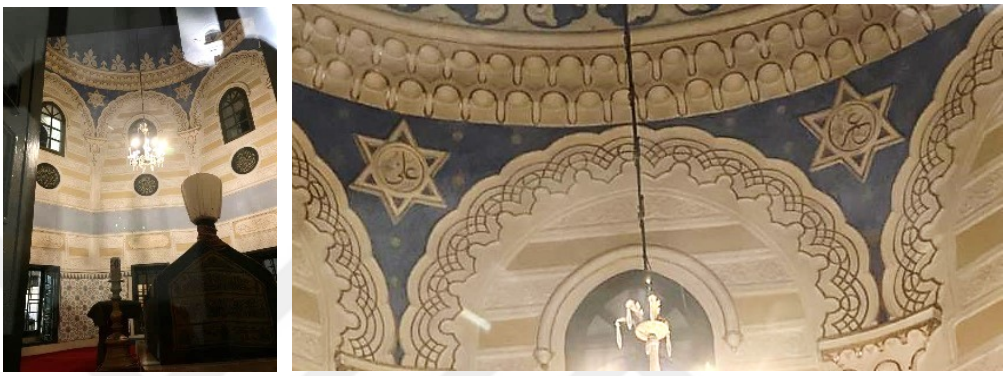
Saray Bosna, Gazi Hüsrev Bey Türbesi, Gazi Hüsrev Bey Camii'nin doğusunda, yan yana duran iki türbeden camiye yakın olanıdır. Gazi Hüsrev Bey hayattayken yapılmıştır.[234] Türbenin kitabesinde 1541-42 yılları Gazi Hüsrev Bey'in ölümünü göstermektedir. Türbe daire içine oturan sekizgen bir yapıya sahiptir. Kesme taştan yapılmıştır.[235] Her cephede

[233]Tahsin Öz, *İstanbul Camileri* 3 bs., C. 1, 2 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 134.

[234] Ramize Derya Güler, "Bosna- Hersek Gazi Hüsrev Bey ve Külliyesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 74.

[235] Refik Engin, *Balkanlardaki Yatır, Türbe, Tekke ve Zaviyelerimiz.* (İstanbul: Akademik

çift sıra pencereler içeri aydınlatır. İçinde çiniler ve kalem işi nakışlar vardır.[236] Sekizgen planlı türbenin üstü, sağır kasnaklı kurşunlu bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçişi sağlayan 8 köşedeki pandantif süslemelerinde Mühr-i Süleyman motifi bulunmaktadır. Mühr-i Süleyman motiflerinin herbirinde Allah (c.c.), Hz. Muhammed, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin isimleri yazmaktadır.

Resim 3.65: Gazi Hüsrev Bey'in Türbesi'nin Kubbe İçi Pandantiflerindeki Süslemelerde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Varlı Arşivi, 2024

Bosna Hersek'te, 1775 yılında Bosna valiliği yapmış olan Miralem Mehmet Paşa'nın türbesi bulunmaktadır. 1800 yılında vefat ederek buraya defnedilmiştir. Türbe, 18. yüzyıla ait bir eserdir. Altıgen planlı çardak tipinde inşa edilen türbede iki mezar bulunur. Biri Miralem Mehmet Paşa'nın, diğeri oğlunun kabridir.[237] Miralem Mehmet Paşa'nın sandukası 1.20x 1.20'dir.[238] Sandukanın süslemesinde, son derece iyi işlenmiş süsleme unsurları mevcuttur. Sandukanın pehlelerinde, Mühr-i Süleyman motifi, çiçek şeritleri, helezonik rozetler ve diğer mahalli süslemeler bulunmaktadır.[239]

Kitaplar, 2014), 128.

[236] Güler, "Bosna- Hersek Gazi Hüsrev Bey ve Külliyesi", 74.

[237] Hatice Tokuz, "Bosna Hersek'teki Osmanlı Türbe Mimarisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 90.

[238] A.g.e., 91.

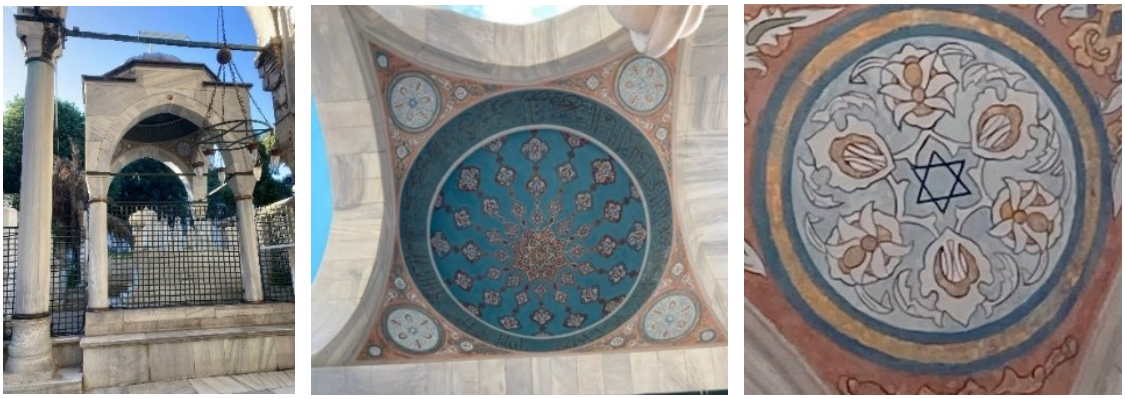
[239] A.g.e., 92.

Resim 3.66: Miralem Paşa'nın Sandukası ve Üzerinde Mühr-i Süleyman Motifli Süsleme

Kaynak: Hatice Tokuz, "Bosna Hersek'teki Osmanlı Türbe Mimarisi", (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 297.

Eyüp Sultan Camii Haziresinde, Kıbrıs Fatihi Lala Mustafa Paşa'nın baldaken formlu türbesi bulunmaktadır. Kubbeye geçiş pandantiflerinde süsleme olarak madalyon içinde rumi ve hatai bezemeler ortasında belirgin şekilde Mühr-i Süleyman motifi yer alır.

Resim 3.67: Eyüp Sultan Camii Haziresi, Lala Mustafa Paşa'nın Türbesindeki Mühr-i Süleyman Detayı

Kaynak: Varlı Arşivi, 2021

Bir diğer Mühr-i Süleyman motifli mezar taşı, Eyüp Sultan Camii haziresinde lahit görünümlü mezarın uzun kenarının merkezinde görülmektedir. Burada Mühr-i Süleyman, bir madalyon şeklinde ortasında altı yapraklı bir çiçek ve etrafını saran rûmi desenler

bulunmaktadır. Mezarın kitabesinde “Merhum ve mağfur Attar el-Hac Muhammed kuluna rahmet eyleye âmin bi hürmeti Suretü’l- Fâtiha, Sene 1139” yazmaktadır.

Resim 3.68: Eyüp Sultan Camii Haziresi; Mühr-i Süleyman İşlemeli Mezar Taşı

Kaynak: Varlı Arşivi, 2013

İstanbul, Vefa semtinde, Ebu’l Vefa Hazretleri’nin haziresinde bulunan lahit görünümlü mezarda lahdin uzun kenarının merkezinde Mühr-i Süleyman bir madalyon içinde merkezi hatai stilize çiçek ile doldurulmuştur.

Resim 3.69: Şeyh Ebu’l Vefa Camii Haziresi, Mühr-i Süleyman İşlemeli Mezar Taşı H. 1153/ M. 1740

Kaynak: Varlı Arşivi, 2017

Selimiye Camii meydanında, taş yığınları arasında bulunan mezar taşı, kitabesinden hattat ve şair olduğu anlaşılan Buhurîzâde Abdi Efendi'ye aittir. Mezar taşının baş tarafında iki adet madalyon içinde Mühr-i Süleyman motifi bulunmaktadır. Altında müsenna yazı ile *el-Fâtiha* yazılıdır.[240]

Resim 3.70: Buhurîzâde Abdi Efendi'ye Ait Mezar Taşında Mühr- Süleyman

Kaynak: Fazıl İsmail Ayanoğlu, *Tarihî Mezar Taşları Bursa ve Edirne*, (İstanbul: İBB Miras, 2022), 238.

Mühr-i Süleyman sembolünü, yeniçeri mezar taşlarında da sıkça görmek mümkündür. Osmanlı teşkilatında yeniçeri bölük ve ortalarının nişan denilen sembolleri vardır. Bu nişanları dövme olarak göğüslerine, kol veya baldırlarına ve mezar taşlarına işlemişlerdir.[241] Ayrıca 101 yeniçeri ortasıyla, 61 yeniçeri bölüğünün damgalarında, taşlar

[240] Fazıl İsmail Ayanoğlu, *Tarihî Mezar Taşları Bursa ve Edirne*, (İstanbul: İBB Miras, 2022), 238

[241] Cemalettin taşkıran, Nâsır Yüceer, Osmanlı Devleti'nde madalya ve nişanların tarihçesi, Kuruşunun 700. Yılında Osmanlı Devleti, (Türk Tarih Kurumu Basımevi 1999), 12.

üzerine sembol olarak kullanılmıştır.[242] Bunlardan 60. Cemaatin işareti altı uçlu yıldız olan Mühr-i Süleyman'dır.[243] İstanbul'da bir yeniçeri mezar taşında börkte çizgiler, kaşıklık ve Mühr-i Süleyman açıkça görünür. Kitabesinde "On dört yaşında nâ murâd giden Beşinci Bölük merhum Yetim Süleymân ruhuna fâtiha", yazmaktadır. On dört yaşında nâ murad yani evlenmemiş bir çocuğun Yeniçeri 5. Bölüğü'nde bulunması dikkat çekmektedir.[244]

Resim 3.71: Yeniçeri 5. Bölüğünden Süleyman'ın Mezar Taşı

Kaynak: Fazıl İsmail Ayanoğlu, *Tarihî Mezar Taşları İstanbul-1* C. 1, (İstanbul: İBB miras: 2022), 31.

Karacaahmet'te Çiçekçi Kahvesi'nin karşısında bulunan mezar taşı Mısır Tüccarı Hüseyin Ağa'ya ait olduğu kitabesinden anlaşılmaktadır. Mezar taşının ayak kısmında Mühr-i Süleyman sembolü içinde 60 rakamı yazmaktadır.[245]

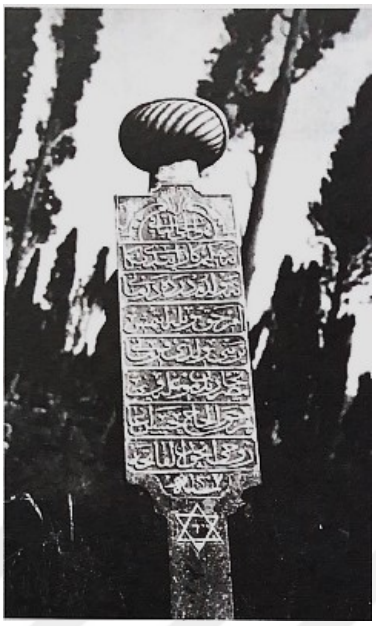
---

[242] Nidayi Sevim, "Osmanlı Mezar Taşlarında Başlıklar, Semboller, Şekiller ve Motifler", *Düşünen Şehir*, (2018): 106.

[243]Güldane Gündüzöz, "Tasavvuf Kültüründe Tac Sembolizmi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 125.

[244] Fazıl İsmail Ayanoğlu, *Tarihî Mezar Taşları İstanbul-1* C. 1 (İstanbul: İBB miras: 2022), 31

[245] A.g.e., 350

Resim 3.72: Mısır Tüccarı Hüseyin Ağa'nın Mühr-i Süleyman Motifli Mezar Taşı

Kaynak: Fazıl İsmail Ayanoğlu, *Tarihî Mezar Taşları İstanbul-1* C. 1, (İstanbul: İBB miras: 2022), 350

3.1.4. Mühr-i Süleyman Sembolünün Tarikat Yapılarındaki Sembolik Anlamı ve Kullanım Alanları

Osmanlı medeniyetinin ruhunu oluşturan ve tasavvufun müesseseleşmiş biçimi olan tarikatlar ile tasavvuf eğitiminin verildiği tekkelerde, sembollerin kullanımı oldukça yaygındır. Tasavvufi sembolizm, Allah ile kul arasındaki ilahi bağlantının söz, yazı ve ayin şekline bürünmüş ifadesidir.[246] Tasavvuf yolunun yolcuları sûfîler, metafizik alemdeki somut olmayan manaları aklın anlayacağı dereceye ve madde boyutuna yaklaştırmada çoğunlukla sembollere yönelir, sembolleri bazen bu gizli alemi açmak bazen de gizlemek ve örtmek amacıyla kullanırlardı.[247] Tarikatlarda semboller, daha çok mekân

[246] Elif Ceylan Erol, "Tarikat Eşyalarında Süsleme ve Sembolizm Üzerine Bir Deneme", *Türk Kültürü ve Hac-ı Bektaşi Veli Araştırma Dergisi,* (2021), 633.

[247]Hatice Dilek Güldütuna, "Tasavvufta Sembolizme Tipik Bir Örnek: Ken'ân Rıfâî'nin 'Rıfâî Mihrâbı' Tasviri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. 9, S. 2 (2022), 1277.

düzenlemelerinde, giysi ve aksesuarlarda, ayrıca zikir meclislerinde kullanılan âlet ve çalgılarda öne çıkar. Bu semboller arasında tâc, hırka, sikke, kemer, cübbe, kudüm, ney, bendir, topuz, gül mührü, keşkül, seccade, asa ve post gibi çeşitli unsurlar yer alır. Bu unsurların temsil ettiği anlamlar, onları basit bir nesne olmaktan çıkarıp ulvi anlamlar yükler. Manevi alem ile irtibatlandırarak sembolik bir karakter haline getirir. Eserlerde kullanılan bitkisel motifler arasında gül, lale ve servi; geometrik motifler arasında ise bedâhe adı verilen üsluplaştırılmış desenler ve Mühr-i Süleyman öne çıkar. Yazılı süslemelerde ise ayetler, pirlerin isimleri ve tasavvufa özgü ifadeler, anlam yüklü bir dilin yansımaları açısından dikkat çekicidir.[248]

Resim 3.73: Yahya Âgâh Efendi'nin Tâc Risalesi

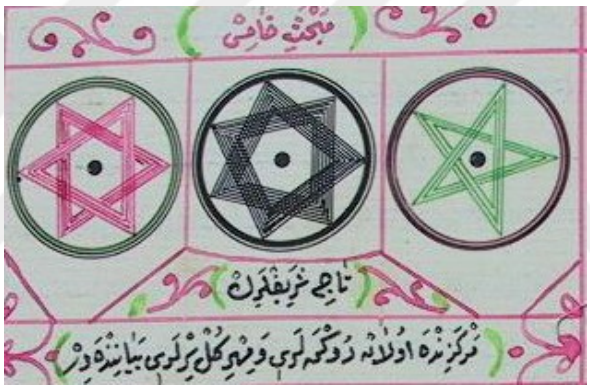
Kaynak: Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim- Kuşam Tarihi,* (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2000), 178.

Yahya Âgah Efendi Tâc Risalesinde beş köşeli yıldız mühr-i Süleyman'ı temsil ederken altı kollu yıldız ise İsm-i Ferd'i temsil ettiğini belirtmiştir. İsm-i Ferd, Allah'ın bir ve tek olması, eşi ve benzeri bulunmayan ve birliği her bir varlıkta yansıdığını ifade eden ismidir.[249] Aynı zamanda Yahya Âgah Efendi altı köşeli yıldızın altı ucu için, "altı yöne (ön, arka, yukarı, aşağı, sağ, sol) ve Allah'ın altı ismine işaret eder" demiştir. Bunlar; Ferd,

[248] Elif Ceylan Erol, "Tarikat Eşyalarında Süsleme ve Sembolizm Üzerine Bir Deneme", *Türk Kültürü ve Hac-ı Bektaşi Veli Araştırma Dergisi,* (2021), 633.

[249] Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim- Kuşam Tarihi,* (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2000), 178.

Hay, Kayyum, Hakem, Adl ve Kuddüs isimleridir. İmam Ali, Allah'ın altı isminin tamamını İsm-i Âzam olarak görmüştür.[250] Yine altı köşeli yıldızın, altı isme: Hz. Muhammed, Ali, Hasan, Hüseyin, Fatma, Cebrail'e işaret ettiğini vurgular".[251] Hüseyin Sıtkı Köker'in, *Tefsîrî Mevlâna Mustafa ve Vakıfları* adlı yazısında, Kadiriliğin ortak tâcı olan Tâc-ı Bağdadi'nin üzerindeki sembollerden bahsederken, Mühr-i Süleyman'ın altı köşesi Hamse-i Âli Âbâ (Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin) + Vahdet'e, işarettir.[252] Ayrıca Tophane'de bulunan Kâdiri Âsitânesi'nin Şeyhi İsmail Gavsî Efendi'nin, Mühr-i Süleyman'ın altı köşesi için Allah'ın altı esma-i sıfatiyesine "*Hayy, Kayyum, Ferd, Vâhid, Ehâd, Kuddüs*" ve Tabakat-ı Semaya işaret ettiğini belirtir.[253]

Resim 3.74: Tâc-ı Şeriflerin Merkezinde Olan Düğmeleri ve Mühür Gül Yerleri Beyanından

Kaynak: Yahya Âgâh b. Salih, *Mecmûatu'z-Zarâif Sandûkâtü'l Ma'arif,* Süleymaniye Kütüphanesi, Nur, Arsez,nr. 00101, 89. Y

[250] "İsm-i Âzam Ne Demektir?", https://sorularlarisale.com/ism-i-azam-ne-demektir

[251] Nurhan Atasoy, *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim- Kuşam Tarihi,* (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2000), 219.

[252] Etvar-ı Seb'a: Nefsin, emmare, levvâme, mülhime, mutmainne, râzıye, marziyye ve kâmileden oluşan yedi tavrını ifade eder. (https://islamansiklopedisi.org.tr/atvar-i-seba)

[253] Hüseyin Sıtkı Köker, "Tefsîrî Mevlâna Mustafa ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi* S. 3 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956), 234.

3.1.4.1. Tâc-ı Şeriflerde ve Gül Mühürlerinde Mühr-i Süleyman

Mühr-i Süleyman'ın motif olarak en çok kullanıldığı tasavvuf eşyaları, tâc-ı şerifler ve gül mührüdür. "Tâc" sözcüğü, genel anlamıyla başa giyilen süslü bir başlık olup, serpuş, külah, asalet, güç, görkem ve hükümdarlığın sembolü olarak tanımlanır. Tasavvuf terminolojisinde ise tâc, tarikat şeyhlerinin manevi liderliklerini ve ruhani yetkilerini temsil eden özel bir başlık olarak bilinir.[254] Ayrıca tasavvuf eğitiminde belirli bir mertebeye ulaşan dervişlerin tarikat kıyafetinin bir parçacı olarak giydikleri başlıklara da *tâc* denir.[255] Osmanlı döneminde, Turûk-ı Aliyye olarak bilinen tarikatlara bağlı olan sûfilerin, en değerli eşyalarından biri "Tâc-ı şerif" olarak adlandırılan bu başlıklardır.[256] Tâcların şekillerine, terklerinin sayısına, destarlarının sarılış tarzına ve kullanıldığı rengine kadar tasavvuf sembolizminde çok çeşitli anlamları vardır.[257] Şöyle ki dilimleri "İbadeti yenilemeye", astarı "Nura", pamuğu "Sırra", kubbesi "Ermişliğe", başa konması "Hayata", yere konması "Ölüme" işarettir.[258] Ayrıca mensup olunan tarikata göre de tâc-ı şerifler ve gül mühürleri farklı şekillerde ve renklerde olup değişik anlamlar yüklenilmiştir. Bazı tarikatlarda Mühr-i Süleyman, tâc-ı şeriflerin üzerinde gül mührü olarak kullanılmıştır. Tarikat tâclarının tepesine dikilen ve çuha cinsi kumaşa işlenen bu desenlere "Gül mührü" denir. Gül mührünün temsil ettiği anlam ise Allah'ın evi olan Kâbe yani "Beytullah", Rahman olan Allah'ın arşı olarak ifade edilen "Arşullah" ve "Arş-ı

---

[254] Mehmet Saffet Sarıkaya, XIII- *XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*, (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002),172.

[255] Semih Ceyhan, *"*Taç", *DİA* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/363.

[256] Şevket Şahin Özen, "Kadirîlik'te Âdâb ve Merâsimler(Eşrefiyye-Rûmiyye" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 74.

[257] Nicole Kançal, Ayşe Taşkent, *Tasvir Teori ve Pratik Arasında İslam Görsel Kültürü*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 305.

[258] (Ankara Etnografya Müzesi Env.i)

Rahman" ile isimlendirilen ve rabbani tecellinin makamı olan "Gönül" e işaret eder.[259] Kâdiriyye tarikatının Resmiyye kolunda çuhadan yapılmış takkelerin üzerindeki düğmelerde Mühr-i Süleyman şekli işlenmiştir. Takkenin etrafına da yeşil bir sarık sarılır.[260] Tophane'de âsitanesi bulunan İsmâil-i Rûmî, sekiz dilimli ve ortasında düğmesi olan çuhadan yapılma tâcı tasarlamıştır. Kendisi, pamuklu beyaz çuhadan yapılmış, merkezinde beyaz düğmesi olan sekiz dilimli yeşil sarıklı bir tâc giymiştir. Bu tâcın ortasına sonradan üç mühür halkası eklenmiş olup, bu halkaların Mühr-i Süleymânî şeklinde olduğu ve Kâdiriyye tarikatına özgü kabul edildiği belirtilmiştir.[261] Derviş İbrahim El Kâdiri, *Risale-i Gül-âbad* adlı eserinde bu üç halkanın anlamından bahsederken ilk halka şeriat, ikincisi tarikat, üçüncüsü ise marifettir. "Bu üçünden hakikat hasıl olur," demektedir.[262] Şeyh İsmail-i Rûmi, ortaya koyduğu gülün çiziminde ise Mühr-i Süleyman'ı, altı köşeli olarak göstermiştir. Taşıdığı mana olarak da şöyle açıklamıştır; "Sadrında olan Mühr-i Süleyman, imanın şartının altı olmasına işarettir. Hatta Süleyman ismi dahi altı harftir. سليمان **Sin** selimü'l-kalb, **lam** latif'ü-l ahlak, **ya** aynu'l- yakin, **mim** munisi makad-ı sıdk, **elif** anai'l-i leyl'de kaim, **nun** nabudu ve nestain yani ibadetlerin ve sığınmaların yalnızca Allah u Teâlâ'ya ait olduğunu ifade eden kelimelerine işarettir."[263]

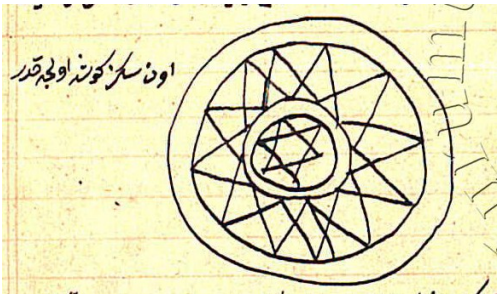
[259] Ramazan Uslu, "Tarîkat Gülleri ve Sembolik Anlamları" *Gül Kitabı: Gül Kültürü Üzerine İncelemeler*, *Ulusal Isparta Gül Sempozyumu*, Isparta: Isparta Belediyesi, (2005)

[260] Güldane Gündüzöz, "Tasavvuf Kültüründe Tac Sembolizmi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 125.

[261] Şevket Şahin Özen, "Kadirîlik'te Âdâb ve Merâsimler(Eşrefiyye-Rûmiyye" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 87.

[262] Mustafa Kara, "Gül Risalesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C. 5, S. 1 (1993): 14.

[263] Derviş İbrahim el-Kadiri, *Risâle-i Gül- Âbad*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr.004406001, 2.

Resim 3.75: Şeyh İsmail-i Rumi'nin Ortaya Koyduğu Altı Köşeli Mühr-i Süleyman İsmail-i Gülü

Kaynak: Derviş İbrahim el-Kadiri, *Risâle-i Gül- Âbad*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, No. 004406001, 2.

Bosna Hersek'teki araştırmalar, tekkelerde sıklıkla görülen yıldız sembolünün Ehl-i Beyt'i simgelediğini ortaya koymuştur. Şeyhlerin tâclarında, giysilerinde ve dervişlerin çeyizlerinde yıldız motifi yaygın olarak kullanılan bir sembol olarak öne çıkar.[264] Ayrıca, bazı tarikatların başlık unsurlarını birbirlerinden ödünç aldığı da görülmüştür. Örneğin, aslen Halvetî olan İsmâil-i Rûmî (ö. 1041/1631), Abdülkâdir-i Geylânî'nin halifesi olarak, gülü Halvetî tâcına eklemiştir. Bu gülün merkezinde "Mühr-i Süleyman" olarak bilinen sembol bulunur.[265] Kadiriyye tarikatında altı köşeli gül mührü, altı yön ve Cennetü'l-Esma denilen altı ismi (Ferdün hayyün kayyûmün hakemün adlün kuddûsün) simgeler.[266] Gül mührü her ne kadar Kadiriye tarikatına ait bir özellik olsa da Rifâiyye, Bedeviye, Sa'diye, Halvetiye, Nakşibendiye ve Bayramiye tarikatlarının mensupları tarafından da kullanılmıştır. Ancak hepsinde farklı anlam ve şekilde kullanılmıştır.[267] Rifâiyye, Bedeviyye, Desûkiye ve Saʿdiyye tâclarında Hz. Ali'ye atfedilen dualardan oluşan Vefk-i Celcelûtiyye işlenmiştir. Vefk-i Celcelütiyye, içinde Mühr-i Süleyman resmi bulunan

[264] Güldane Gündüzöz, "Tasavvuf Kültüründe Tac Sembolizmi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 125.

[265] A.g.e., 128, 129.

[266] Ramazan Muslu, "Tarikat Gülleri ve Sembolik Anlamları", Gül Kitabı: Gül kültürü Üzerine İncelemeler, *Ulusal Isparta Gül Sempozyumu*, (2005): 133.

[267] A.g.e., 132.

vefklerdir.[268] Tarik-i Aliyye-i Nakşibendiyye Gülü; ortasında altı köşeli yıldız bulunur. Rufai ve Sadi gülü; Abdüsselâm kolunda mühr-i Süleyman hattının altı köşesine ism-i Celâl ve ism-i Hu işlerler. Alt köşeli mühür, terk-i cihat-ı sitte'ye (Dünyada insanı bağlayan altı yön) işarettir. Tophane'deki Hankah'da yatan Şeyh İsmail-i Rûmi'nin îcâdıdır. [269]

Resim 3.76: Tarik-i Aliyye-i Nakşibendiyye Gülü ve Rufai ve Sadi gülü

Kaynak: Yahya Âgâh b. Salih el- İstanbulî, Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm, Mecmu'âtü'z-Zarâ'if Sandukatu'l- Ma'ârif, çev. Ülker Aytekin, 2 bs. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2005, 210, 211, 214.

3.1.4.2. Arakiyyede Mühr-i Süleyman

Tarikat kıyafetlerinden arakiyye, "Ter emen" anlamına gelen kavuğun veya fesin altında, terin emilmesi için giyilen takkedir.[270] Arakiyye, bütün tarikatlarda kullanıldığı görülen derviş kıyafetlerinden biridir. Dervişin şeyhe biat merasimi esnasında şeyh tarafından tekbir getirilerek dervişe giydirilir.[271] Bazı arakiyyelerin üzerinde cifir ilmiyle yazılmış sayılar ve Mühr-i Süleyman motifi işlendiği görülmektedir.

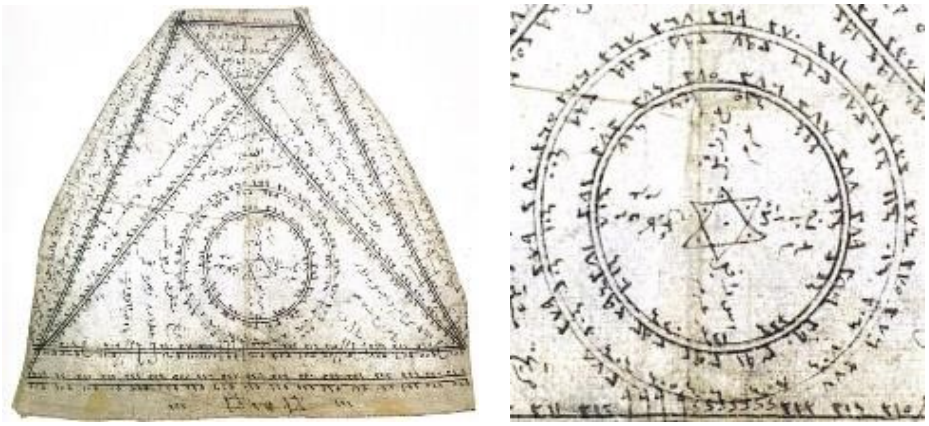
---

[268] Güldane Gündüzöz, "Tasavvuf Kültüründe Tac Sembolizmi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 266.

[269] A.g.e., 268.

[270] Ekrem Işın, Selahattin Özpalabıyıklar, *Hoş Gör Ya Hu/ Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller, Nesneler,* (İstanbul: YKY,1999), 135.

[271] Şevket Şahin Özen, "Kadirîlik'te Âdâb ve Merâsimler(Eşrefiyye-Rûmiyye" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 89.

Resim 3.77: İnce Pamuklu Bez Üzerinde Ayet-i Kerimeli ve Ortası Mühr-i Süleymanlı Arakiyye

Kaynak: Ekrem Işın & Selahattin Özpalabıyılar, *Hoş Gör Ya Hu/ Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller, Nesneler,* (İstanbul: YKY, 2009),134.

Tac ve arakiyyeler mübarek gecelerde âyin arasında şeyhler tarafından giydirilirdi.[272] Garnett'in Kâdirîlik'teki biat törenini tarifine göre, Kadirîliğe katılmak için bir kişi bu niyetini aynı tekkeden bir dervişe bildirir. Kadirî dervişi, mürid adayına tekkeye sık sık uğramasını ve orada hizmet görmesini öğütler.[273] Şeyh, Kâdirî tekkesinde eğitimi nihayete eren müride, başındaki arakıyye ya da keçeden yapılmış başlığın üstüne bir gül işlemesini ister. Bu gül, on sekiz noktalı bir terkten oluşur. Kâdirî gülündeki on sekiz sayısı, besmelenin harfleriyle uyumludur. Ayrıca bu sayı, Allah'ın "Hayy" ismine işarettir; Ebced hesabında H harfi sekiz, Y harfi ise on sayısını temsil eder. Gülün merkezinde bulunan Mühr-i Süleyman ise, iki üçgenin çapraz birleşiminden meydana gelir.[274]

---

[272] Yahya Âgâh b. Salih el- İstanbulî, Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm, Mecmu'âtü'z-Zarâ'if Sandukatu'l- Ma'ârif, çev. Ülker Aytekin, 2 bs. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2005), 234.

[273] Şevket Şahin Özen, "Kadirîlik'te Âdâb ve Merâsimler (Eşrefiyye-Rûmiyye)" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021),188.

[274] Güldane Gündüzöz, "Tasavvuf Kültüründe Tac Sembolizmi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016), 121, 122.

3.1.4.3. Tarikat Kemerlerinde Mühr-i Süleyman

Mühr-i Süleyman'ın kullanıldığı bir diğer tarikat unsuru kemerdir. Tarikatlarda takılan bel bağlanan kuşaklar tarikatların çoğunda değişik isim ve şekillerde kullanılır.[275] Sûfiler aynı şekilde diğer çeyizlerde olduğu gibi kemerin de Muhammed (s.a.v.)'den, hatta Âdem (a.s.)'den beridir devam ettiğine inanırlar. Şeyhten bey'at aldıktan sonra dervişler kemer kuşanır. Şeyh kemeri müride tekbirlerle takar. Kemerin sembolik anlamı, evliya hizmetine bel bağlamayı ifade eder. Kemeri sıkmak ise tasavvuf yolunda daha fazla çaba göstermeye niyet etmeyi anlatır.[276] Galata Mevlihanesi müzesinde bir kemerin üzerinde Mühr-i Süleyman işlemesi görülmektedir. Bu kemer Bayramiyye- Himmetiyye tarikatına aittir. Himmetzâde Dergâhı'nın son şeyhi Tahir Himmetoğlu'na aittir. Kemerin bele bağlanan iç kısmı beyaz çuha olup üzeri kırmızı deri ile kaplanmıştır. Gövdenin yuvarlak şekilde sonlanan uç kısmında yeşil ipliklerle salbekli bir madalyon işlenmiştir. Yuvarlak madalyonunun içinde Mühr-i Süleyman vardır. Mühr-i Süleyman'ın merkezinde daire motifi vardır.[277] Mühr-i Süleyman, Allah'tan verilen ilmi sembolize ederken, daire motifi ise her şeyin Allah'tan geldiğini ve yine O'na döneceğini ifade eder.[278]

Resim 3.78: Galata Mevlevihanesi Müzesi, Mühr-i Süleyman Motifli Kemer

Kaynak: Elif Ceylan Erol, "Türk Sanatında Tarikat Eşyaları: Ritüeller Bağlamında Sembolik Okuma", 634.

---

[275] Şevket Şahin Özen, "Kadirîlik'te Âdâb ve Merâsimler (Eşrefiyye-Rûmiyye)" 105.

[276] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri,* (İstanbul: Ağaç Kitapevi, 2009), 443.

[277] Elif Ceylan Erol, "Türk Sanatında Tarikat Eşyaları: Ritüeller Bağlamında Sembolik Okuma" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021), 638

[278] A.g.e., 634.

3.1.4.4. Tarikat Sancak ve Alemlerinde Mühr-i Süleyman

Sancak, Türkçe'de "Sançmak" fiilinden türetilen bir terimdir ve çoğunlukla toprağa dikilen ya da bir tarihi yapının ya da bir gemiye çekilmiş olan bayrağa denir. Tarikatlarda, alem, sancak gibi unsurların önemli bir yeri vardır. Sancaklar nasıl ki savaşlarda orduyu temsil ediyorsa tarikat sancakları da dervişin nefisle savaşında sebatlarını temsil eder. Savaşta askerler toplu olarak nasıl mücadele verip gayret gösteriyorsa, nefisleriyle mücadele eden dervişlerde aynı şekilde toplu olarak savaşmaktadırlar.[279] Sancak, aynı zamanda Bektaşilerin eşyalarından biri olan pir emaneti olarak tanımlanır. Rufaî ve Sâdiyye tarikatlarında, Halvetiyye tarikatının Şabanî kolunda da kutsal kabul edilir. Kazerûniyye tarikatına mensup dervişlerin ellerinde her daim sancakları vardır.[280] Mühr-i Süleyman sembolü bazı tarikat şeyhlerinin türbelerinde bulunan sancaklarda görülmektedir. Kuzey Makedonya'da Ohri şehrinde Halvetiliğin Hayatiyye kolunun merkezi olan Pir Hayati Efendi Tekkesi bulunmaktadır. Pir Hayati Efendi'nin türbesinde bulunan sancakta hilal ve altı köşeli yıldız bulunmakla beraber sancağa ayetler ve kelime-i tevhit ile işlenmiştir. Bu tekke Zeynelabidin Paşa Külliyesi içindedir. Tekkeyi yaptıran Pir Mehmet Paşa, Buhara'da doğmuş eğitimine Buhara'da başlayıp Edirne'de devam ettirmiştir. Manevi eğitimi için Serez'e gidip Şeyh Serezî Hüseyin Efendi'den hilafet almıştır. 1667 yılında Ohri'ye gelmiştir. 1720 yılında Ohri'de tekkesini kurmuştur. Halvetiliğin hayati kolu bu tekkeden balkanlara yayılmıştır.[281]

---

[279] Hatice Dilek Güldütuna, "Tasavvufta Sembolizme Tipik Bir Örnek: Ken'ân Rıfâî'nin 'Rıfâî Mihrâbı' Tasviri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C.9, S. 2 (2022): 1292, 1293.

[280] Muhammet Arslan, "Doğu Karadeniz Camilerindeki Tasavvufi Tasvirler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş veli Araştırma Dergisi*, S. 100 (2021): 310.

[281] Tuğçe Tuna, *Kosova- Makedonya- Arnavutluk- Karadağ: Balkanlar'daki Miras Tekkeler*, (İstanbul: H Yayınları, 2013), 199.

Resim 3.79: Pir Hazreti Hayati Halveti Dergâhı ve Türbesi

Kaynak: Varlı Arşivi, 2024

Pir Mehmet Hayati'nin türbesinde bulunan Hayatîlik tarikatına ait olan sancak, yüzyıllar boyunca burada muhafaza edilmiştir. Zamanla yıpranan sancak, Türk Tasavvuf Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı eski mütevelli heyeti başkanı Ömer Tuğrul İnançer tarafından İstanbul'da, üzerindeki motifler ve renkler aslına uygun olacak şekilde yeniden yaptırılmıştır. Yeni sancak, Struga Şeyhi Arif Efendi ve Prizren Ramazanî Şeyhi Abidin Efendi ile birlikte Pir Hayati'nin türbesindeki sandukasına yerleştirilmiştir.[282] Sancağın üzerinde hilal ve altı köşeli yıldızdan oluşan Mühr-i Süleyman motifi bulunur. Hilalin içinde Kelime-i Tevhid yazılıdır. Hilal ve Mühr-i Süleyman yıldızının çevresinde beş tane daha içi dolu Mühr-i Süleyman formunda yıldız yer almaktadır. Ayrıca hilalin etrafında Hz. Muhammed (s.a.v.), dört halifenin ve Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in isimleri yazılmıştır. Sancağın kenarında ise Kur'an-ı Kerim'den Ankebut Suresi 60 ve 61. ayetler ile Zümer Suresi 38. ayet yer almaktadır.

[282] H. Yıldırım Ağanoğlu, *Rumeli'de Bir İrfân Ocağı: Ohri Halvetî- Hayâtî Âsitânesi- Arşiv Belgelerinin Işığında,* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 114., Tuğçe Tuna, *Kosova- Makedonya- Arnavutluk- Karadağ: Balkanlar'daki Miras Tekkeler*, 291.

Resim 3.80: Halvetî Kolunun Hayatî Tarikatına Ait Olan Orijinal Sancak

Kaynak: H. Yıldırım Ağanoğlu, *Rumeli'de Bir İrfân Ocağı: Ohri Halvetî- Hayâtî Âsitânesi- Arşiv Belgelerinin Işığında,* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 114., Tuğçe Tuna, *Kosova- Makedonya- Arnavutluk- Karadağ: Balkanlar'daki Miras Tekkeler*, (İstanbul: H Yayınları, 2013), 207.

Resim 3.81: Hayatî Tarikatının Orijinal Sancağının Kopyasının Hazreti Pir Mehmet Hayati'nin Sandukasının Üzerine Serilirken

Kaynak: Tuğçe Tuna, *Kosova- Makedonya- Arnavutluk- Karadağ: Balkanlar'daki Miras Tekkeler*, (İstanbul: H Yayınları, 2013), 291., Varlı Arşivi, 2024

Makedonya, Üsküp'te Osmanlıdan kalma Mevlevi, Kâdirî, Rifaî ve Bektaşî gibi birçok tarikatın izleri bulunmaktadır. Günümüzde Üsküp'te ayakta kalan tek tarikat yapısı, Rifaî Tekkesidir. Vakfiye kayıtlarına göre bu tekke, 1817-18 (1233) yıllarında Şeyh Mehmed b. İsmail tarafından kurulmuştur.[283] Vakfiyeye göre tekkenin yapısı; semahane, misafir odası,

[283] Gülberk Bilecik, "Üsküp'ün Manevi Bekçisi Rifaî Tekkesi", *Hikmet Uluslararası Hakemli İlmi Araştırma Dergisi*, S. 36 (2021): 33.

post odası, kahve ocağı, sofa, ahır, kuyu ve avludan oluşmaktadır. 1820 yılında, Şeyh Sadettin Efendi döneminde büyük bir onarım görmüştür. 1963'te meydana gelen depremde şiddetli hasar gören tekke, 2012 senesinde tekrar restore edilmekle birlikte günümüzde faal durumdadır.[284] Tekkenin sofasının solunda semahâne bulunur. Tek katlı dikdörtgen planlı olan semahânenin zikir yapıldığı alan kare plandan oluşur. Semahanenin kubbesi sekiz köşeli formdadır.[285] Kubbenin merkezinde Mühr-i Süleyman şeklinde avize sarkmaktadır. Koruyucu bir anlam yüklenmiş olan bu sembol aynı zamanda maddi ve manevi bütünlüğü de temsil eder.[286] Semahânenin doğusunda, avlunun batı cephesinde türbe bulunmaktadır. Türbede tekkenin kurucusu Şeyh Mehmet Efendi ve diğer şeyhler bulunmaktadır.[287] Türbenin eski bir fotoğrafında duvarda tarikat sancağı asılmaktadır. Sancağın üzerinde altı köşeli yıldızdan oluşan Mühr-i Süleyman ve altında çift başlı teber motifi yer almaktadır.

Resim 3.82: Üsküp Rifai Tekkesi Semahâne Bölümünde Asılı Mühr-i Süleyman Şekilli Avize

Kaynak: Gülberk Bilecik, "Üsküp'ün Manevi Bekçisi Rifaî Tekkesi", *Hikmet Uluslararası Hakemli İlmi Araştırma Dergisi*, S. 36, (2021): 55.

[284] Gülberk Bilecik, "Üsküp'ün Manevi Bekçisi Rifaî Tekkesi", *Hikmet Uluslararası Hakemli İlmi Araştırma Dergisi*, S. 36 (2021): 34.

[285] A.g.e., 39.

[286] A.g.e., 54.

[287] A.g.e., 41.

Resim 3.83: Üsküp Şeyh Mehmet Efendi Türbesinin Eski Bir Fotoğrafında Duvarda Asılı Tarikat Sancağında Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Gülberk Bilecik, "Üsküp'ün Manevi Bekçisi Rifaî Tekkesi", *Hikmet Uluslararası Hakemli İlmi Araştırma Dergisi*, S. 36, (2021): 43.

Bir diğer Mühr-i Süleyman motifli sancak örneği Ankara Etnografya Müzesi'nde 4054 Env. No. ile kayıtlı sancaktır. Sancağın H.1293-1294 / M.1876-1877 yılına ait Bedeviyye tarikatının sancağı olduğu kaydedilmiştir. Sancak 150 x 125 cm. ölçülerinde olup yeşil renktedir.[288] Üzerindeki yazılar beyaz renkli kumaştan aplike yöntemi ile işlenmiştir. Sancağın ortasında Bedeviyye tarikatında kullanılan gül mühür denilen Mühr-i Süleyman yıldızına işleme yöntemi uygulanmıştır. Yıldızın altı köşesinde ya Allah Ya Muhammed ve dört halifenin ismi işlenmiştir. Mühr-i Süleyman sembolünün etrafını ise çevreleyen yazıların ilk satırında Yâ Hazret-i Abdulkadir Geylanî, Besmele, Yâ Hazret-i Pir Ahmed er-Rifâî, altındaki satırda Fetih Suresi ilk ayeti ve en son yıldızın etrafını saran 3. satırda ise Bakara Suresi 255. ayetin bir bölümü yazılmaktadır. Sancağın en altında "Sene 1293 Zilka'ade Ahmed Bedevî Dervişî" ibaresi bulunmaktadır. Bu ifadenin sağ tarafında "Yâ Hazret-i Pir Ahmed Bedevî", sol tarafında ise "Yâ Hazret-i Pir Sa'deddîn Cibâvî" yazısı bulunur. Kenarlık ile Mühr-i Süleyman arasında kalan kısımda yatay olarak yazılan yazıda ise birinci satırda Saff suresi 13. ayetin bir bölümü ve Mearic suresi 5. ayet yazılmıştır.[289]

[288] Ali Osman Uysal & Elif Ceylan Erol, Bir Grup Tarikat Sancağında Sanat ve Sembolizm. *TroyAcademy,* C. 6, S.2, (2021): 566.

[289] A.g.e., 573.

Resim 3.84: Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Mühr-i Süleyman Motifli Bedeviyye Tarikatı Sancağı

Kaynak: Ali Osman Uysal & Elif Ceylan Erol, Bir Grup Tarikat Sancağında Sanat ve Sembolizm. *TroyAcademy,* C.6, S.2, (2021): 583.

3.1.4.5. Tekke Kandillerinde ve Yapılarında Mühr-i Süleyman

Kosova Prizren'de, eskiden Saraçhane olarak tanınan günümüzde ise Kukli Bey Camii yanında yer alan Şeyh Osman Efendi Tekkesi, Kosova'da Halveti tarikatına mensup olan tekkelerin merkez tekkesini (asitane) oluşturmaktadır. Bu tekkeyi Şeyh Pir Osman Baba kurmuştur.[290] Tekkenin kurucusu Halveti tarikatının Krabaşî kolundan olup Manisa'dan Prizren'e gelen Şeyh Osman Efendi'dir. Tekke sekizgen bir semahane, meydan odası, kahve ocağı ve halvet bölümlerinden oluşur.[291] Tekkenin semahâne bölümünde her perşembe gecesi yatsı namazından sonra zikirler yapılmaktadır.[292] Semahânenin içerisinde çeşitli ayetler ve tarikat sembolleri bulunmaktadır. Işıklandırma için kullanılan semahanenin merkezinde asılan kandil altı köşeli olup Mühr-i Süleyman şekillidir. Aynı kandilden tarikat pirlerinin metfun bulunduğu Şeyh Osman Efendi türbesinde mevcuttur.

---

[290] Raif Vırmiça, *Kosova Tekkeleri, Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları.* (İstanbul: Sufi Kitap, 2010), 41.

[291] Ömer Turan & Mehmet Z. İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler.* (Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004), 268.

[292] Tuğçe Tuna, *Kosova- Makedonya- Arnavutluk- Karadağ: Balkanlar'daki Miras Tekkeler*, (İstanbul: H Yayınları, 2013), 53, 54.

Resim 3.85: Şeyh Osman Efendi Tekkesinin Semahâne Bölümündeki Mühr-i Süleyman Şekilli Kandil

Kaynak: Varlı Arşivi, 2024

Prizren'de bulunan Şeyh Cemalî Efendi Tekkesi, Rufai tekkesidir. Şeyh Cemali tarafından kurulmuştur. Tekkenin semahâne bölümünde her hafta Cuma namazından sonra zikirler yapılmaktadır.[293] Semahanenin duvarlarında birçok tarikat sembolü eşyalar bulunmaktadır. Ayrıca mihrabın sağ ve sol tarafında madalyon şeklinde Mühr-i Süleyman motifi asılmaktadır.

Resim 3.86: Prizren'de Bulunan Şeyh Cemalî Efendi Tekkesi Rufai Tekkesinin Mihrabının Sağ ve Solunda Mühr-i Süleyman Sembolü

Kaynak: Url 16

[293] Tuğçe Tuna, *Kosova- Makedonya- Arnavutluk- Karadağ: Balkanlar'daki Miras Tekkeler*, (İstanbul: H Yayınları, 2013), 165.

Kosova'da bulunan ilk Rifaî Tekkesi Şeyh Musa Efendi tekkesidir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Hacı Şeyh Musa Efendi tarafından Yakova'da kurulmuştur. İki katlı kargir bir bina olan tekkenin giriş solunda semahane ve onun bitişiğinde ise türbe bulunur. Semahânenin üstü 12 köşeli ahşap bir kubbeden oluşur. Kubbenin merkezindeki süslemede altı köşeli Mühr-i Süleyman motifi dikkat çekmektedir.[294]

Resim 3.87: Yakova Şeyh Musa Efendi Tekkesi

Kaynak: Raif Vırmiça, *Kosova Tekkeleri, Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları.* (İstanbul: Sufi Kitap, 2010), 251, 252, 254.

Bir diğer örnek ise Nevşehir ilinin, Hacıbektaş ilçesindeki Hacı Bektaş Veli Dergâhında bulunan Üçler Çeşmesinin alınlığında belirgin şekilde Mühr-i Süleyman motifidir. Çeşme Dergâhın ana giriş kapısı olan Cümle Kapısı'ndan girildiğinde, Nadar Avlusunda (1. Avlu) sağ tarafta bulunur.[295] Bu çeşme, Feyzullah (Feyzi) Baba döneminde inşa edilmiştir ve yaklaşık üçgen biçiminde olup girişin sağında, avlunun doğusunda yer alır. Sadrazam Halil Paşa'nın eşi Fatma Nuriye Hanım tarafından Postnişin Feyzullah Dede Baba'nın döneminde yaptırılan bu çeşme, bazı kaynaklarda Fikriye Hanım Çeşmesi olarak da anılmaktadır. Mimari detayları ve süslemeleri, XVI. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmesini düşündürse de 1902 tarihli kitabesinde çeşmenin bu tarihte yeniden ihya edildiğine dair bir kayıt mevcuttur.[296] Üçler Çeşmesi, adından da anlaşılacağı gibi üç

[294] Raif Vırmiça, *Kosova Tekkeleri, Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları.* (İstanbul: Sufi Kitap, 2010), 125, 127.

[295] "Üçler Çeşmesi", https://hacibektasmobil.com/gezirehberi/cesmeler/kutsalcesmeler/ucler-cesmesi/ [26.08.2024]

[296]Hacı Bektaşı Veli Müzesi, https://www.hacibektasvelietkinlikleri.com/hakkinda/muze

kurnalıdır. Bu üç sayısı, Bektaşi öğretisinde önemli olan "Allah-Muhammed-Ali" üçlüsünü simgeler. Çeşme, düzgün kesme taşlardan yapılmış olup iç içe geçmiş iki beşik kemer örtüsüne sahiptir. Üst kısmı düzdür ve ortasında bir Hüseynî taç bulunur. Dış kemer yapısında üç adet ve çeşme ayaklarında da bir adet beş kollu yıldız motifi bulunur. Çeşmenin çevresi renkli taşlarla bezelidir ve üzerinde Arapça bir kitabe ile Mühr-i Süleyman motifi yer alır. Mühr-i Süleyman, Hacı Bektaş Veli Dergâhında en belirgin olarak Üçler Çeşmesi'nde gözlemlenmektedir. Yine bir diğeri ise Hacı Bektaş-ı Veli Türbesinin girişinde iki yanda Mühr-i Süleyman motifleri bulunmaktadır.[297]

Resim 3.88: Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhında Bulunan Üçler Çeşmesinin Aynalığında Bulunan Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Url 17

Resim 3.89: Hacı Bektaş-ı Veli Türbesi'nin Girişinin İki Yanında Bulunan Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Url 18

[26.08.2024]

[297]Üçler Çeşmesi, https://hacibektasmobil.com/gezirehberi/ceseler/kutsalcesmeler/ucler-cesmesi/ [26.08.2024]

3.1.4.6. Alem ve Teberlerde Mühr-i Süleyman

Alem, kubbelerin tepesine, minâre külahlarının ucuna, sancak ve bayrak direklerinin tepesine ya da minber kürsülerinde taş veya madenden yapılan Türk ve İslam mimarisinde kullanılan bir süsleme unsurudur. Alemler, sancak ve bayrak direklerinde genellikle hilal içerisinde Lafza-i Celal, Besmele ya da Kur'an'dan bir ayet ile birlikte yer alır. Bunun yanı sıra yıldız ya da diğer figürlerle de süslenebilir. Tekke kubbelerinde bulunan alemlerde ise genellikle hilal yerine o tarikatın simgesine yer verilir. Örneğin, Konya'daki Mevlâna Türbesi'nin kubbesindeki alemde, Mevlevi sikkesi bulunur.[298] Bunun gibi tarikatların dünya görüşüne göre bayrak ve sancakların tepelerinde kullanılan alemler değişiklik gösterir. El, damla, ejder, boynuz, Zülfikar, Mühr-i Süleyman, palmet, mızrak, ok ucu, Ayyıldız ve Kur'an muhafazası gibi çeşitleri mevcuttur. Alemlerin üzerindeki yazılara bakıldığında genellikle Allah, Muhammed, Ali, Fetih suresi, on iki imamın isimleri, Kelime-i Tevhid sözleri yazıldığı görülür.[299]

Ankara Etnografya Müzesinde, 487 Env. No.lu alemin üzerindeki Mühr-i Süleyman motifi dikkat çekmektedir. Alemin ölçüleri 31x 47 cm. olup bakır malzemeden döküm tekniği ile yapılmıştır. Alemin şekli Zülfikar formda olup alt kısmı damla görünümündedir. Alt kısmını çift başlı ejder formunda bakır bir şerit çevrelemektedir. Alemin üzerindeki yazı ve motifler kazıma tekniği ile yapılıp altın yaldız ile kaplanmıştır. Damla formunun bir yüzünün ortasında Mühr-i Süleyman motifi işlenmiştir. Mühr-i Süleyman motifinde "Ya Allah Ya Muhammed Ya Ali", "Lâ fetta illa Ali, Lâ Seyfe illâ Zülfikar" (Ali'den başka yiğit, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur.), "Ser-i duvâ imâm-ı çahardeh ma'sum-i pâk" (Bu dua, masum ve temiz olan on dört imamın hürmetine başlar) yazmaktadır. Zülfikar kısmında ise Fetih suresinin 1 ve 2. ayetleri, çatalın ayrım kısmında "Ya Muhammed" yazılıdır.[300]

---

[298] Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi,* (İstanbul: Mısırlı Yayınları), 8.

[299] Gül Güler, "Anadolu Müzelerinde Bulunan Bayrak ve Sancak Alemleri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993), 18.

[300] Gül Güler, "Mevlevi ve Bektaşi Tarikatlarına Ait Bir Grup Bayrak ve Sancak

Resim 3.90: Ankara Etnografya Müzesinde, 487 Env. Nolu Mühr-i Süleyman Motifli Alem

Kaynak: Gül Güler, "Mevlevi ve Bektaşi Tarikatlarına Ait Bir Grup Bayrak ve Sancak Alemi", *Turkish Studies Elektronik*, C.13 S.10 (2018): 360, 368.

Teber, ucuna balta ağzı eklenmiş olan mızrak türü bir savunma aracıdır. Belirli tarikatlarda dervişler vahşi hayvanlardan ya da düşman saldırısından korunmak ve yol güvenliğini sağlamak amacıyla kullanırlardı. Bektaşî teberine "Erenler nacağı" denir.[301] Osmanlı ordusunda da İran, Memluk teberleri kullanıldığı gibi çoğunlukla Osmanlı'nın kendine ait olan "Türk teberi" kullanılmıştır. Türk teberi biçim ve süsleme bakımından farklı bir sentez oluşturur. Hilal şeklindeki kesici kısmın her iki yüzünde çeşitli motiflerle süslenmiş Allah'ın sıfatlarından oluşan madalyonlar işlenmiştir. Kesici ağzın çevresine ayet ve hadisler ya da Mühr-i Süleyman motifi işlendiği görülmektedir.[302] Dervişlerin kullandığı derviş teberleri orduda kullanılanlara göre daha hafiftir. Teber, 17. yüzyıla kadar Osmanlı devletinde yaygın olarak kullanılmıştır. Daha sonra Kalenderî dervişlerinin kullanmasıyla Bektaşî dervişlerinin de sıkça kullandıkları bir eşya haline gelmiştir. Osmanlı ordusunu

---

Alemi", *Turkish Studies (Elektronik)*, C.13 S.10 (2018): 360, 368.

[301] Sivas Atatürk Kongre ve Etnografya Müzesi, (Ankara: Kültür Bakanlığı, Yapı Kredi Yayınları, 2005), 64.

[302] Nilgün Çevrimli, "Nevşehir Hacı Bektaş Müzesindeki Madeni Tekke Eşyalarından Bir Grup Teber", *Vakıflar Dergisi*, S. 32 (2009): 39.

oluşturan yeniçerilerin Bektaşî tarikatına bağlı olmaları sebebiyle teberler Osmanlı ordusunun kesici silahları arasına girmiştir.[303] Mühr-i Süleyman motifi, teber süslemelerinde sıkça görülse de Nevşehir Hacı Bektaş Müzesi'ndeki bir grup teber içinde Mühr-i Süleyman motifli bir tane tebere rastlanır.[304] Teber başlığının gövdenin sap kovanına birleştiği yere kazıma olarak Mühr-i Süleyman sembolü işlenmiştir.[305]

Resim 3.91: Nevşehir Hacı Bektaş Müzesindeki Madeni Tekke Eşyalarından Mühr-i Süleyman Motifli Teber

Kaynak: Nilgün Çevrimli, "Nevşehir Hacı Bektaş Müzesindeki Madeni Tekke Eşyalarından Bir Grup Teber", *Vakıflar Dergisi*, S. 32 (2009): 52.

3.1.4.7. Keşküllerde Mühr-i Süleyman

Derviş çeyizlerinden biri de dervişlerin yemeklerini koydukları keşküllerdir. Keşkül, Farsça bir kelime olup "Keşkül-ü Fukarâ" da denir.[306] Keşkül bir zincir yardımıyla boyna veya bele takılıp aşağıya doğru sarkıtılarak kullanılan bir tasavvuf eşyasıdır.[307]. Keşkül Anadolu Selçukluları ve Osmanlının ilk dönemlerinden itibaren abdallar, Kalenderî ve Bektâşiliğe bağlı dervişlerce yaygın olarak kullanılmıştır. Malzeme olarak hindistan

[303] Nilgün Çevrimli, "Nevşehir Hacı Bektaş Müzesindeki Madeni Tekke Eşyalarından Bir Grup Teber", *Vakıflar Dergisi*, S. 32 (2009): 40.

[304] A.g.e., 47

[305] A.g.e., 43

[306] *A'dan Z'ye Antika Ansiklopedisi*, 1 bs. (İstanbul: Antik A.Ş., 1998), 222.

[307] Muhammet Arslan, "Doğu Karadeniz Camilerindeki Tasavvufi Tasvirler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş veli Araştırma Dergisi*, S. 100 (2021): 309.

cevizinden, abanozdan ya da bakır, pirinç, tunç ve gümüş gibi madenlerden yapılmıştır. Süsleme olarak da dua yazısı ya da bezemeler kullanılmıştır.[308] Keşküllerde bir motif olarak Mühr-i Süleyman sembolü görülmektedir. Hacı Bektaşi Veli Müzesi'nde sergilenen keşküllerden birinin gövdesinde bir yuvarlak içine yerleştirilmiş Mühr-i Süleyman motifi vardır. Ancak Mühr-i Süleyman motifi metal keşküllerde görülürken seramik keşküllerde tercih edilmemiştir.[309] Konya Mevlâna Müzesinde H.1122/ M.1710 yılına ait Osmanlı dönemi keşkülün kenar kısmında Mühr-i Süleyman motifi görülmektedir. Üzerinde sahibi Hoca Ali El- Mevlevi yazmaktadır.

Resim3.92: Konya Mevlâna Müzesindeki Osmanlı Dönemi Keşkülde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Varlı Arşivi, 2023

[308] Sivas Atatürk Kongre ve Etnografya Müzesi, Ankara: Kültür Bakanlığı, Yapı Kredi Yayınları, 2005), 64.

[309] Güler Yılmaz, "Sufi Gelenekte Keşkül-ü Fukara Kültürü ve Seramik Keşküller Üzerine İkonografik Bir Değerlendirme". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* S. 98 (2021), 270.

3.1.4.8. Kudüm ve Def Gibi Musiki Aletlerinde Mühr-i Süleyman

Mûsikî ve semânın, seyr ü sülûkta önemli bir yeri vardır ki sancakların üzerinde bendir, kudüm ve halîleler işlenmiştir. Rifâî tarikatında toplu zikir yapılırken Allah'ın ismi, peygambere salavat getirilmesinin yanında bendir, kudüm, halîle gibi vurmalı çalgılar kullanılarak, nefs mücadelesinde yorulan kalbi dinlendirdiği düşünülür. Semâ ve musiki nefsi ferahlattığı söylenir.[310] Mevlevilikte mûsikî önemli bir yer teşkil eder. Bin bir günlük eğitimin önemli bir bölümünü oluşturan devrâni zikir bütün dervişler tarafında bilinmesi gerekir. Dervişler sema meşki almadan sikke giyemezler. Rufâîlerde olduğu gibi Mevlevilik müziğinde de ney, kudüm, rebap ve halile kullanılan asıl müzik aletleridir. Bunlardan biri olan kudüm, gövdesi bakır ya da pirinçten yapılır ve yan yana iki tane olarak kullanılır. Birinin üstü deve diğerininki de merkep derisinden kaplanır. Zahte denilen kemikten yapılmış iki değnekle yavaş yavaş vurulmak suretiyle çalınır. Kudüm Mevleviler arasında yaygın bir şekilde kullanılır.[311] Müzik aletlerinde süs unsuru olarak sembolik motiflerde işlenmiştir. Antalya Mevlevihâne müzesinde sergilenen kudümlerde Mühr-i Süleyman sembolü göze çarpar. Kudümler deri yüzeyden oluşur. Derinin üzerinde net şekilde görülebilen Mühr-i Süleyman zemini dolduracak şekilde büyükçe çizilmiştir. Mühr-i Süleyman'ın merkezinde "Allah" lafzı yazılmaktadır. Kudümün bakırdan yapılan arka kısmını saran kuşak yazı üzerinde "İbrahim" isminin yazıldığı görülür.[312] Yine müzede sergilenen defin merkezinde de çok özenli olmamakla birlikte altı köşeli şekilde çizilmiş Mühr-i Süleyman seçilir. Rize Müzesinde de Mühr-i Süleyman motifli def örneği görülmektedir. Osmanlı dönemine ait deflerin üzerinde Mühr-i Süleyman ve çiçek motifleri işleme yöntemi ile süslenmiştir.

---

[310] Hatice Dilek Güldütuna, "Tasavvufta Sembolizme Tipik Bir Örnek: Ken'ân Rıfâî'nin 'Rıfâî Mihrâbı' Tasviri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* C.9, S. 2 (2022): 1292.

[311] Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri,* (İstanbul: Ağaç Kitapevi, 2009),

[312] Gülsen Tezcan Kaya, "Antalya Mevlevihane Müzesi'ndeki Mevlevîlik Kültürü ile İlgili Eserler Üzerine Bir Değerlendirme" *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S.33 (2022): 93.

Resim3.93: Antalya Mevlihane Müzesinde Sergilenen Def ve Kudümlerde İşlenmiş Mühr-i Süleyman Sembolü

Kaynak: Url 19

Resim 3.94: Rize Müzesi, Osmanlı Dönemi Mühr-i Süleyman Motifli Def

Kaynak: Varlı Arşivi 2023

3.1.5. Osmanlı Döneminde Devlet Düzeyinde Mühr-i Süleyman'ın Kullanımı

3.1.5.1. Tılsımlı Gömlekler ve Takkelerde Mühr-i Süleyman

Tılsımlı gömlekler, Osmanlı padişahlarının ve saray erkânının savaşa giderken, önemli hadiselerde ve törenlerde giysilerinin içine korunmak amacıyla giyindikleri içlik türü giysilerdir.[313] Tılsımlı gömlekler, giyen kişiyi hastalık, kötülük ve düşmandan gelecek olan tehlikelerden koruduğuna inanılmaktaydı. Hem Osmanlı sultanları ve hanedan üyeleri hem de halk için hazırlanmış çeşitli örnekleri mevcut olup bunlar müzelerde, dergâhlarda ve özel koleksiyonlarda muhafaza edilmektedir.[314]

İslam kültüründe kötülüklerden korunmak amacıyla belirli adetlerde veya istenilen şeye bağlı olarak dua etmek, dilekte bulunmak ve nefes üfleme gibi gelenekler uygulanırdı. Tılsımlı gömleklerde buna bağlı olarak üzerinde yazılar, semboller, amblemler ve rakamların kullanılması oldukça yaygındı.[315] Kur'an-ı Kerim'den sûreler, âyetler, Esma-i Hüsnâ, Hadis-i Şerifler, dört meleğin isimleri, naatlar, çeşitli dua ve tılsımlar gömleklere yazılan yazılara örnektir. Ayrıca tılsımlı gömleklerde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ayak izi ve nübüvvet mührü, Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikâr, Mühr-i Süleyman ve yıldız haritası gibi semboller de uygulanmıştır.[316] Farklı yazı teknikleri kullanıldığı görülmekle birlikte gömleklerde genel bütünlük kişinin asıl amacına yönelik olurdu.[317] Sure ve ayetlerin hangi hastalığın şifası veya hangi amaca ulaşmak için kullanılacağı bellidir. Mesela, sağlığından şikâyeti olanlara Yasin Suresi, savaşa gidenlere Fetih Suresi, ruhsal sıkıntılardan kurtulmak isteyenlere de Felak Suresi yazılmıştır. Ayet'el-Kürsi her türlü beladan korunmak için gömleklerde sıklıkla görülmektedir.[318] Gömlekler zafer elde etmek için

---

[313] Eda Öz Çelikbaş, "Tılsımlı Gömlekler ve Kam Kıyafetleri Bağlantısı" S*anat ve Tasarım Dergisi* S.25, (2020): 240.

[314] Yasin Yıldız, *İslâm Medeniyetleri Müzesi*. (İstanbul: Milli Saraylar Başkanlığı, 2022), 78.

[315] Çelikbaş, "Tılsımlı Gömlekler ve Kam Kıyafetleri Bağlantısı", 244.

[316] Yıldız, *İslâm Medeniyetleri Müzesi*. (İstanbul: Milli Saraylar Başkanlığı, 2022), 78.

[317] A.g.e., 244.

[318] Yıldız, *İslâm Medeniyetleri Müzesi*. 79.

yapılıyorsa o zaman muhakkak Mühr-i Süleyman ve Zülfikar sembolü kullanılmıştır.[319] Bu gömleklerin en ünlüsü olan Topkapı Sarayı koleksiyonunda kayıtlı olan Cem Sultan'a ait tılsımlı gömlektir. Gömleğin ön kısmında, altın renkli bir zemine siyah ve kırmızı boyalarla, 30 Mart 1477 tarihinde yapımına başlandığı ve 28 Mart 1480'de tamamlandığına dair bir yazı bulunmaktadır. Bu, gömleğin üretiminin üç yıl sürdüğünü ortaya koymaktadır. Gömleğin üzerinde çeşitli dua ve ayetlerin yanı sıra, Cem Sultan'ın ismi, altı köşeli Mühr-i Süleyman'ın içine yerleştirilmiştir. Hz. Süleyman'a ait olan bu mühür, Osmanlı döneminde güç ve hikmetin sembolü olarak yaygın olarak kullanılmıştır.[320]

Resim3.95: Cem Sultan'a Ait Tılsımlı Gömlek

Kaynak: Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler,* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 47.

Mühr-i Süleyman sembolünün sırrı, günümüzde tam anlamıyla bilinememekle beraber, hükmeden anlamı ile ilişkilendirildiği düşünülerek Osmanlı dönemi padişahlarının

[319] Eda Öz Çelikbaş, "Tılsımlı Gömlekler ve Kam Kıyafetleri Bağlantısı", 244.

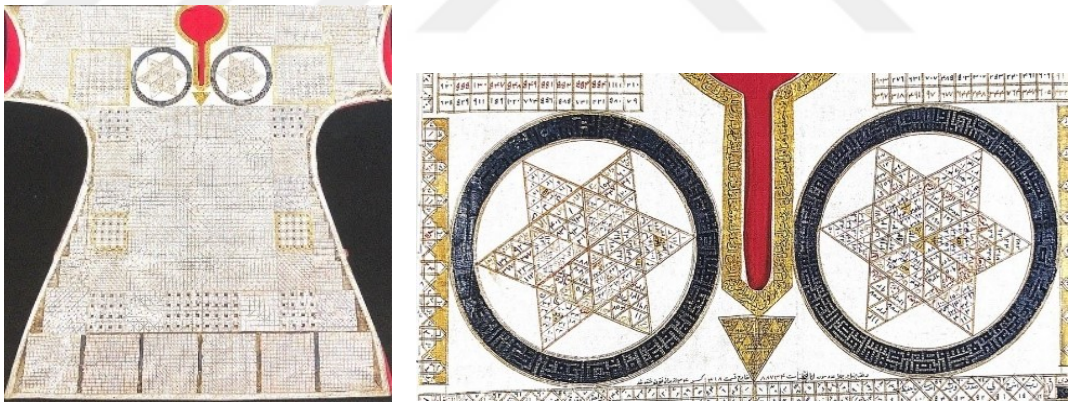
[320] Cemile Didem Özışık, "Osmanlı Kültüründe Resimsel Öge Olarak Mistik Semboller ve Günümüz Satına Yansımaları" (Sanatta Yeterlilik Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2010), 80.

giysilerine işlenmiştir. Özellikle ayetler, dualar ve çeşitli şekiller içeren padişah gömleklerinin merkez konumunda daha çok Mühr-i Süleyman sembolü kullanılmıştır.[321]

Resim 3.96: 16. *Y*üzyıl Mühr-i Süleyman Motifli Kaftan

Kaynak: Tevhide Aydın, "*Türk Halı ve Düz dokuma Sanatında Kullanılan Motiflerin Kültürel Kökenleri"* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 276.

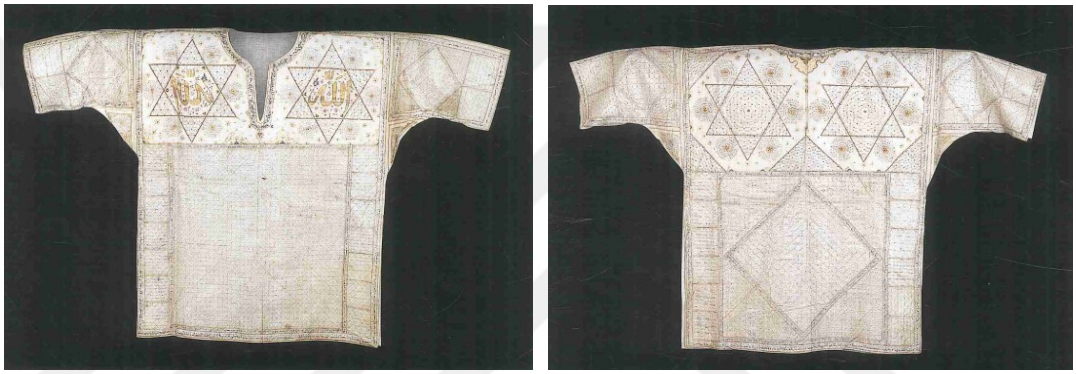

Resim 3.97: Sultan I. Süleyman (Kanuni) Şehzadesi Selim'e Ait Tılsımlı Gömlek H. 972 (1565-1566)

Kaynak: Tevhide Aydın, "*Türk Halı ve Düz dokuma Sanatında Kullanılan Motiflerin Kültürel Kökenleri"* (Doktora Tezi, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 276.

[321] Selçuk Kürşad Koca, "*Türk Kültüründe Sembollerin Dili*" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 270.

16.-17. yüzyıla ait padişah gömleklerinden birinde yaka yırtmacının iki yanında Mühr-i Süleyman motifi yer almaktadır. Yıldızın içi küçük serpme çiçeklerle doldurulmuştur. Gömleğin sırtında da iki eşit sekizgenden oluşan madalyonların içinde Mühr-i Süleyman motifi bulunur. Bu yıldızın kolları arasında helezonik daire şeklinde yazılar bulunmaktadır. Ön yakayı çevreleyen bordürün içinde Ayet'el- Kürsi görülür. Gömleğin önündeki iki Mühr-i Süleyman yıldızının ortasında altın yaldızla "Allah" lafzı yazılmıştır. Gömleğin etrafını kuşatıp arkaya dolaşarak devam eden bordürde Fetih Suresi 1-25. ayetler bulunmakla birlikte arka tarafta zafer suresi olan Nasr suresi ile biter.[322]

Resim3.98: 16- 17. Yüzyıla Ait Mühr-i Süleyman Motifli Padişah Gömleği

Kaynak: Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler,* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 124.

Padişah kıyafetlerinden 16-17. yüzyıla ait takkede Mühr-i Süleyman motifi görülmektedir. Dışı beyaz pamuktan içi ise yeşil canfesle astarlıdır. Takkenin, altı bölüme ayrılmış yan bölümlerinin birinde Mühr-i Süleyman, diğer iki yanında Hz. Muhammed'in Nalın-ı Şerif'ini anımsatan çizimlerin içinde vefk kareleri yer alır. Bu geometrik şekillerin içinde Kur'an'dan Ayete'l-kürsi, Nas, Felak, İhlas, Fatiha, Fetih, İnşirah sureleri yazılmaktadır.[323]

[322] Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler,* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 124.

[323] A.g.e., 176.

Resim 3.99: Padişaha Ait Mühr-i Süleyman Motifli Tılsımlı Takke

Kaynak: Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler,* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 176.

3.1.5.2. Mühür ve Damgalarda Mühr-i Süleyman

"Mühür", Farsça kökenli bir kelime olup Arapçası "Hatem" ve Türkçesi "Damga" dır.[324] İmza yerine geçen ve çoğunlukla mürekkebe batırılarak kâğıt üzerine basılan damgaya "Mühür" denir.[325] Mühür, genellikle altın, gümüş ve değerli taşlar gibi malzemeler üzerine ters olarak oyulmuş, üzerinde ad, belge, süslemeler, ayetler, hadisler ya da güzel sözler bulunan, kişinin kimlik belirleyici işareti olarak kullanılan bir nesnedir.[326] Mührün tarihçesi İslamiyet'in ilk yıllarına kadar uzanır. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in yabancı devletlere gönderdiği mektupları imzalayıp mühürlemek için kullandığı bir mühür yüzüğü olduğundan bahsedilir.[327] İslam coğrafyasında birçok devlet adamları tarafından mühür kullanılmıştır.[328] Osmanlı döneminde ise mühürcülük sanatı oldukça gelişmiştir.

---

[324] Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü,* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006), 6.

[325] Mehmet Önder, *"Mühür", Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi,* (İstanbul: Mısırlı Yayınları, 1987),139.

[326] A.g.e.,160.

[327] Christiane Gruber, *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran, İstanbul: YKY., 2020), 253.

[328] A.g.e., 255.

Padişahlar, devlet adamları ve tanınmış kişiler, altın, gümüş, bronz gibi metallerden ve akik, necef, kantaşı gibi taşlardan mühürler yaptırmışlardır.[329] Evliya Çelebi'nin *"Seyyahatname"* adlı eserinde 17. yüzyılda Osmanlı döneminde mühürcülüğün yaygın bir iş kolu haline geldiğinden ve çok sayıda hakkak bulunduğundan bahsetmektedir.[330] Mühürler kişinin imzası yerine geçmekte ve üzerinde sahibinin ismi, ünvanı ve tarihi yazılmaktadır.[331] Mühürler belgelerin açılıp bozulmasını önlemek amacıyla kullanılmasının yanı sıra muska ve tılsım işlevi görüp, mührün sahibini iyileştirme ve koruma işine de yarardı.[332] Osmanlı döneminde mühürlerin üzerinde kişinin isminin yanında koruyucu duaların da yazdırılmasının ana sebebi yapılan anlaşmanın veya postanın hayırla sonuçlanmasını, kötülüklerden ve nazardan korunmasını dilemektir. Bu mühür yazma geleneği Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Bununla beraber kişilerin sadece korunmak amacıyla üzerlerine takı olarak taşıdıkları vefkli tılsımlar da bulunmaktadır. Bu tılsımlar mühürden ayırt edilebilmesi için düz kazınırlar. Böylece ters ya da düz yazılmasından mühür mü yoksa tılsım mı olduğu anlaşılır.[333] Tılsım mühürler, isimli ya da isimsiz olarak her iki şekilde de kullanılan ve dini yazılarla koruyucu özellik amaçlanan mühürlerdir. Tılsım mühürlerde yazılan yazılarda genellikle bela ve kötülükleri def eden, iyilik ve hayrı celb eden Esma'ül-Hüsna'dan isimler, Kur'an'dan şifa ayetleri, sıkıntıları gideren hayır kapıları açan fetih içerikli ayetlerden bölümler, dört büyük meleğin ve Ashâb-ı Kehf'in isimleri ile harf ve sayılardan oluşan vefkler yer almaktadır. Yazılan bu vefk ve sembollerin havas kitaplarından alıntılar yapılarak hazırlandığı anlaşılmaktadır.[334] Bu sembollerden Allah'ın

---

[329] Mehmet Önder, *"Mühür", Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi,* (İstanbul: Mısırlı Yayınları, 1987),103.

[330] Christiane Gruber, *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran, İstanbul: YKY., 2020), 255.

[331] Önder, *"Mühür", Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi,* 102.

[332] Gruber, *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, 253

[333] Haluk Berk, *Osmanlı Tılsım Mühürleri*, (İstanbul: Haluk Berk Müzesi Yayınları, 2010), 23.

[334] Haluk Berk, *Osmanlı Tılsım Mühürleri*, (İstanbul: Haluk Berk Müzesi Yayınları, 2010), 25.

en yüce ismi olan İsm-i Âzam'ı temsil eden hükümdarlık, güç kudret ve koruyuculuk sembolü olan Mühr-i Süleyman sembollü mühürler, Osmanlı toplumunda en çok rağbet edilen mühürlerdendir.[335] Süleyman (a.s.) nasıl ki Mühr-i Süleymanlı yüzüğü aracılığıyla cinlere, hayvanlara ve rüzgâra hükmetmişse aynı şekilde bu sembole sahip mühürlerde, her türlü kötülükten korunmak, Allah'a sığınmak ve dua etmenin bir aracı olarak kullanılmıştır. Bundan dolayı Mühr-i Süleyman'ı kötülük maksatlı bir büyü amacıyla değil Allah'ın yardımına mazhar olabilmek için başvurulan sembolik bir vesile olarak görmüşlerdir.[336]Mühürlerin üzerindeki Mühr-i Süleyman, ayetler, Esmaül-Hüsna'dan isimler, dua cümleleri ve Ashâb-ı Kehf'li kullanım şekillerinden bereket, rızık, koruma v.s. gibi isteklerle fayda beklendiği görülmektedir.

Resim 3.100: Hicri 1292 Tarihli Pirinç Mühür, Daire İçinde; Mühr-i Süleyman Şeklinde Ashâb-ı Kehf ile Çevresinde; Dört Büyük Melek, üstünde Kelime-i Tevhid, Altında İse "Lâ Havle Ve Lâ Kuvvete İlla Billah" Duası

Kaynak: Haluk Berk, *Osmanlı Tılsım Mühürleri*, (İstanbul: Haluk Berk Müzesi Yayınları), 201, 97.

[335] Christiane Gruber, *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran, İstanbul: YKY., 2020), 258.

[336] A.g.e., 259.

Resim 3.101: Pirinç Mührün En Dış Kenarında Devren Ayete'l- Kürsi, Ortada; Mühr-i Süleyman Şeklinin Dışında, "Ya Allah", "Ya Muhammed" ve Dört Büyük Melek İsimleri, Mühr-i Süleyman Şekli İçinde Altı Tane "Ya Allah" ve Merkezinde Besmele ve Neml Suresinin 30. Ayeti

Kaynak: Haluk Berk, *Osmanlı Tılsım Mühürleri*, İstanbul: Haluk Berk Müzesi Yayınları, 2010, 98.

3.1.5.3. Ordu Teçhizatında Mühr-i Süleyman

Osmanlı Devleti'nin geniş bir coğrafyaya uzun yıllar hüküm sürmesi, silahların türü, üretim teknikleri ve sanat yönünden büyük bir çeşitliliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur.[337] Osmanlı Devleti, askerlerin kullanacağı silahları kendi kontrolünde üretmiştir. Bu sayede devlet silahlar aracılığıyla kendi kültürel değerlerini ve medeniyetinin ihtişamını aktarma fırsatı bulmuştur.[338] Osmanlı silahları tasarım ve zengin süsleme özellikleri ile dikkat çekicidir. Özellikle silah süslemelerinde bitkisel motifler, geometrik motifler ve dekoratif yazılar sıkça kullanılmıştır. Bu yazı ve dekoratif unsurlar genellikle objenin fonksiyonu ile uyum içerisindedir.[339] Dini ibareler ve dini anlam içeren

[337] Mehmet Arslan, Osmanlı Makaleleri (Edebiyat- Tarih- Kültür), (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007), 13.

[338] Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Silâhlarında Dini İbareler*, *Sanat ve İnanç: Rıfkı Melül Meriç Anısına,* C. 2 (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2004), 237.

[339] A.g.e., 238.

yazılar silahların herhangi bir yerinde değil özellikle en görünen yerlerinde bulunur.[340] Kur'an-ı Kerim'den alınmış ayetler, Esma-ül Hüsna gibi Allah'ın adları ve sıfatları sıkça kullanılmıştır. "Maşallah tevekkel alelllah" gibi "Allah korusun" anlamındaki ibarelerde görülmektedir.[341] Dini yazılar çoğunlukla silahın kabzasına yakın yerlerde, kalkanlarda, miğferlerde, zırhların göğüs kısımlarında, kolçaklarda ve at başlarında bulunur. Belin altında kalan bacak ve baldır kısımlarındaki zırhlarda ise hürmetsizlik olmaması için yazı bulunmaz.[342] Bu yazılar ve semboller, silahların sadece fiziksel gücü için değil, aynı zamanda manevi gücü ve koruyuculuğunu da temsil etmesi için kullanılırdı.[343] Ayrıca bu süsleme unsurları silahı kullanan askerlerin psikolojisini de olumlu yönde etkilemekteydi.[344] Osmanlı koruyucu silahlarının üzerindeki süsleme grupları, bitkisel motifler ve yazılar dışında geometrik ve sembolik motifleri de içerir. Bu sembolik motifler arasında balık sırtı, zigzag, çintemani, hilal, yıldız ve önemli bir motif olan Mühr-i Süleyman da vardır.[345] Osmanlı tüfek ve tabancalarını kullanılan motiflere göre dört gruba ayırmak mümkündür. Bunlar bitkisel motifler, geometrik motifler, figürlü kompozisyonlar ve önceki çağlardaki kültürlere ait simgesel özellik taşıyan motiflerdir.[346] Silahların mekanizmalarında süslemenin yapılacağı alana en uygun motifler Mühr-i

---

[340] Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Silâhlarında Dini İbareler*, *Sanat ve İnanç: Rıfkı Melül Meriç Anısına,* C. 2 (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2004), 239.

[341] A.g.e., 242.

[342] A.g.e., 239.

[343] A.g.e., 242.

[344] A.g.e., 237.

[345] Tülin Çoruhlu, "Osmanlı Koruyucu Silahlarında Süslemeler ve Teknikler (Askeri Müze'den Örnekler ile)" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 28.

[346] Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları (Askerî Müzeden Örneklerle*), (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 70.

Süleyman, hilâl, ağaç, çift başlı ya da tek başlı kartal gibi sembollerdir.[347] En sık çakmaklı tüfeklerde süsleme görülür. Çakmak demiri arkasında ise en çok hilâl, hayat ağacı, çift ya da tek başlı kartal ve Mühr-i Süleyman gibi motiflere rastlanır.[348] Mühr-i Süleyman, koruyucu silahların süslemelerinde genellikle madalyonların içine işlenmiştir. Mühr-i Süleyman'ın oluşturulmasında üçgen, kapalı bir geometrik motif olarak kullanılmıştır. Köşeleri birbirini ortalayacak şekilde iki üçgen üst üste bindirilir.[349] Bazı örneklerde ise içlerine bir rozet çiçek yerleştirilmiştir.[350] Mühr-i Süleyman'a eklenen süslemeler eserlerin yüzeylerine göre farklılık göstermekle beraber dua cümleleri ile birlikte de kullanılır. Özellikle yazılar ve sembolik motifler, eserlerin fonksiyonlarına uygun olarak özenle seçilir ve objelerin içine yerleştirilir.[351] Kısacası Osmanlı Devleti'nin savunmasında Mühr-i Süleyman'ın manevi gücünden istifade edebilmek için ordu teçhizatı olan zırhlarda, kalkanlarda, miğferlerde, kılıçlarda, baltalarda, sancaklarda, toplarda ve silahlarda süs unsuru olarak sıklıkla kullanılmıştır. Bunlardan biri Sultan IV. Murad'a ait pala kılıçta mevcuttur. 17. yüzyıla ait bu kılıcın sap kısmı mors dişinden yapılmıştır. Gravür oyması işlenmiş palada yakut kakma ve altın işleme yazılar bulunur. Motif olarak ise kılıcın her iki tarafında gravür oymalı ve altın işlemeli iki adet Mühr-i Süleyman sembolü ve arasında müsenna yazı ile "Ali" yazıldığı görülür. Kılıcın üzerinde "Sultan Murad Han", 1640 tarihi ve Fetih Suresi ilk ayeti altın işleme ile yazılmıştır.[352]

---

[347] Tülin Çoruhlu, *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları (Askerî Müzeden Örneklerle*), (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), 73.

[348] Tülin Çoruhlu, "Osmanlı Koruyucu Silahlarında Süslemeler ve Teknikler (Askeri Müze'den Örnekler ile)" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 26.

[349] Tülin Çoruhlu, "Osmanlı Koruyucu Silahlarında Süslemeler ve Teknikler Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995), 31.

[350] A.g.e., 34.

[351] Ag.e., 295.

[352] İstanbul Hisart Müzesi- Sultan IV. Murad'a ait pala kılıç (17. yüzyıl) ... | Facebook [18/04/2024]

Resim 3.102: Sultan IV. Murad'a Ait Pala Kılıç, 17. Yüzyıl İstanbul Hisart Panaroma Müzesi

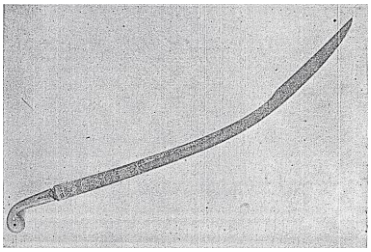
Kaynak: Url 20

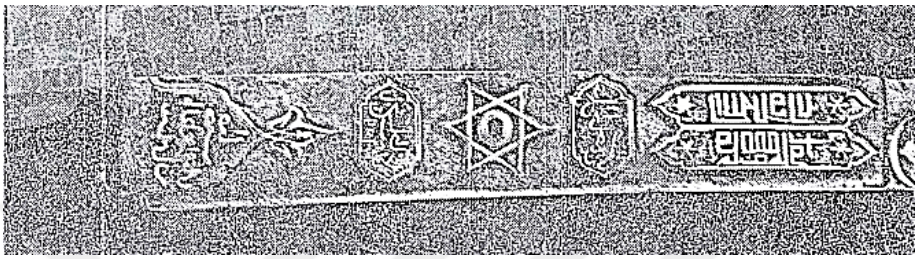
Diğer bir örnek ise Balta – Oğlu Süleyman Bey'in kılıcıdır. Üzerinde Balta oğlu Süleyman Bey'e ait olduğuna dair yazı, yapılış tarihi, yapan ustanın adı ve Muhammed Suresi 36-37. ayetler kûfi hat ile yazılmıştır.[353] Kılıç 15. yüzyıla aittir. II. Mehmet devrinde H.859-860 / M.1454-55 yıllarında Sungur adında bir usta tarafından yapılmıştır.[354] Kılıcın kabzaya yakın olan kısmında 2 cm. çapında bir madalyonun içinde Mühr-i Süleyman mevcuttur. Mühr-i Süleyman'ın ortasında 7 mm. çapında bir yuvarlak boşluk bulunmaktadır. Muhtemelen bunun içinde daha önceden bir taş bulunmaktaydı.[355]

[353] "Doğrusu dünya hayatı oyun ve oyalanmadır. Eğer inanır ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, O, size ecirlerinizi verir; O, sizin mallarınızı tamamen sarfetmenizi istemez. Eğer sizden onları isteyip de sizi zorlarsa, cimrilik edecektiniz, O da kinlerinizi ortaya çıkaracaktı…" (Muhammed 47/36,37) Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, çev. Hayrettin Kahraman vd., (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 509.

[354] Semavi Eyice, "Balta-oğlu Süleyman Bey'in Kılıcı", *Tarih Dergisi,* S. 25 (2011), 167

[355] A.g.e., 165.

Resim3.103: Balta- Oğlu Süleyman Paşa'nın Mühr-i Süleyman Motifli Kılıcı

Kaynak: Semavi Eyice, "Balta-oğlu Süleyman Bey'in Kılıcı", *Tarih Dergisi,* S. 25 (2011): 167.

İstanbul Hisart Panoroma Müzesinde bulunan eserlerde görülen Mühr-i Süleyman motifli savaş aletlerine örnekler;

Resim 3.104: Osmanlı, 17- 18. Yüzyıla Ait Üzerinde 3. Selim'in Tuğrası Bulunan Pala. Tuğranın Bulunduğu Yüzünde Ayetel Kürsi, Arka Yüzünde İse Kabzaya Yakın Yerde Bir Madalyon İçinde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Varlı Arşivi, İstanbul Hisart Panoroma Müzesi, 2023.

Resim3.105: 17/ 18. Yüzyıla Ait Osmanlı Kılıcı (Zülfikar Pala)

Kaynak: Varlı Arşivi, İstanbul Hisart Panoroma Müzesi, 2023.

Resim 3.106: 19.Yüzyıl, Kılıç (Laz Yatağını) Kınının Üzerinde Madalyonların İçerisine İşlenmiş Osmanlı Arması, Tuğra, Besmele ve Yazısız Yalın Bir Halde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Varlı Arşivi, İstanbul Hisart Panoroma Müzesi, 2023.

Resim 3.107: 18. Yüzyıl, Müezzin Mehmed Paşa'ya Ait Balta'nın Üzerinde Besmele ile Saff Suresi 13. Ayet ve İki Hilal Ortasında Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Varlı Arşivi, İstanbul Hisart Panoroma Müzesi, 2023.

Mekanizmalı silahlarda süsleme olarak Mühr-i Süleyman motifine örnek, Askeri Müze koleksiyonundan 2307 Env. No.lu silahta bulunmaktadır. 18. yüzyıla ait olan bu silah, Osmanlı Saray erkânından Silahtar Mustafa Paşa için özel olarak tasarlanmıştır. Sultanî özelliklere sahip olarak imal edilmiştir. Kabzasının her iki yüzünde bir madalyon içinde Mühr-i Süleyman motifi bulunmaktadır.[356]

Resim 3.108: 18. *Y*üzyıla Ait Osmanlı Saray Erkânından Silahtar Mustafa Paşa'nın Silahı, Askeri Müze

Kaynak: Url 31

[356] Osmanlı 18.Yüzyıl Saray İşi Ejder Motifli Sultani Müzelik Karabina-18.Yüzyıl. Osmanlı. Saray | Arthıll Müzecilik Osmanlı 18.Yüzyıl Saray İşi Ejder Motifli Sultani Müzelik Karabina-18.Yüzyıl. Osmanlı. Saray | Arthıll Müzecilik [18/04/2024]

Yıldırım Beyazıt'a ait 15. yüzyıl Osmanlı kalkanındaki süslemeler dikkat çekicidir. Kalkanın tam merkezinde madalyon içinde Mühr-i Süleyman sembolü ile etrafında Ashâb-ı Kehf'in isimleri yazılmıştır. Madalyonu çevreleyen yazıda ise Kelime-i Şehadet, Kelime-i Tevhid ve Fetih Suresi bir ve üçüncü ayetler görülmektedir. Kalkanın üst parçasında iki adet madalyon içinde Mühr-i Süleyman bulunmaktadır. Birinin ortasında "Allah" lafzı diğerinde "Muhammed" ismi yazmaktadır.

Resim 3.109: Osmanlı 15. Yüzyıl, Yıldırım Beyazıt'a Ait Göğüs Zırhı, Ortasında İçi Teber Motifli Mühr-i Süleyman Üst Parçasında İse İçinde "Allah" Ve "Muhammed" Lafızları Yazılı Mühr-i Süleyman Sembolü

Kaynak: Varlı Arşivi, İstanbul Hisart Panoroma Müzesi, 2023.

Resim 3.110: Osmanlı 15-16. Yüzyıla Ait Kalkanın Ortasında Ashâb-ı Kehf'in İsimleriyle Beraber Hazırlanmış Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Varlı Arşivi, İstanbul Hisart Panoroma Müzesi, 2023.

Resim 3.111: Osmanlı, 15/ 17. Yüzyıl, Kanuni Sultan Süleyman'ın Atına Ait Tombağın (At Alın Zırhı) İçinde Ashâb-ı Kehfli Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Varlı Arşivi, İstanbul Hisart Panoroma Müzesi, 2023.

Resim 3.112: Konya Etnografya Müzesi Mühr-i Süleyman Motifli Barut Kabı

Kaynak: Varlı Arşivi, Konya Etnografya Müzesi, 2023.

Osmanlı dönemine ait tunç topların üzerinde de Mühr-i Süleyman sembolü görülmektedir. Askeri Müzede bulunan 163 Env. No.lu tunç top H.1164-1170 / M.1750-51 yılında Osmanlı Devleti için İsveç'te imal edilmiştir. Çapı 50cm. boyu 99cm. bu top, tunçtan döküm tekniği ile yapılmıştır. Kaval namlulu ve ağızdan dolma bir mekanizmaya sahiptir. Namlu geniş başlayıp uca doğru daralır. Topun üzerindeki süslemelerde akantus yaprakları, dallar, rozet çiçekler ve istiridye kabuğu motifleri kullanılmıştır. Ayrıca, muylular hizasında bir Mühr-i Süleyman sembolü ve sembolün ortasında bir rozet çiçekle üst kısmında iki yana uzanan birer yaprak bulunmaktadır. Namlu gerisinde Arap harfleriyle "İstanbul Gümrüğü Emin Es-Seyyid İshak Ağa'ya İsveç tarafından gönderildiği toptur, Sene 1164" yazısı mevcuttur. [357]

Resim 3.113: Osmanlı Dönemi, 18. Yüzyıl, Tunç Top Üzerinde Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Gülşen Arslanboğa, *Askeri Müze Toplar Koleksiyonu,* (İstanbul: Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, 2009), 140.

[357] Gülşen Arslanboğa, *Askeri Müze Toplar Koleksiyonu,* (İstanbul: Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, 2009), 140.

Askeri Müzede bulunan diğer bir örnek ise Env. No. 56 olan, III. Selim (1789-1807) dönemine kayıtlı tunç toptur. Boyu 394 cm. çapı 120 mm. tunçtan olup döküm tekniği ile yapılmıştır. Kaval namlulu ve ağızdan dolmadır. Namlu geniş başlayıp uca doğru daralır ve ağız kısmında tekrar genişler. Namlu üzerinde akantus yaprakları, çiçek ve dal motifleriyle süslenmiş bordürler bulunur. Bu bordürün gerisinde, köşeleri çiçek motifleri ile bezenmiş, ortasında "Maaşallah" yazısı bulunan Mühr-i Süleyman motifi görülür. Ayrıca Sultan III. Selim'in tuğrası *ve* "Resm-i Sultan Selim Handır bu, erişmeğe nusrete nişandır bu" yazısı yer almaktadır. Namlu gerisinde "Amel-i İsmail Ser Rihtegan Dergâh-ı Ali, sene 1204" metni ile topun ölçülerini belirten kazıma yazılar mevcuttur.[358]

Resim 3.114: Osmanlı Dönemi, 18. Yüzyıl Sonu (H.1204 / M.1789-90) Tarihli Tunç Topun Ortasında Maşallah Yazan Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Gülşen Arslanboğa, *Askeri Müze Toplar Koleksiyonu* (İstanbul: Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, 2009), 140.

[358] Gülşen Arslanboğa, *Askeri Müze Toplar Koleksiyonu,* (İstanbul: Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, 2009), 146.

3.1.5.4. Osmanlı Alemleri ve Sancaklarında Mühr-i Süleyman

Sancaklar, devlet veya din için savaşan askerlere manevi bir güç, dayanak ve kutsal bir anlam oluşturur. Bu sebeple, sancakların hem tasarım hem de kullanılan malzemesine çok dikkat edilmiştir. Sancaklar da toplumu yansıtan ve onlara manevi güç ve kuvvet veren semboller kullanılmıştır.[359] Savaşta kullanılan sancaklar bir taraftan askere manevi güç, moral ve güven duygusu verirken diğer taraftan düşmana baskı oluşturmaktadır. Sancaklar üzerinde görülen süslemelerde estetik yönünün yanı sıra kullanım amacına uygun dini ibareler ve semboller tercih edilir.[360] Ayrıca Osmanlı sancaklarında, İslam inancının, suretli resme karşı yaklaşımından dolayı, canlı resmi kullanmamaya özen gösterilmiş onun yerine genellikle manevi ve dini anlamlar taşıyan simgeler tercih edilmiştir. Bunlara örnek olarak semavî sembolleri yansıtan hilal, yıldız ve güneşin yanı sıra, dini anlamı olan Zülfikâr, Pençe-i âl-i Âbâ ve Mühr-i Süleyman gibi sembollerdir.[361] Sancaklarda kullanılan yazılı metinlerde ise Kelime-i Tevhid, Fetih ayetleri, Allah'ın yardımı ve zaferi ile ilgili ayetler tercih edilmiştir.[362] Evliya Çelebi *Seyahatname* adlı eserinde, Osmanlıda sefere ordu gönderilirken komutan olan paşaya Resulullah'ın sancağı ile birlikte Mühr-i Süleyman da verildiğini yazmaktadır.[363] Mühr-i Süleymanlı sancakların en meşhuru

---

[359] Müge Kılıçkaya, *İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Sancakları,*

(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), xii.

[360] A.g.e., 54.

[361] A.g.e., xii.

[362] A.g.e., 54.

[363] Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1 bs. C.6 (İstanbul: YKY, 2002), 87.

Christiane Gruber, *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım* adlı kitabında Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Osmanlıların, kaleleri savunmanın yetersiz olduğu yerlerde önlem olarak duvarlara Mühr-i Süleyman sembolünü çizdiklerinden bahsettiğini iddia eder. Halbuki kaynak olarak gösterdiği metinlerde böyle bir bilgi yoktur. Bahsedilen sayfalarda Evliya Çelebi, Kisralardan Melik Pervîz'e ait bir Rodos kalesi ile Macarların, Osmanlılardan korunmak için yaptığı Uyvar Kalesinden bahseder ve bu kaleleri Mühr-i Süleyman şeklinde

Barbaros Hayreddin Paşa'nın sancağıdır. 1534-1546 yıllarında Kaptan-ı Derya olduğunda kullanmıştır. Bu sancak 287 x 200 cm. boyutlarında olup, kendinden desenli yeşil ipek bir zemin üzerine işlenmiştir.[364] Sancağın üst ön yüzünde, Saff Suresi'nin 13. ayeti yazılıdır.[365] Sancağın merkezinde, Zülfikârlı kılıcı ve altındaki, üst üste geçmiş geçmiş iki üçgenden meydana gelen altı köşeli yıldız ile Mühr-i Süleyman sembolü dikkat çeker. Ayrıca, sancağın dört köşesinde hilalin içinde Hulefâ-i Raşidin'in isimleri yazılıdır. Zülfikâr kılıcının zirvesinde ise pençe motifi bulunur. Zülfikâr kılıcı, Hz. Ali'nin cesaretini simgelerken, pençe motifi Ehl-i Beyt'i temsil etmektedir.[366] Pençe sembolü nazar ve kötü gözlerden korunmak için kullanılırdı.[367] Güç ve kuvvetin sembolü Mühr-i Süleyman da sancaklarda sıkça kullanılmıştır.[368] Aynı zamanda Mühr-i Süleyman sembolü koruyucu bir simge olarak görülürken rüzgârın denizlerde kendilerine talih getirecek yönden esmesi anlamı da bulunmaktadır. Ayrıca Barbaros Hayrettin Paşa'nın sancağına Mühr-i Süleyman motifini işletmesi Süleyman (a.s.)'ın rüzgâra hükmedebilme gücüne binaen rüzgâra hükmedebilme amacı güttüğünü düşündürmektedir.[369]

---

yapmış olduklarını vurgular. (Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* 1 bs. C.4 (İstanbul: YKY, 2000), 211. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C.6 (İstanbul: YKY, 2002), 223.)

[364] Ece Çetin, *İstanbul Deniz Müzesi,* (İstanbul: Deniz Basımevi, 2009), 241.

[365] "Allah'tan bir yardım ve yakın bir fetih vardır. (Ya Muhammed) Mü'minlere müjde

ver.) arka tarafında ise Kelime-i Tevhit (*Allah'tan başka ilah yoktur. Muhammed Aleyhisselam da O'nun Resulüdür*.)

[366] "Hz. Muhammed, kızı Hz. Fatma, damadı Hz. Ali ile torunları Hz. Hasan ve Hz.

Hüseyin"

[367] (İstanbul Deniz Müzesi Env.i: 2023).

[368] Müge Kılıçkaya, *İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Sancakları,*

(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 54.

[369] Aysen Soysaldı, "Türklerde Yıldız Motifi ve Teke Yöresi Yıldızlı Zili (Burdur Müzesi)

Resim 3.115: Barbaros Hızır Hayrettin Paşa'nın Kaptan-ı Derya Olduğu Dönemde (1534-1546) Kullandığı Mühr-i Süleyman Motifli Sancak ve Hayrettin Paşa'nın Türbesindeki Sanduka Örtüsü, Beşiktaş/ İstanbul

Kaynak: Ece Çetin, *İstanbul Deniz Müzesi,* (İstanbul: Deniz Basımevi, 2009), 241., Varlı Arşivi, 2023

Bu sancağın bir örneği Deniz müzesinde Env. No. 0684 ile kayıtlıdır. Sancak koyu siklâmen renkli ipekten yapılmıştır. Bitkisel desenlerle bezenmiştir. Ön yüzünde, Besmele-i şerif ve Fetih Suresi'nin ilk ayeti yer alır. Ayrıca "Ya Muhammed" ve "Pençe-i Âl-i Abâ" yazıları da bulunur. Zülfikâr kılıcı ve etrafında dört halifenin isimleri krem renkli hilaller içinde yazılmıştır. Zülfikar'ın çift ağızının ortasında Mühr-i Süleyman sembolü bulunmaktadır. Arka yüzünde, Ali İmran Suresi'nin 126. ayeti yer alır. Sancak, Sultan Abdülmecit döneminde gerçekleşen Kırım Savaşı'nda kullanılan Mahmudiye Kalyonuna sunulmuştur. Aynı zamanda 1912 yılındaki Yunanistan savaşında da kullanılmıştır.[370]

Örnekleri". *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Maddi Kültür*, (2017), 426.

[370] Müge Kılıçkaya, *İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Sancakları,*

Resim 3.116: İstanbul Deniz Müzesi, Osmanlı Sancağı, Env. No. 0684, H.1271/ M. 1854

Kaynak: Müge Kılıçkaya, *İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Sancakları,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 124.

Mühr-i Süleyman diğer sancaklarda da yaygın olarak kullanılmıştır. Bunlardan birisi Topkapı Sarayı Müzesi Env. No.lu 10165 ak renkli sancaktır. 1683 yılına ait Osmanlı Cezayir Sancağı olup 400×245cm. ebadındadır. Sancağın tam ortasında bir Zülfikâr işlenmiştir. Zülfikâr'ın üzerinde Besmele ile Fetih Suresi'nden ayet yazmaktadır. Zülfikarı'ın ortasında "Ya Allah" ve etrafında birbirine girift şekilde işlenmiş sekiz tane "Ya Burhan" bulunmaktadır. Sancağın farklı bölümlerinde madalyon içinde hilal, zambak, 16 uçlu yıldız, güneş motifi ile Mührü Süleyman görülmektedir. Uçkurluk kısmında bordür içinde Besmele ve Ayete'l- Kürsi yer alır.[371]

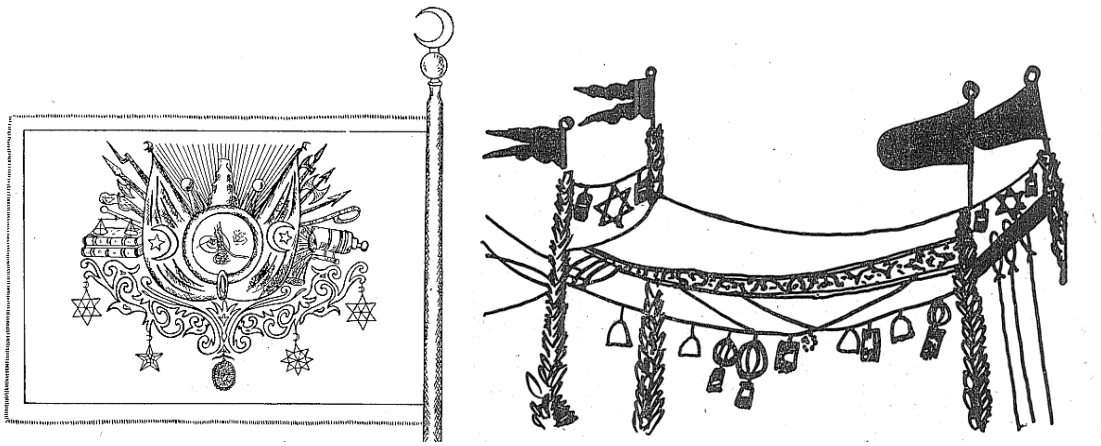
(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 124, 125.

[371] Fevzi Kurtoğlu, *Türk Bayrağı ve Ay Yıldız,* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 74.

Resim 3.117: Topkapı Sarayı Müzesi, Ak Renkli Osmanlı Cezayir Sancağı

Kaynak: Url 32

Resim 3.118: V. Mehmet Devrinde Kullanılan Alay Sancaklarından Bir Cephesi, Avrupa Koleksiyonlarında Bulunan Osmanlı Donanma Bayrakları ve Direkler Arası Süslemelerinde Mühr-i Süleyman Sembolü

Kaynak: Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş. Türklerde Tuğ ve Bayrak Hunlardan Osmanlılar'a)*, C.6 Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984, 250.

16. yüzyıla ait sancaklarda da Mühr-i Süleyman motifi oldukça yaygındır. Bunlardan bazıları İnebahtı Deniz Savaşı mağlubiyeti sonrası ele geçirilen, Ali Paşa'nın amiral gemisindeki Osmanlı sancaklarıdır. Günümüzde İtalya'nın Pisa kentinde Santo Stefano dei Cavalieri Kilisesinde sergilenmektedir. Santo Stefano dei Cavalieri Kilisesi, Hristiyan inancını Osmanlı tehlikesinden korumak, özellikle Akdeniz'de Türk gemileri ile savaşmak ve güvenliği sağlamak için "Cosimo I de Medici" tarafından yaptırılmıştır.[372] Osmanlı Komutanı Ali Paşa'nın sancak gemisinin direğinde dalgalanan "Savaş Alevi" denilen sancak ve diğer bayraklar Türklere karşı kazanılan zaferin sembolü olarak bu kilisede sergilenmektedir.[373] 16. yüzyıla ait olan bu sancakların üzerinde Mühr-i Süleyman sembolleri, çintemaniler ve yıldızlarla dolu kozmik süslemeler dikkat çekicidir.

Resim 3.119: İtalya/ Pisa, Santo Stefano Dei Cavalieri Kilisesinde Sergilenen İnebahtı Muharebesinde Çalınan Osmanlı Sancakları

Kaynak: Url 21

[372] "Piza/ Santo Stefano dei Cavalieri Kilisesi", https://www.terredipisa.it/attrazione/pisa-chiesa-s-stefano-cavalieri/ [05.10.2024]

[373] "Pisa Şövalyeleri Kilisesi'nde Osmanlı'nın Mücadele Ateşi", https://www.larno.it/2021/10/06/la-fiamma-di-combattimento-degli-ottomani-nella-chiesa-dei-cavalieri-di-pisa/ [05.10.2024]

Resim 3.120: 1571 İnebahtı Deniz Savaşında Kullanılan Diğer Osmanlı Bayrakları

Kaynak: Url 22

Resim 3.121: Santo Stefano Dei Cavalieri Kilisesi'nde Sergilenen 1571 İnebahtı Savaşı Sırasında Ele Geçirilen Ali Paşa'nın Osmanlı Sancağı

Kaynak: Url 23

Resim 3.122: 1571 İnebahtı Deniz Savaşında Kullanılan Osmanlı Sancağı

Kaynak: Url 24

Resim 3.123: 1571 İnebahtı Deniz Savaşında Ele Geçirilip İtalya'nın Pisa Kentindeki Santo Stefano Dei Cavalieri Kilisesi'nde Sergilenen Osmanlı Bayrakları Üzerinde Mühr-i Süleyman Sembolleri

Kaynak: Url 25

3.1.5.5. Osmanlı Minyatür Sanatında Mühr-i Süleyman

Osmanlı döneminde, şehzadelerin sünnet düğünleri ile padişahların evlenme ve tahta çıkma törenlerini konu alan edebi eserlere "Surnâme" denilir. Kendi başına bir tür olan bu eserleri önemli kılan, yazıldıkları dönemi tüm yönleriyle yansıtmalarıdır. Bu yüzden de surnâmeler kültür tarihi araştırmaları için zengin kaynaklar sunmaktadır. Surnâme türündeki ilk eser, III. Murad döneminde (1574-1595) Nakkaş Osman ve ekibi tarafından hazırlanmıştır.[374] "Surnâme-i Hümâyun" adlı bu eserde 1582 yılında İstanbul'da Sultan III. Murat'ın oğlu şehzade Mehmed'in sünnet düğününden kesitler minyatür sanatı ile gösterilmektedir. Bu örneklerden birinde sazendeler arkalarında oyunculardan meydana gelen bir grupla çeşitli müzik aletleri çalarak gösteri yapmaktadırlar.[375] Bu minyatürde dikkati çeken ud ve lavta çalgılarının üzerindeki detayda Mühr-i Süleyman sembolünün kullanılmış olmasıdır.

Resim 3.124: 1582 Yılında İstanbul'da Sultan 3. Murat'ın Oğlu Şehzade Mehmed'in Sünnet Düğünde Çalgıcıların Aletlerinde Görülen Mühr-i Süleyman

Kaynak: Filiz Çağman, *Osmanlı Sarayı Tasvir Sanatı,* İstanbul, MASA, 2016, 71.

---

[374] Selin Doğanay, "Tsmk, A.3593 No'lu Surnâme-i Vehbîden Seçilmiş Minyatürlerin Kompozisyon ve Renk Açısından İncelenmesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2017), 7.

[375] Nurhan Atasoy, "*1582 Surname-i Hümayun: Düğün Kitabı",* (İstanbul: Koç Bank, 1997), 33.

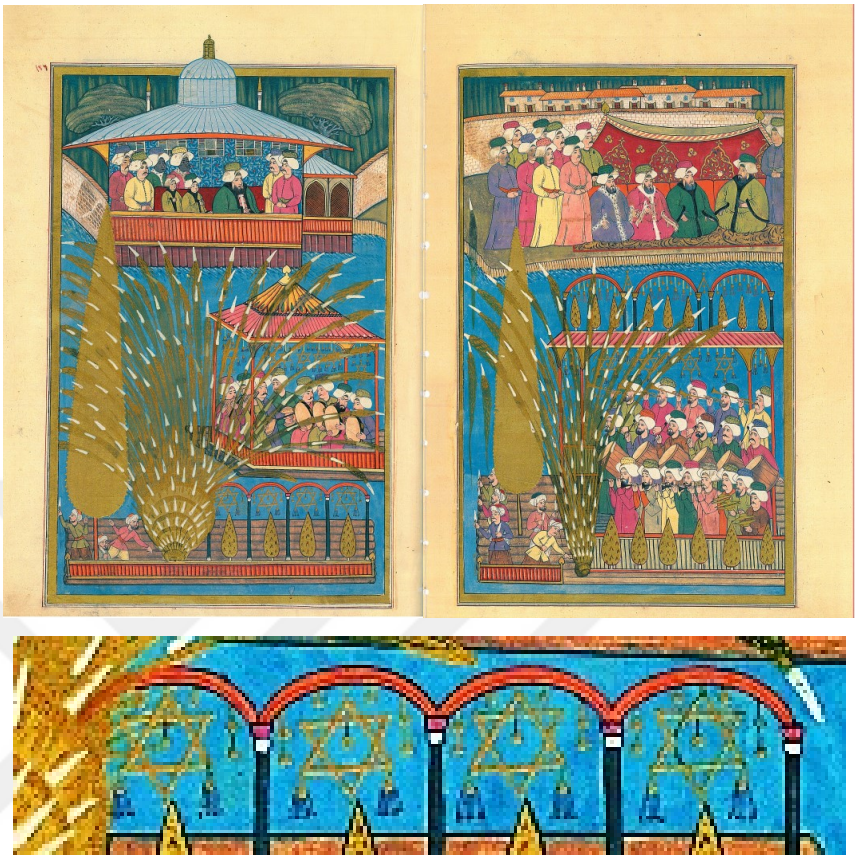
Surnâme türü eserler arasında önemli bir yere sahip olan bir diğer eser ise, Levnî'nin en ünlü eseri olan ve "Surname-i Vehbi" olarak anılan düğün kitabıdır. Levnî, bu eseri Sultan III. Ahmed'e sunmuştur.[376] Levnî, Nakkaş Osman'ın Surname-i Hümayununu örnek alarak yaklaşık iki yüzyıl kadar sonra son surnâmeyi hazırlamıştır.[377] Eser Topkapı Sarayı müzesinde kayıtlı olup 137 sayfa minyatürden oluşmaktadır. Konusu Sultan 3. Ahmed'in şehzadeleri Süleyman, Mehmed, Mustafa ve Bayezid için Okmeydanı ve Haliç'te 13 Eylül 1720 tarihinde başlayıp 15 gün ve gece süren sünnet düğünü şenlikleridir. Esnaf localarının ürünlerinin ve hünerlerini sergiledikleri geçitler ve çeşitli eğlenceler ayrıntılarıyla resmedilmiştir.[378] Eserdeki çeşitli sahnelerde Mühr-i Süleyman şekilli objeler sıkça görülür. Bu sahneleri tasvir ederken altı köşeli yıldızlar için "Mühr-i Süleyman" ifadesini kullanmaları dikkat çekmektedir. Bunlardan biri sünnet düğününden bir kesitin canlandırıldığı sahnede Haliç'te yapılan havai fişek gösterisi tasviridir. Bu sahnede sultan ve sadrazam, sallar üzerinde yapılan görkemli gösteriyi seyrederken çizilmiştir. Havai fişek patlamaları boruların, davulların, zurnaların ve zillerin sesine karışır(sağ taraf). Def, ud ve miskal çalan bir başka grup ise daha sakin ışık gösterilerine eşlik eder(sol taraf) Her iki tarafta da kemerleri süsleyen ışıklı kandillerin Mühr-i Süleyman şekilli kandillerle süslendiği belirtilir.[379]

[376] Filiz Çağman, *Osmanlı Sarayı Tasvir Sanatı*, (İstanbul, MASA, 2016),110.

[377] Selin Doğanay, "Tsmk, A.3593 No'lu Surnâme-i Vehbîden Seçilmiş Minyatürlerin Kompozisyon ve Renk Açısından İncelenmesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2017),7.

[378] Çağman, *Osmanlı Sarayı Tasvir Sanatı*,110.

[379] Esin Atıl, *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü,* (İstanbul: Koçbank, 1999), 150.

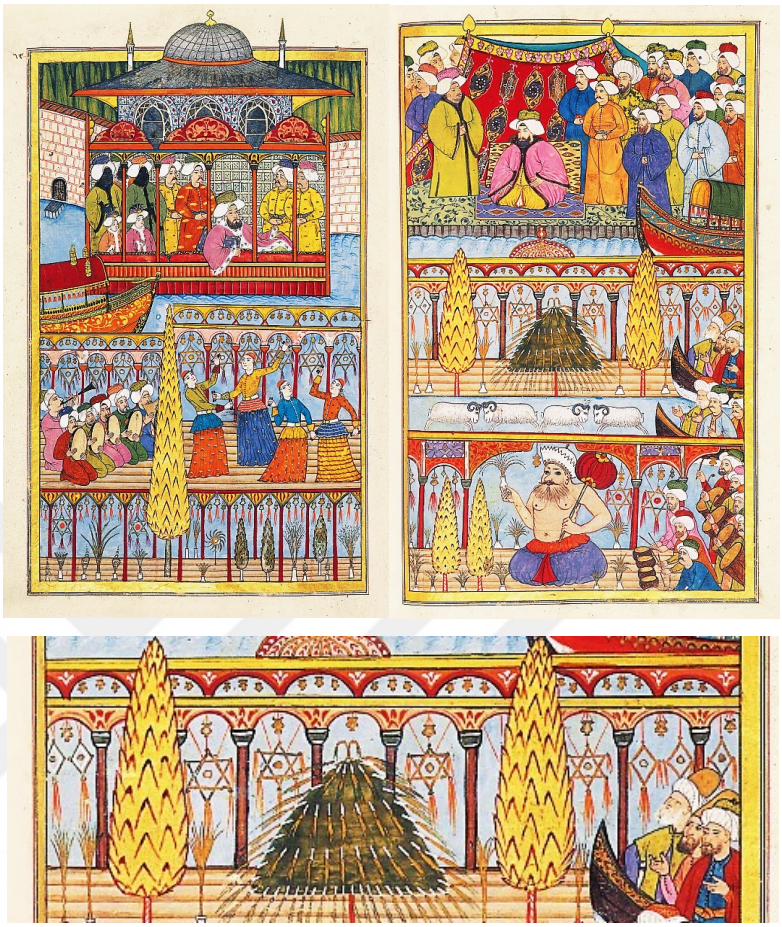

Resim 3.125: Haliç'te Gece Gösterisi: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

Kaynak: Esin Atıl, *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü,* (İstanbul: Koçbank, 1999), 150, 151.

Başka bir sahnede ise sayfanın solunda "Gece devam eden eğlenceleri Sultan ve iki şehzadesi Aynalıkavak Sarayı'ndan seyretmektedir. Sadrazam ve bazı paşalarda bulunmaktadır. Cebecilerin bulunduğu salda Mühr-i Süleyman denilen altı köşeli yıldız fişeklerin asılı olduğu kemerli revaklar ve maytaplarla yapılmış dev boyutlu ağaçlar bulunur. Sağ sayfada ise daha da büyük olan topçuların hazırladığı bahçe, serviler ve başka ağaçlarla süslüdür. Tavanlı olan salın üstünde dört koç düzenek ile birbirlerine toslaşmaktadırlar. Böylece canlıymış izlenimi verilmektedir. Bu salda da yine Mühr-i Süleymani denilen fişekler kemerlerden sarkmaktadır" şeklinde açıklanmıştır.[380]

[380] Hüseyin Seyyid Vehbi, *Sûrnâme: Sultan Ahmet'in Düğün Kitabı*, çev. Mertol Tulum (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008), 720.

Resim 3.126: Haliç'te Gece Gösterisi; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

Kaynak: Seyyid Vehbi, *Sûrnâme: Sultan Ahmet'in Düğün Kitabı*, çev. Mertol Tulum (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008), 180, 181.

Düğünün yedinci günü Ok Meydanı'nda yapılan gece gösterisi anlatılır. Sayfanın sol tarafında köşkü andıran içi fişek dolu yapı bulunmaktadır. Köşkün üzerinde Mühr-i Süleymanlı süslemeler vardır.[381] Sağ taraftaki sahnede ise "Sultan ve sadrazam otağıdan gösterileri seyretmektedir. Altta bir çadır fişeği ağızlarından ateş fışkıran şadırvan fişekleri ve Mühr-i Süleymanlı fişek görülür" diye belirtilmiştir.[382]

---

[381] Selin Doğanay, "Tsmk, A.3593 No'lu Surnâme-i Vehbîden Seçilmiş Minyatürlerin Kompozisyon ve Renk Açısından İncelenmesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2017)191, 192.

[382] Seyyid Vehbi, *Sûrnâme: Sultan Ahmet'in Düğün Kitabı*, çev. Mertol Tulum (İstanbul:

Resim 3.127: Düğünün Yedinci Günü Ok Meydanı'nda Gerçekleşen Gece Gösterisi

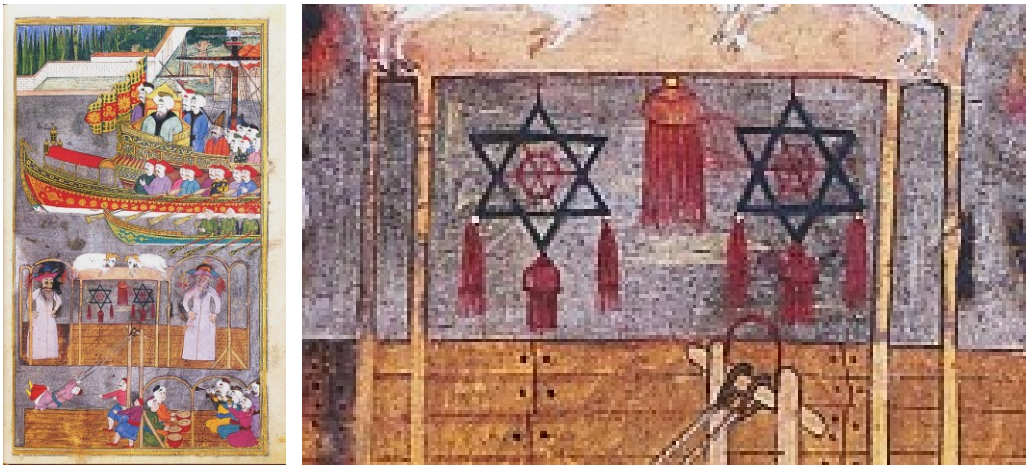
Kaynak: Filiz Çağman, *Osmanlı Sarayı Tasvir Sanatı*, (İstanbul, MASA, 2016), 111.

Şair Vehbî'nin Surnâme'sinin ikinci bir nüshası Nakkaş İbrahim tarafından Sadrazam İbrahim Paşa için hazırlanmıştır. Ancak bu nüshada Nakkaş İbrahim, Levnî'nin eserini birebir kopyalamamış kendi gözlemlerini de eklemiştir.[383] Örneğin Vehbi'nin eserinde sünnet düğünün sahnelendiği gece eğlencesini Aynalıkavak Sarayı'ndan Sultan 3. Ahmet ve iki şehzadesi yanında sadrazam, paşalarla birlikte izlerken Nakkaş İbrahim'in nüshasında bu sahnede Aynalı Kavak Kasrı kapalı ve denizdeki kadırgadan gösteriyi sadece Sadrazam İbrahim Paşa seyretmektedir.[384] Ancak iki nüshada ortak olan şey, gösteri esnasındaki devler ve Mühr-i Süleyman şekilli kandillerdir.

Kabalcı Yayınevi, 2008), 733.

[383] Filiz Çağman, *Osmanlı Sarayı Tasvir Sanatı*, (İstanbul, MASA, 2016),111.

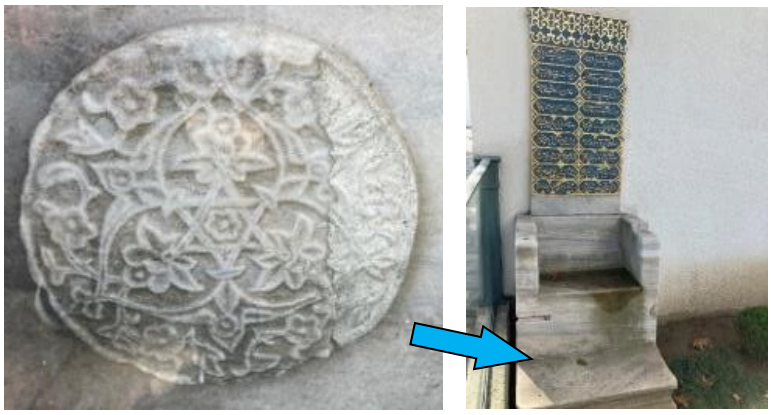
[384] A.g.e., 110.

Resim 3.128: Nakkaş İbrahim'in Nüshasında da Kadırgadan Sadrazam İbrahim Paşa Gösteriyi Seyrederken Devlerin Arasında Mühr-i Süleymanlı Kandiller

Kaynak: Filiz Çağman, *Osmanlı Sarayı Tasvir Sanatı*, (İstanbul, MASA, 2016), 112.

Topkapı Sarayı'nın bahçesinde bulunan Taş taht, padişahların cirit, lobud/nobud, tomak ve güreş gibi spor müsabakalarını izlemesi için yapılmıştır. Sultan IV. Murad'ın (1623-1640) hünerlerinin anlatıldığı manzum kitâbe, savaşta ve sporda üstün yetenekleriyle tanınan padişahın 1046/1637 yılı Ramazan ayında, atı üzerinden yaptığı lobud ve cirit atışının anısına hazırlanmıştır. Taş tahtın kollarının dış cephe süslemesinde Mühr-i Süleyman sembolü işlenmiştir.[385]

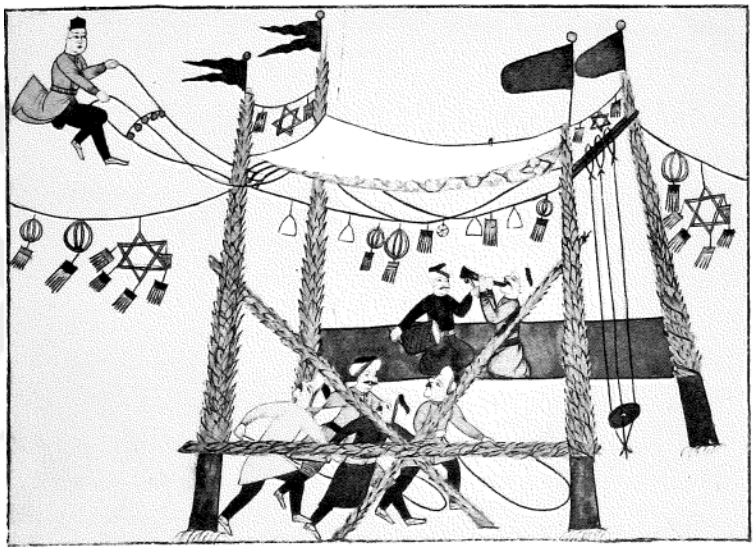

Resim 3.129: Topkapı Sarayı'nın Bahçesinde Bulunan Taş Tahtın Kol Süslemesi

Kaynak: Varlı Arşivi, 2020

[385] Topkapı Sarayı Envanteri

Mühr-i Süleyman motifi saray erkanının kutlamalarında süs unsuru olarak kullanıldığı gibi halkın yapmış olduğu kutlamalarda da kullanılmıştır. İstanbul'un belli başlı semtlerinde ve Anadolu'nun bazı şehirlerinde bayram eğlencelerinde bayram yeri esnafınca, salıncaklı kaydıraklı dönme dolaplar kurulurdu. Franz Taeschner'in yayımladığı "17. yüzyıl Osmanlı'daki Çarşı Ressamları" albümünde bu eğlence panayırlarından bir kesit resmedilir. Resimde salıncak süslemelerinde Mühr-i Süleyman motifleri görülmektedir.[386]

Resim 3.130: Franz Taeschner'in Yayımladığı 17. Yüzyıl Osmanlı'daki Çarşı Ressamları Albümünden Bir Bayram Yerinde Salıncak

Kaynak: Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 222.

3.1.5.6. Osmanlı Sikkelerinde Mühr-i Süleyman

Sikkeler; ağırlığı önceden belirlenmiş, üzerinde sultanın ya da yönetici gücün sembolü veya yazısının bulunduğu; genellikle altın, gümüş veya bakırdan imal edilen madenî paralardır.[387] Mühr-i Süleyman motifi Osmanlı sikkelerinde sık sık süsleme elemanı

[386] Metin And, *Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 222.

[387] Yasin Yıldız, *İslâm Medeniyetleri Müzesi*. (İstanbul: Milli Saraylar Başkanlığı, 2022), 108.

olarak kullanılmıştır. Başta Halep'te darp edilenler olmak üzere birçok Osmanlı sikkelerinin tasarımında görülmektedir.[388] Mühr-i Süleyman sembolünü Çelebi Mehmet, Fatih, II. Bayezid, I. Selim ve III. Murad dönemlerinde basılan madeni paralarda kullanıldığına rastlanmaktadır.[389] Mühr-i Süleyman motifi ilk kez I. Bayezid dönemi sikkelerinde uygulanmıştır.[390] I. Bayezid döneminde basılan mangırlar, I. Murad'ın son döneminde bastırmış olduğu akçelere benzer bir dizayndadır. Söz konusu mangırların her iki yüzünde de ortada üç çizgiden oluşan bir kuşak geçmektedir. Ön yüzlerde üç çizgi üzerinde "Bayezid" altında "bin Murad" yazılıdır. Arka yüzlerde bu üçlü kuşağın üzerinde "Hullide Mülkuhu" yazarken altta Mühr-i Süleyman motifi yer almaktadır.[391] I. Bayezid dönemindeki bakır sikkelerin I. Murad'ın son döneminde görülen üç çizgili akçe kurgusuna benzer şekilde darp edildiği anlaşılmaktadır. Mangır olarak bilinen bakır sikkeler, Sultan I. Murat döneminden Sultan II. Abdülhamid dönemine kadar basılmaya devam etmiştir. Bu sikkelerin desen ve tip bakımından en zengin çeşitliliği Kanuni Sultan Süleyman zamanında görülmüştür. O dönemde faaliyet gösteren kırktan fazla darphane arasında, Harput darphanesinde de Mühr-i Süleyman motifli birçok sikke basılmıştır.[392]

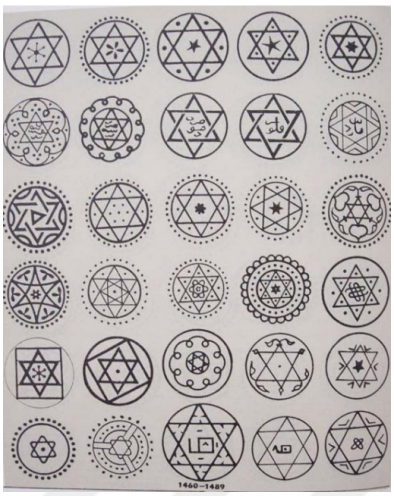
[388] Nilüfer Damalı, *A'dan Z'ye Osmanlı Nümismatik El Kitabı*, (Ankara: Nilüfer Damalı Eğitim ve Kültür ve Çevre Vakfı, 2014), 145.

[389] Nusret Çam, *Türk İslam Sanatlarında Altı Kollu yıldız (Mühr-i Süleyman),* (Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, 1993), 217.

[390] Vidan Aydın, "Dr. Şevkullah Bal Koleksiyonu'ndaki Erken Osmanlı Sikkeleri" (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 213

[391] A.g.e.i 42.

[392] İsmail Aytaç, Harput Darplı Osmanlı Sikkeleri ve Belirlenen İki Yeni Tip. *Höyük,* S. 9, (2022): 181.

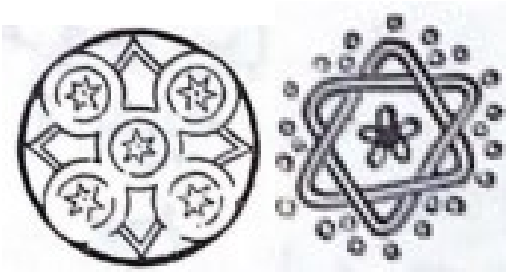
Resim 3.131: 1460 -1489 Yılları Arası Osmanlı Sikkelerinde Mühr-i Süleyman Motifleri

Kaynak: Müge Kılıçkaya, *İstanbul Deniz Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Sancakları,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İTÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, 76.

Resim 3.132: Sultan 2. Selim Dönemi, Malhaz Mangır, Ön Yüzünde El- Mahrusa, Malhaz Sene 974, Arka Yüzünde ise Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Atom Damalı, *Osmanlı Sikkeleri Tarihi: History of Ottoman Coins.* C. 3 (Ankara: Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı, 2011), 865.

Resim 3.133: Kanuni Dönemi Sikkesi, Sene 939

Kaynak: Atom Damalı, *Osmanlı Sikkeleri Tarihi: History of Ottoman Coins.* C. 3 Ankara: Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı, 2011: 7.

Resim 3.134: Sultan 2. Selim Dönemi- Paranın Ön Yüzünde "Sultan Selim Şah Bin Sultan Süleyman Şah", Arka Yüzünde Mühr-i Süleyman Motifinin İçinde "Mülkü ve Sultanlığı Devamlı, Hilafeti ve Adaleti Kuvvetli Olsun, Halep'te Darp Edildi. Sene 982" Yazısı

Kaynak: Atom Damalı, *Osmanlı Sikkeleri Tarihi: History of Ottoman Coins.* C. 3 (Ankara: Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı, 2011) 847.

Resim 3.135: Sultan III. Murat Dönemine Ait, Bakır Sikke. Ön Yüzünde Küçük Bir Mühr-i Süleyman Motifi ve "Sultan Murad Bin Sultan Selim Han" Yazısı, Arka Yüzünde İse Büyük Bir Mühr-i Süleyman Motifi ile Hilafet ve Adalete Vurgu Yapan Bir Kitabe Yer Almaktadır. Halep'te, H. 982/M.1574 Yılında Darp Edilmiştir.

Kaynak: Aliye Yılmaz, "İznik Müzesi'ndeki Osmanlı Sikkelerinden Örnekler", *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*, C.12 (2021): 8.

Mühr-i Süleyman motifi madeni paralarda kullanıldığı gibi kâğıt paralarda da kullanılmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde 1840'lı yıllarda "Kaime-i Mutebere-i Nakdiye" ismiyle 50, 100, 200, 500 kuruş değerinde ilk kâğıt para çıkarılmaya başlanmıştır. 1851 yılında da 10 ve 20 kuruşluk kağıtlar ilave edilmiştir.[393] Mehmet Vahdettin dönemine ait 10 liralık kaimenin üzerinde de yine aynı formlu Mühr-i Süleyman motifi görülmektedir. Kaimenin ön yüzünde kaimenin etrafını saran bordürün iç kısmında koltuk formunda desenin üzerinde yıldız şeklinde altıgen bulunur. Dış kısmında kalan bölümlerde ise rûmilerle kompozisyon oluşturulmuş yıldızların içlerinde "10" sayısı yazılmıştır. Kaimenin üst bölümünde Sultan Vahdettin'in tuğrası bulunmaktadır. Yazı olarak celi sülüs yazıyla "Devlet-i Aliyye-i Osmaniye" yazmaktadır. Altında ise "28 Mart 1334 tarihli kanun mucibince" ibaresi mevcuttur.[394]

Resim 3.136: Mehmet Vahdettin Dönemine Ait 10 Liralık Mühr-i Süleyman Motifli Kaime

Kaynak: Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Tılsımdan Takı'ya,* (İstanbul: Pimaş Yayınları, 1998), 129.

[393] Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi,* (İstanbul: Mısırlı Yayınları, 1987),64.

[394] Yusuf Keş & Burcu Fikriye Turgut, "Osmanlı Son Dönem Kaimeleri ve Cumhuriyet'in İlk Emisyonları", *Medeniyet Sanat Dergisi*, C. 1, S. 2 (2015): 38,39.

3.1.6. Osmanlı Döneminde Sosyal Hayatta Mühr-i Süleyman'ın Kullanımı

Osmanlı sosyal yapısında Mühr-i Süleyman çeşmelerde,evlerin duvarlarında, kapılarda, iş yerlerindeki levhalarda, nazarlıklarda, armudiye denilen bir çeşit takıda, kadınların kemer tokalarında, başlarına taktıkları tepeliklerde, erkeklerin kollarına taktığı pazubentlerde, çeşmelerde, ev duvarlarında, levhalarda, halı ve kilim desenlerinde, kahve tepsisi, sini, tombak ve şifa taslarında, lokma tatlısına şekil verilen demire varıncaya kadar geniş bir alanda kullanıldığı görülmektedir. Mühr-i Süleyman simgesinin koruyucu bir özelliğe sahip olduğuna inanılmıştır.[395]

3.1.6.1. Nazarlık ve Nazarlık Çeşitlerinde Mühr-i Süleyman

Nazar, bazı insanların gözlerinden çıktığına inanılan, zarar verici, öldürücü etkisi olan bir bakış gücüdür.[396] Nazarlık ise, bu olumsuz etkileri engelleyen, nazarı etkisiz hale getiren ve kötü gözlerden koruyan çeşitli objeler olarak bilinir. Bu objeler arasında mavi renkli nazar boncuğu, sarımsak, üzerlik otu, eski paralar, kurşun, cıva altın ve gümüş maşallahlar, armudiye gibi pek çok farklı nesne bulunur.[397] "Göz" resmi çeşitli kültürlerde nazarlı bakışlara karşı koruyucu bir silah olarak kullanılmıştır. Mısırlılar, Fenikeliler, Kartacalılar, Yunanlılar, Etrüskler ve Romalılar gibi birçok medeniyette çift göz resimleri önemliydi. Eski Mısırda, nazardan korunmak için üzerlerinde bir deliği bulunan bir çift göz bulundururlardı.[398] Bu göz sembolü, direkt olarak göz şeklinde olduğu gibi, en yaygın stilize hali olan üçgen sembolü şeklinde de uygulanırdı.[399] Hindistan, Arabistan ve Akdeniz ülkelerinde tılsımlar olarak kullanılan muskalar üçgen şeklindeydi. Türkler ve

---

[395] Tankut Sözeri, *Mistik/ Gizil Simgeler Gelenek ve Kavramlar*, (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2014), 296.

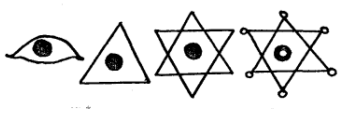
[396]Güran Erbek, *Anadolu Motifleri Sergisi- Sergi Kataloğu*, (İzmir: İzmir Resim ve Heykel Müzesi, 1986), 19.

[397] A.g.e., 24.

[398] Edward Westermarck, İslam *Medeniyetinde Putlara Tapma Devri Kalıntılarından Nazar Değmesi İnancı,* çev. Şahap Nazmi, (Ankara: Yeni Matba, 1961), 38.

[399] Erbek, *Anadolu Motifleri Sergisi- Sergi Kataloğu*, 26.

Araplar, üçgen şeklindeki tılsımları katlayarak deri bir kese içine koyar ve atlarının boyunlarına asarlardı.[400] Üçgen şeklinin gözü sembolize ettiği ve nazarlığın bir göstergesi olduğu inancı, iki üçgenin iç içe geçerek Mühr-i Süleyman'ı oluşturduğu şeklindeydi.[401] Bu şekilde üst üste gelen iki üçgenin kesişim noktasında bir çift göz ortaya çıkmaktadır.[402] Böylece Mühr-i Süleyman'ın, iki göz sayesinde cinler ordusu üzerinde etkili olan bir koruma aracı olduğu kabul edilmiştir.[403]

Resim 3.137: Nazarlık Olarak Göz Motifini Temsil Eden Şekiller

Kaynak: H. Feriha Akpınarlı, "Ankara İlinde Nazar ve Nazarlıklar", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987), 27.

Üçgen formunda desen mağrip paralarında da bulunurdu. Ayrıca, iki üçgenin iç içe geçmiş şekli kâğıt üzerine çizilip etrafına Kur'an'dan ayetler yazılarak nazar değmesine karşı muska olarak kullanılırdı. Bazen Mühr-i Süleyman'ın köşelerine küçük gözler eklenerek bir tılsım oluşturulur. Fas'ta bu tür kullanımlar gözlemlenmiştir.[404] Altı kenarlı yıldız şeklini oluşturan çift üçgen şeklindeki Mühr-i Süleyman Kuzey Afrika'da da yaygın ve alışılmış bir tılsımdır. Suriye ve Filistin'de de insanlar nazardan korunmak için evlerini

[400] Edward Westermarck, İslam *Medeniyetinde Putlara Tapma Devri Kalıntılarından Nazar Değmesi İnancı,* 39.

[401] Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi,* (İstanbul: Mısırlı Yayınları, 1987),104.

[402] Westermarck, İslam *Medeniyetinde Putlara Tapma Devri Kalıntılarından Nazar Değmesi İnancı,* 30.

[403] H. Feriha Akpınarlı, "Ankara İlinde Nazar ve Nazarlıklar", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987), 28.

[404] Westermarck, İslam *Medeniyetinde Putlara Tapma Devri Kalıntılarından Nazar Değmesi İnancı,* 30.

bununla işaretlemişlerdir.[405] Aynı zamanda Türk sanatında da kişiye kötülüklere karşı manevi bir koruma oluşturduğu ve şans getirdiği düşünülen bir sembol olarak sıkça kullanılmıştır.[406]

Resim 3.138: Mühr-i Süleyman Sembollü Muskalar

Kaynak: Edward Westermarck, İslam *Medeniyetinde Putlara Tapma Devri Kalıntılarından Nazar Değmesi İnancı,* çev. Şahap Nazmi (Ankara: Yeni Matba, 1961),30.

a) Muska

Muska da nazarlık gibi üzerinde taşıyan kişiyi her türlü tehlikeli dış etkiden koruduğuna inanılan, büyüsel ve dinsel güçlere sahip olduğu düşünülen yazılı nesnelerdir. Genellikle üçgen şeklinde olurlar. Nazarlık ve muska, motif olarak farklı dokuma türlerine işlenirler.[407]

Resim 3.139: Mühr-i Süleymanlı Yıldız Muska *v*e Armudiye

Kaynak: Güran Erbek, *Anadolu Motifleri Sergisi- Sergi Kataloğu*, (İzmir: İzmir Resim ve Heykel Müzesi, 1986), 24.

---

[405] Edward Westermarck, İslam *Medeniyetinde Putlara Tapma Devri Kalıntılarından Nazar Değmesi İnancı,* 40.

[406] Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi,* (İstanbul: Mısırlı Yayınları, 1987),104.

[407] Güran Erbek, *Anadolu Motifleri Sergisi- Sergi Kataloğu*, (İzmir: İzmir Resim ve Heykel Müzesi, 1986), 24.

b) Armudiye

Osmanlı toplumunda Mühr-i Süleyman'ın kullanım terkiplerinden bir diğeri de nazarlık olarak takılan armut şeklindeki armudiyelerdir. Armudiye, kolye şeklinde, muska formunda çeşitli çizgilerden oluşan tılsım içerikli vefk denilen objelerin yer aldığı bir tür takı çeşididir. Tene değecek şekilde vücutta taşınmasıyla ya da elbiseye dikilerek kullanılmasıyla kişi sembolik bir zırhla korunmuş olur. Bebek Armudiyeleri, bebek kundaklarına takılan, bir yüzünde Ayete'l- Kürsi diğer yüzünde Ashâb-ı Kehf'in isimleri bulunan ve bebeğin daha iyi uyuyacağı inancıyla kullanılan muskalardır. Altın ve inci düzenekli olanların yanında gümüş olanlar daha yaygındır.[408]

Resim 3.140: Bebek Armudiyesi

Kaynak: Tankut Sözeri, *Mistik/ Gizil Simgeler Gelenek ve Kavramlar*, (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2014), 47.

Kimi Armudiyelerde, Mühr-i Süleyman ile birlikte dua kitaplarındaki terkiplere uygun olarak Ashâb-ı Kehf'in isimleri, her türlü bela ve musibetten koruyucu dualar, tılsımlı vefklerle kullanılmıştır. Bu sayede koruma tesiri daha da arttırılmıştır. 19. yüzyıla ait bir örnekte asmalı kancalı armudiye, Osmanlı saray işi olup kallavi ebatlarda gümüş, altın vermeylidir. Taç bölümünde Allah'ın yardımı üzerine olsun anlamında "Aleyke avnilllah" yazmaktadır. Ortasında madalyon içinde Mühr-i Süleyman sembolü ile Ashâb-ı Kehf'in isimleri işlenmiştir. Madalyonun çevresini dönen dua cümlesinde "Ya men latiyfu lem yezel, ültuf binâ fimâ nezel, entel- kaviyyü neccinâ an kahrike yevmel-halel",

[408] Tankut Sözeri, *Mistik/ Gizil Simgeler Gelenek ve Kavramlar*, (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2014), 47.

yazılmıştır.[409] Armudiyenin etrafı bir dantel gibi Osmanlı rokokosu süslemesi ile ajur işçiliği kullanılarak sarılmıştır.[410]

Resim 3.141: 19. Yüzyıla Ait Mühr-i Süleymanlı Asmalı Kancalı Armudiye

Kaynak: Url 26

Resim 3.142: Mühr-i Süleyman Motifli Çeşit Armudiye Örnekleri

Kaynak: Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Tılsımdan Takı 'ya,* (İstanbul: Pimaş Yayınları, 1998), 26,27,28.

---

[409] Anlamı: *"Ey Zail olmayan Latif! Devamlı lütf-u keremin çoktur. Bize inen bela musibet hakkında, bize lütfet. Sen güçlüsün ya Rabbi! Kuvvet sahibisin, kâdirsin. Yevm-i halel olan kıyamet gününden ve dünyadaki tehlikeli günlerden bizi kurtar",* demektir.

[410] "Osmanlı 19. Yüzyıl Saray İşi Altın Vermeyli Gümüş Armudiye", https://www.arthill.com.tr/en/product/3409700/osmanli-19-yuzyil-saray-isi-altin-vermeyli-gumus-armudiye-19-yuzyil-osmanli-sa, 20.04.2024]

c) *Hamayıl (Hamail)*

Türkçeye Arapçadan geçen "hamayıl" kelimesinin aslı hamail olup kılıç bağı anlamına gelmektedir. Zamanla bu anlamdan uzaklaşıp bir süs unsuruna dönüşmüştür.[411] Hamayıl, çoğunlukla kare, silindir, üçgen, dikdörtgen gibi geometrik biçimli gümüş kutudan oluşur. Taşıyanı çeşitli dış etkilere karşı koruma amacıyla içine muska, vefk gibi tılsımlı metinlerin konulduğu gümüş kutucuklardır.[412] Hastalıklardan ve büyülerden korunmak amacıyla yazılan dua metni, katlanarak bir mahfaza içine yerleştirilir ve bir zincir ya da ip yardımıyla boyna takılırdı. Aynı zamanda bir çeşit takı ve süs görevi de görmekteydi.[413] Bir nevi muska olan hamayıl, eski devirlerde pehlivanların alamet-i farikası haline gelmiştir. İlk başlarda hamayıl tılsımlı dualaların konulduğu koruyucu bir obje iken, zamanla asıl amacından uzaklaşıp kadınların güzelliklerini vurgulamak için kullandıkları birer süs eşyasına dönüşmüştür. Hanımların kullandığı hamayılların alt kısmına birkaç halkaya zincir ya da gümüş beşlik takılırken, süsleme tekniği yöreye göre değişiklik göstermekteydi. Buna karşılık, erkeklerin kullandığı hamayıllar ise zincirsiz süssüz olmaktaydı.[414] Gümüşten tercih edilen bu kutucukların üzerinde süsleme unsuru olarak Mühr-i Süleyman motifinin sıkça kullanıldığı görülmektedir.

---

[411] Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Tılsımdan Takı 'ya,* (İstanbul: Pimaş Yayınları, 1998), 59.

[412] Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı'ndaki Şifalı Gömlekler,* 1 bs. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 206.

[413] Tuğba Baydar, "Bursa Uluumay Vakfı Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Özel Koleksiyonu'nda Yer Alan Kemer, Kemer Tokaları, Başlık ve Tepelikler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2020), 88.

[414] Kuşoğlu, *Tılsımdan Takı 'ya,* (İstanbul: Pimaş Yayınları, 1998), 59.

Resim 3.143: Zincirli ve Gümüş Beşlikli ve Savatlı Hamayıl (Solda) ve Zincirsiz, Süssüz Gümüş Hamayıl (Sağda), Osmanlı, 19. Yüzyıl

Kaynak: İstanbul Hisart Canlı Tarih Müzesi, Varlı Arşivi, 2023.

İslam dünyasında hamayılların içine konulan tılsım tomarları, kalıp baskılı ve el yazması olarak 10. yüzyılda yaygınlaşmıştır. Tılsım tomarlarında içerik olarak çoğunlukla Kur'an'dan ayetler, bazılarında metinsel ya da grafik içerik bulunmakla beraber koruyucu nitelikte ibareler ve şekillerde kullanılmıştır. Kur'an ayetleri seçilirken özellikle sağlık ve zafer getireceği düşünülen ya da savaşla ilgili çağrışım yapan ayetler tercih edilmiştir. Ayetlerin yanı sıra dua cümleleri ve Allah'ın isimleri de yazılmaktaydı. Vefklerden oluşan kutucuklar ve çeşitli semboller, koruyucu metni daha zengin hale getirmiştir. Bu semboller genellikle Hz. Muhammed'in peygamberlik mührü ve Hz. Süleyman'ın mührü olan Mühr-i Süleyman kullanılmıştır.[415]

Resim 3.144: 18. Yüzyıl Ait Osmanlı Dönemine Üzerinde Ayetler, Mühr-i Süleyman ve Hz. Muhammed ile İlgili Kutsal Semboller Barındıran Tılsım Tomarı

Kaynak: Christiane Gruber, *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran, (İstanbul: YKY., 2020), 242.

[415] Christiane Gruber, *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım*, çev. Erdem Gökyaran, İstanbul: YKY., 2020), 242.

Resim 3.145: Osmanlı Dönemi, Hamayıl İçine Konulan Dua Metni İçinde Mühr-i Süleyman Sembolü

Kaynak: İstanbul Hisart Panaroma Müzesi, Varlı Arşivi, 2023

3.1.6.2. Takı Kullanımında Mühr-i Süleyman

Mühr-i Süleyman güç ve kudreti simgeleyen ve nefsi şeytanın hilelerinden koruyucu olarak; tolga, serpuş, gibi başlıklarda, pazubentlerde, kadınların bellerine taktıkları kemerlerin tokalarında ve gümüş tepeliklerde görülmektedir.

a) Kemer Tokalarında Mühr-i Süleyman

Kemer, Farsçadan gelen bir kelime olup, süs amacıyla ya da bir pantolonun veya eteğin düşmesine mâni olmak amacıyla bele bağlanılan ve bir toka ile sabitlenen kumaş veya başka bir malzemeden yapılan bir aksesuardır.[416] Toka, kemerlerin ön bağlantı uçlarında kemeri bağlayan genellikle madeni, halka veya plakaya denir.[417] Takı kullanımı insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. İlk kullanım örnekleri incelendiğinde takıların dini ve korunma amacıyla, tılsım veya büyü gibi inançlar doğrultusunda kullanıldığı görülmektedir. Ancak zamanla toplum yapısının değişmesiyle birlikte güzellik ve statü göstergesi haline gelmiştir.[418] Eski Mısır, Yunan, Roma, Bizans uygarlıklarında hem

[416] *A'dan Z'ye Antika Ansiklopedisi*, 1 bs. (İstanbul: Antik A.Ş., 1998), 218.

[417] Mehmet Önder, *"Toka", Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi,* (İstanbul: Mısırlı Yayınları, 1987),139.

[418] Tuğba Baydar, "Bursa Ulumay Vakfı Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Özel

kadınlar hem de erkekler bellerine farklı kemerler takmış ve bu kemerleri aynı zamanda süslenme aracı olarak kullanmışlardır.[419] Türk toplumunda da erkek ve kadınların bellerine ip örgü, yün dokuma, meşin ve metal kemerler taktıkları, Uygur giyiminde bunun yaygın olduğu tarihî kaynaklardan öğrenilmektedir. Ayrıca Selçuklu devri Kubâd-âbâd Sarayı çini figürlerinde kemerin kullanıldığı görülmektedir.[420] Osmanlı döneminde kemerler, çeşitli değerli kumaşlardan yapılır; sırma, sim gibi işlemelerle süslenirdi. Madeni kemerler ise altın, gümüş, bakır veya pirinçten yapılır, üzerleri değerli taşlarla bezenirdi.[421] Özellikle kadınlar için kemerler, takı ve aksesuar olarak büyük önem taşırdı. Saray takıları daha ihtişamlı ve değerli taşlarla süslüyken, halk takıları daha sade olmuştur.[422] Anadolu'da kemer işçiliği, sadece milli özelliklerle sınırlı kalmayıp bölgelere göre karakteristik özellik kazanmıştır. Karadeniz bölgesinde altın ya da gümüşten yapılmış hasır örgü kemerler öne çıkarken, Doğu ve Orta Anadolu'da savatlı gümüş kemerler yaygındı. Orta Anadolu ve Trakya'da telkâri işçiliğiyle süslenmiş kemerler, özellikle düğün ve şenliklerde kullanılmasıyla bir gelenek halini almıştır. İstanbul'da ise değerli kumaşlardan üretilen kemerlerin tokaları altın veya gümüşten işlenip değerli taşlarla süslenirdi.[423] Kemerlerde kullanılan bezemeler bitkisel, geometrik desenlerden oluşmaktadır. Hayvansal figür bezeme kullanılmamıştır. Bitkisel bezemelerde stilize

---

Koleksiyonu'nda Yer Alan Kemer, Kemer Tokaları, Başlık ve Tepelikler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2020), 187.

[419] *A'dan Z'ye Antika Ansiklopedisi*, 1 bs. (İstanbul: Antik A.Ş., 1998), 1 bs. 343.

[420] Mehmet Önder, *"Toka", Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi,* (İstanbul: Mısırlı Yayınları, 1987), 74.

[421] *A'dan Z'ye Antika Ansiklopedisi*, 218.

[422] Tuğba Baydar, "Bursa Ulumay Vakfı Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Özel Koleksiyonu'nda Yer Alan Kemer, Kemer Tokaları, Başlık ve Tepelikler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2020), 78.

[423] Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Tılsımdan Takı'ya,* (İstanbul: Pimaş Yayınları, 1998), 102.

çiçekler ve yapraklar, geometrik desenlerde ise daire, üçgen ve dikdörtgen motifler kullanılmıştır. Sembolik desenlerde ise yıldız, kubbe, Mühr-i Süleyman motifi ön plandadır.[424] Özellikle Mühr-i Süleyman sembolü, kudreti temsil etmesi ve tılsım özelliği taşıdığına inanılması nedeniyle kemerlerde yaygın olarak kullanılmıştır.[425] Aynı zamanda bu sembol Allah'ın en yüce ismi olan İsm-i Âzam'ı temsil etmesi inancından dolayı bir dua ve koruma aracı olarak kullanılmıştır.[426] Böylece Anadolu coğrafyasında, kadınların kıyafetlerinin tamamlayıcısı olan kemerlerde yer alan Mühr-i Süleyman simgesinin, nazardan ve büyüden koruyacağına inanılmıştır.[427] Ayrıca kemer tokalarında Kybele formunun Mühr-i Süleyman ile birlikte kullanımı, bu kemerleri yalnızca bir aksesuar olmaktan çıkarıp, mana boyutunda farklı bir konuma taşır.[428] Her uygarlıkta farklı adlarla anılmış olan Kybele'nin, Anadolu kökenli bir inanış olduğu ve kadının doğurganlık ile yaşam döngüsünü sürdürme özelliğini kutsallaştırdığı anlaşılmaktadır. Kybele formundaki kemer tokalarının Mühr-i Süleyman ile birlikte kullanılması, kadının doğurganlık yetisinin doğaüstü bir güç tarafından sağlandığına inanılması ve yaşamın bereketini koruma amacıyla tercih edilmiştir. Bu formdaki kemer tokaları, farklı illerdeki etnografya müzelerinde yaygın bir şekilde görülmektedir.

---

[424] Nazlı Günbay, "Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Kemer Tokalarının İncelenmesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Güzel sanatlar Enstitüsü, 2019), 142.

[425] Tuğba Baydar, "Bursa Ulumay Vakfı Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Özel Koleksiyonu'nda Yer Alan Kemer, Kemer Tokaları, Başlık ve Tepelikler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2020), 190.

[426] A.g.e., 191.

[427] Günbay, "Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Kemer Tokalarının İncelenmesi" 142.78.

[428] A.g.e.,125.

Resim 3.146: 17.Yüzyıla Ait Kybele Formlu Her Bir Parçasında Mühr-i Süleyman Motifi Bulunan Osmanlı Dönemi Manisa Kemer Tokası

Kaynak: Bursa Uluumay Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Müzesi, Varlı Arşivi, 2023

Resim 3.147: Konya ve Rize Etnografya Müzesinde Kybele Formlu Mühr-i Süleyman Motifli Kemer Tokaları

Kaynak: Varlı Arşivi, 2023

Resim 3.148: Ankara Etnografya Müzesinde Kybele Formlu Mühr-i Süleyman Motifli Kemer Tokası

Kaynak: Varlı Arşivi, 2023

b) Tepeliklerde Mühr-i Süleyman

Osmanlı döneminde kadınlar için büyük önem taşıyan aksesuarlardan biri de baş süsleriydi. Başlıklar veya fesler üzerine takılan diadem, hotoz, sorguç, taçlar ve mücevherlerle işlenmiş çeşitli süsler öne çıkmaktadır.[429] Bu geleneksel takılarından biri de tepeliktir. Tepelik, Anadolu'da kadınların başlarının üstüne giydikleri süslü başlığa denilmektedir.[430] Osmanlıda tepelikler çoğunlukla kadınların feslerinin üstüne dikilir veya fes olmadan doğrudan saçları örten tülbent üzerine yerleştirilirdi. Genellikle gümüşten yapılan bu baş süslemeleri, feslerin tamamını veya bir kısmını örterdi. Tepelikler düz, kubbeli ya da hamam tası şeklinde olup, süslemelerinde çeşitli maden teknikleri kullanılırdı.[431] Ekonomik koşullara göre bazı tepeliklerde değerli taşlar kullanılırken, bazılarına ise metal işleme teknikleri uygulanmıştır; bazılarında ise her iki unsur bir arada yer almıştır.[432] Tepeliklerde ortası bombeli, yuvarlak bir taç şekli sıklıkla görülen formlardandır. Tepelikler kişinin isteğine göre değil, geleneklerin öngördüğü şekilde yapılırdı.[433] Bölgelere göre farklı işleme teknikleri ve desenler kullanılmıştır. Örneğin Mardin yöresinde sıklıkla telkâri tekniği ile kullanılarak yapılırken Akdeniz ve Ege yörelerinde kakma tekniği süsleme kullanılmıştır. Bazı tepelikler fesin tepesine tamamen otururken, bazıları kubbeli olup etrafında zincirlere takılmış gümüş paralar sarkardı. İç Anadolu'da özellikle Sivas yöresinde gümüş paralar zincirsiz olarak doğrudan fesin

---

[429] Melek Dikmen & Kamile Çetin, Klasik Türk Şiirinde Kadın Takı ve Aksesuarları, *Bilig Dergisi*, S. 61 (2012): 74.

[430] Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi,* (İstanbul: Mısırlı Yayınları, 1987), 137.

[431] Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Tılsımdan Takı'ya,* (İstanbul: Pimaş Yayınları, 1998), 32.

[432] Tuğba Baydar, "Bursa Ulumay Vakfı Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Özel Koleksiyonu'nda Yer Alan Kemer, Kemer Tokaları, Başlık ve Tepelikler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2020), 81.

[433] A.g.e., 88.

üzerine dikilirdi. Gaziantep ve Maraş yörelerinde ise gelin feslerinde farklı bir tepelik şekli görülürdü. Bu fesler, ince sim tellerin altın yaldızlanmasından sonra fesin tamamının nakış nakış işlenmesiyle yapılırdı.[434] Çeşitleri saymakla bitmeyen tepeliklerin üzeri kıvrımlı dallar, rozet ve yaprak motifleri ile süslenirdi.[435] Hem motif olarak hem de nazarlık amacıyla Mühr-i Süleyman sembolünün sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.[436] Gelinlerin ve gelinlik çağına gelmiş genç kızların nazardan, kötü niyetlerden korunmaları, mutlu bir yuva kurabilmeleri, bahtlarının açık olması ve bununla beraber evlerinde bereketin eksik olmaması, sağlık ve sıhhatin devamlı olması niyetiyle Mühr-i Süleymanlı tepelikler kullanılırdı.[437]

1. 2.

Resim 3.149: 1. Konya Etnografya Müzesi 2. Bursa Ulumay Müzesi Sergilenen Gümüş Mühr-i Süleyman Motifli Tepelikler

Kaynak: Varlı Arşivi, 2023

[434] Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Tılsımdan Takı'ya,* (İstanbul: Pimaş Yayınları, 1998), 32, 33.

[435] Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi,* (İstanbul: Mısırlı Yayınları, 1987),138.

[436] Asuman Doğan, "İç Anadolu Bölgesi Kayseri İli Güpgüpoğlu Konağı Etnografya Müzesi'nde Bulunan El Sanatları Örnekleri Üzerine Bir Araştırma" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2009), 94.

[437] Şirin Yılmaz Özkarslı, "Türk Kültüründe Tılsımlı Objeler" (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 105.

Resim 3.150: İstanbul İşi Gümüş Kakma Tepelik ve Ortası Mühr-i Süleymanlı Etrafı Penezli Tepelik

Kaynak: Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Tılsımdan Takı'ya,* (İstanbul: Pimaş Yayınları, 1998), 33, 37.

Tepeliklerin çevresinden sarkan paraların alnın ortasına denk gelen kısmında üç sıra zincir sallantı armudiye takılırdı.[438] Alnın ortasına denk gelen kısma takılan takılara "Alın altını" denirdi. Alın altınının yanlarına tılsım adı verilen ve kadını nazardan, kötü bakışlardan ve kötü ruhlardan koruyan semboller yerleştirilirdi. Bu tılsımların üzerinde bazen bir ayet, bazen de bir İslam büyüğünün adı yazılırdı.[439] Bunların yanı sıra Mühr-i Süleyman motifli armudiyelerde takılırdı. Örneklerde armudiyenin üzerinde "Mühr-i Süleyman" simgesi içinde "Maşallah" yazısı bulunmaktadır. "Maşallah" Allah nazardan korusun anlamında söylenen "Allah'ın istediği gibi" manasına gelen bir dua cümlesidir. Kişiyi her türlü etkiye karşı savunacak yeterlilikte kabul edilen bir cümledir. Mühr-i Süleyman ve Maşallah yazısının konulması takan kişiye Süleyman Peygamber'den güç almak, her türlü kötü niyet ve bakışa bu sayede mukavemet etmek içindir.[440]

---

[438] Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi,* (İstanbul: Mısırlı Yayınları, 1987),138.

[439] Asuman Doğan, "İç Anadolu Bölgesi Kayseri İli Güpgüpoğlu Konağı Etnografya Müzesi'nde Bulunan El Sanatları Örnekleri Üzerine Bir Araştırma" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2009), 93.

[440] Şirin Yılmaz Özkarslı, "Türk Kültüründe Tılsımlı Objeler" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 102.

Resim 3.151: Mühr-i Süleyman Süslemeli Alın Altını

Kaynak: Şirin Yılmaz Özkarslı, "Türk Kültüründe Tılsımlı Objeler" (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 102.

c) Pazubentlerde Mühr-i Süleyman

Farsçadan dilimize geçmiş, (bâzû+bend) pazı bağı anlamına gelen Osmanlı döneminde içinde hastalıklara, nazara karşı muskaların konduğu ve erkeklerin pazularına bağladığı bir takı çeşidine pazubent denirdi.[441] Pazubentler üç parçanın birleşmesinden oluşmaktadır. Ortasında duanın konulduğu kare ya da yuvarlak bir kutuyla kolu daha iyi sarması için kutunun iki yanında bulunan kare ya da yuvarlak parçalardır. Pazubentlerin içine konulan muskalar, ihtiyaca göre hazırlanırdı. Efeler için kurşun geçirmezlik muskası, çapkınlar için şirinlik muskası, hastalar için ise çeşitli şifa dualarının yazılı olduğu muskalar hazırlanırdı. Daha sonra muska biçiminde katlanmış dua, balmumu emdirilmiş bir beze sarılarak pazubentteki kutucuğa yerleştirilir ve ardından kola bağlanırdı.

Resim 3. 152: 9.Yüzyıl Sonuna Ait Pazubent

Kaynak: Gürbüz Erginer, *Elemterefiş Anadolu'da Büyü ve İnanışlar*, (İstanbul: YKY, 2003), 214.

[441] Gürbüz Erginer, *Elemterefiş Anadolu'da Büyü ve İnanışlar*, (İstanbul: YKY, 2003), 214.

Altın ve çeşitli taşlarla süslenmiş pazubentler, kadınlar tarafından boyna takılırken, pehlivanlar tarafından çoğunlukla gümüş olanları kola takılarak kullanılırdı.[442] Pazubentler gerekmedikçe koldan çıkarılmazdı.[443] Güreşçiler kola kuvvet vererek rakibini yenmeye yardımcı olarak takarlarken, gezginler güvenlik açısından kullanmışlardır.[444] Pazubentlerin içinde her zaman yazı bulunmazdı. Bazen uzun yolculuğa çıkanlar altınlarını bu kutucuğa da koyarlardı. Yaptıranın zevkine ve maddi durumuna göre gümüş kakmalı, kalem ve sevad işli olurdu. Pazubentlerin süslemesinde en çok kullanılan desenlerin başında ay yıldızlar, rumi, hatayili desenler, koruyucu manalı "Ya Hafız", "Maşallah" yazıları ve Mühr-i Süleyman motifi gelmektedir.[445] Gümüş hilal biçiminde üzeri Mühr-i Süleyman motifli pazubentler de görülmektedir. Bunların örnekleri Ankara Etnografya Müzesi'nde sergilenmektedir.[446]

Resim 3.153: Mühr-i Süleyman Motifi İşlenmiş Gümüş Savatlı Pazubent

Kaynak: Gürbüz Erginer, *Elemterefiş Anadolu'da Büyü ve İnanışlar*, (İstanbul: YKY, 2003), 216.

---

[442] Tuğba Baydar, "Bursa Uluumay Vakfı Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Özel Koleksiyonu'nda Yer Alan Kemer, Kemer Tokaları, Başlık ve Tepelikler" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2020), 86.

[443] Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Tılsımdan Takı 'ya,* (İstanbul: Pimaş Yayınları, 1998), 74.

[444]Mehmet Zeki Kuşoğlu, *Resimli Ansiklopedik Türk Kuyumculuk Terimleri Sözlüğü,* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994), 125.

[445] A.g.e., 75.

[446] Mehmet Önder, *Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi,* (İstanbul: Mısırlı Yayınları, 1987), 20.

Mühr-i Süleyman, Osmanlıda yeme-içme kültüründe şeytanı uzaklaştırmak ve zehirlenmeye karşı önlem amacıyla mutfak eşyalarında, sinilerde, sofra örtülerinde, evlerin dış duvarlarında, levhalarda, çeşme ve sebillerde kullanılmıştır.[447]

3.1.6.3. Şifa Taslarında Mühr-i Süleyman

Mühr-i Süleymanlı mutfak eşyalarında ilk dikkat çeken eşya şifa taslarıdır. Şifa tasları, üzerlerinde tılsımlı sayı, sembol, dua ve birtakım yazıların işlenerek oluşturulan taslara denir. Buradaki amaç maneviyatla gelen şifalı suyu içmek ya da bu suyu hastalıklı bölgeye sürmek ya da bu suyla yıkanmaktır. Böylece şifayı bedene aktarmanın değişik yollarından biri kabul edilen bu taslarla adeta ulvi bir boyuta temas etmiş olunur. Şifa taslarının içine ve dışına dua cümleleri ve çeşitli semboller kazıma tekniği ile kalem işçiliği kullanılarak işlenmektedir.[448]

Resim 3.154: Mühr-i Süleymanlı Şifa Tası

Kaynak: Gürbüz Erginer, *Elemterefiş Anadolu'da Büyü ve İnanışlar*, (İstanbul: YKY, 2003), 197.

M.Ö. bin yılında ortaya çıktığı düşünülen şifa tasları Kuzey Mezopotamya ve Suriye yakınlarında yaşamış Aramilere kadar ulaşmaktadır.[449] İslam'ın Suriye bölgesine yayılmasıyla geçen şifa tası geleneği Arami sihirli taslarından esinlenerek geliştirilmiş

[447] İskender Pala, "Mühr-i Süleyman", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/524, 525.

[448] Gürbüz Erginer, *Elemterefiş Anadolu'da Büyü ve İnanışlar*, (İstanbul: YKY, 2003), 197.

[449] Haluk Berk, H. & İsmail Günay Paksoy, *Duanın Sudaki Gizemi, Şifa Tasları,* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, Haluk Berk Müzesi Yayınları, 2011), 10.

İslam kültürüne adapte edilmesiyle şekillenmiştir. Bu bağlamda şifa taslarına konulan suya dua okunmak suretiyle içilmesi ve yıkanılması şeklinde uygulama İslamiyet'in ilk yıllarına kadar uzanmaktadır.[450] Şifa taslarının günümüze ulaşanların çoğu Mekke ve Medine'den getirilenlerden olmakla birlikte bunların üretimi çoğunlukla Anadolu'dan sağlanmaktadır. Şifa taslarının üzerindeki yazılardan ve müzelerdeki envanter kayıtlarından da anlaşılmaktadır ki ilk üretim yerleri Osmanlı döneminden önceye gitmemektedir.[451] Şifa tasına şekil olarak benzeyen taslar olmasına rağmen şifa tasları içlerinde ve dışlarında çeşitli şifa ayetlerinin yazılı olması ile ayırt edilir.[452] Şifa taslarında kullanılan motifler genelde koruyucu ve şifa verici olduğuna inanılan çeşitli ayetler, dualar gibi yazılı metinlerin yanı sıra tılsımlı çizgiler sayılar semboller görülmektedir. Bu semboller ve çizgiler sıradan insanların anlayamayacağı gizli bilgilere dayanır. Taslar, manevi alemle maddi alem arasında bir bağlantı oluşturarak iyileştirici bir rol üstlenir. Kullanılan tılsımların kaynak ve kökenleri kesin olarak bilinmemektedir.[453] Ancak şifa taslarında sembol olarak en çok Mühr-i Süleyman sembolünün kullanılması, Mezopotamya ve Anadolu'da asırlarca gücün, kuvvetin ve bereketin sembolü olmasından dolayı olduğu söylenebilir. Osmanlı toplumu da bu geleneği kendi dönemine taşımıştır. Ayrıca Mühr-i Süleyman'ın daha çok tasın göbek kısmında kullanıldığı görülür. Şifa tasları şekil olarak çoğunlukla yuvarlak bombe dip kaideli ve göbeklidir.[454] Bir görüşe

---

[450] Aysun Akı, Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Şifa Tasları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 25.

[451] Zuhal Bezirci, vd., *Kur'an Sureleri ile Bezenmiş Şifa Tasları, Sanat ve İnanç: Rıfkı Melül Meriç Anısına,* C. 2 (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2004), 219.

[452] A.g.e., 217.

[453] Haluk Berk, H. & İsmail Günay Paksoy, *Duanın Sudaki Gizemi, Şifa Tasları,* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, Haluk Berk Müzesi Yayınları, 2011), 11.

[454] Bezirci, vd., *Kur'an Sureleri ile Bezenmiş Şifa Tasları, Sanat ve İnanç: Rıfkı Melül Meriç Anısına,* 218.

göre bu göbeğin ikonografik bir sembol olduğu ve dünyanın merkezinde yer alan büyük patlamadan sonra yaratılan ilk yüce dağ olduğu savunulur. Böylece gökyüzü ile yeryüzü arasında bir iletişim kurar. Bu bombenin işlenen Mühr-i Süleyman motifi, çarkı felek, güneş rozetleri ve bunların etrafını saran "Ya Hannan Ya Mennan" gibi Allah'ın isimleri kullanılması anlamlıdır.[455] Şifa taslarının koruma, şifa bulma objeleri binlerce yılda oluşan geleneğin iç içe geçmesini yansıtır. Şifa taslarının ortasında görülen bombenin üzerine işlenen Mühr-i Süleyman ve "Allah Hu" ibaresi bunun bir örneğidir.[456] Ayrıca bu taslar kullanılacağı hastalığa göre çeşitli kullanım biçimleri vardır.[457] Şifa tasları üzerinde Mühr-i Süleyman'ın yanında genellikle bela ve kötülükleri uzaklaştırıcı, iyilik ve koruyucu sureler olarak Felak ve Nas Sureleri, Ayete'l- Kürsi, Fatiha Suresi, dört büyük meleğin isimleri ve Ashâb-ı Kehf'in (Yedi Uyurlar) isimleri yazılmaktadır. Bazen de tasa yaklaşık olarak kırk kadar "Bismillah" yazılı çubuklar da kazılmaktaydı.[458] Ankara Etnografya Müzesi'nde bulunan Env. No. 17774 olan pirinç tasta kazıma yöntemi ile Mühr-i Süleyman motifi ve çeşitli yazılar uygulanmıştır. Tasın tam ortasında bombenin üzerinde Mühr-i Süleyman motifi yer alır. Etrafında çizgi şeklinde rakamlar bulunur. Kâsenin ağız kenarlarında madalyonların içinde "Yâ Kâfi Yâ Şâfi" esmaları ve bombeye çıkan yüzeyde "Allahümme âfinâ fi'd-dünya" (Allah'ım bize dünyada afiyet ver) yazmaktadır.[459] Ankara

---

[455] Haluk Berk, H. & İsmail Günay Paksoy, *Duanın Sudaki Gizemi, Şifa Tasları,* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, Haluk Berk Müzesi Yayınları, 2011), 10.

[456] Esat Uluumay, "Mühr-i Süleyman ve Bursa", *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve Kültürü Dergisi,* S.12 (2006): 18.

[457] Zuhal Bezirci, vd., *Kur'an Sureleri ile Bezenmiş Şifa Tasları, Sanat ve İnanç: Rıfkı Melül Meriç Anısına,* 219.

[458] Recep Ali Topçu, "Anadolu Geleneğinde ve Türk Tıp Folklorunda: Şifa Tasları", https://www.temizmekan.com/anadolu-geleneginde-ve-turk-tip-folklorunda-sifa-taslari/ [20.04.2024]

[459] Aysun Akı, Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Şifa Tasları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 86.

Etnografya Müzesi'nin koleksiyonunda bulunan başka bir tasta yine tam bombenin merkezinde Mühr-i Süleyman motifi kazınmıştır. Ancak burada Mühr-i Süleyman yıldızının merkezinde "Allah Hak" işlenmiştir. Yıldızın boşluklarında 2-1-2 şeklinde rakamlar doldurulmuştur. Tasın ağız kenarında Felak, Nas, İhlas ve Fatiha Sureleri madalyonların içine yazılmıştır.[460]

Resim 3.155: Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Şifa Tasları

Kaynak: Aysun Akı, Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Şifa Tasları, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 223, 226.

Mevlâna Müzesi'nde Env. No. 411 olan pirinç malzemeden yapılmış şifa tasının göbeği üzerinde Mühr-i Süleyman mevcuttur. Altı kollu bu yıldızın tam ortasında "Allah" yazısı ve kenarlarında tılsımlı yazılar kazınmıştır. Tasta ayet olarak Ayete'l-Kürsi yazılıdır. Tasın arka yüzünde de bombenin altında da 6 köşeli yıldız bulunmaktadır. Ağıza yakın kısımda ise Fatiha suresi yazılmıştır. 1926 yılında Mevlâna dergahından müzeye taşınmıştır[461]

[460] Aysun Akı, Ankara Etnografya Müzesi'ndeki Şifa Tasları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 77.

[461] Zuhal Bezirci, vd., *Kur'an Sureleri ile Bezenmiş Şifa Tasları, Sanat ve İnanç: Rıfkı Melül Meriç Anısına,* 221.

Resim 3.156: Konya Mevlâna Müzesi ve Bursa Ulumaay Müzesinde Bulunan Şifa Taslarında Göbekte Mühr-i Süleyman Sembolü *ve* Onunda Merkezinde "Allah Hu" İbaresi

Kaynak: Varlı Arşivi 2023

14- 15. yüzyıl erken Osmanlı dönemi İznik kaselerinde çini deseni olarak Mühr-i Süleyman motifi kullanıldığı görülmektedir. İki kâse örneğinde (Sağda) merkez daireden çıkan altı kollu yıldız motifi olan Mühr-i Süleyman ve etrafını kuşatan radyal hatla bezenmiş bir dekor sergilenmektedir. (Solda) diğer bir kâsede ise merkez dairede altıgenler içerisine yerleştirilmiş çemberler ve bunu kuşatan çiçek rozetli madalyonların sarmal motiflerle birbirine bağlandığı kuşaktan oluşan basit bir bezeme içermektedir.[462]

Resim 3. 157: Erken Osmanlı Dönemi İznik Kaseleri

Kaynak: Nazan Ölçer, vd., *Türk ve İslam Eserleri Müzesi,* (İstanbul: Akbank, 2002), 244.

[462] Nazan Ölçer, vd., *Türk ve İslam Eserleri Müzesi,* (İstanbul: Akbank, 2002), 244, 245.

3.1.6.4. Tepsi ve Sinilerde Mühr-i Süleyman

İslam dininde, yeme-içme kültüründe duanın önemli yeri vardır. Besmelesiz yani Allah'ın adını anmadan yemeğe başlamak şeytanın yemeğe ortak olması demektir.[463] Tıpkı Besmele-i Şerif gibi, Mühr-i Süleyman da Osmanlı döneminde günlük hayatta, yeme içme sırasında şeytanı uzaklaştırmak amacıyla sıkça kullanılmıştır. Çünkü Mühr-i Süleyman, Allah'ın esmalarından en yüce ismi olan İsm-i Âzam'ı temsil eder. Yemek sinilerinde, kahve tepsilerinde de bu amaçla mührün işlendiği görülmektedir.[464] 16. yüzyılda sıklıkla görülen kazıma tekniğiyle bezenmiş bakır eserlerde geleneksel motiflerden hayat ağacı, Mührü Süleyman, balık, örgü frizlerine rastlanır.[465] Tepsi süslemelerinde bitkisel ve geometrik bezemeler birlikte kullanıldığı gibi, ayrı ayrı da kullanılmıştır. Ancak çoğunlukla geometrik bezemeler tercih edilmiştir. Bezemeler içinde hayvansal figürlere rastlanmamaktadır. Geometrik bezemeler arasında geleneksel bezemelerden en dikkat çekici olanı Mührü Süleyman motifidir. Mührü Süleyman adaleti temsil ettiği gibi, sağlamlığı da simgeler. Bu yönüyle toplumsal hayatta ön plana çıkmıştır.[466]

Konya Etnografya Müzesi'ndeki Lenger (yayvan geniş bakır kap) düz dipli, geniş ve yüksek ağız kenarına sahiptir. Geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiş olan lengerin merkezinde altı kollu yıldızdan oluşan Mühr-i Süleyman ve onu çevreleyen daire üzerinde servi motifleri bulunmaktadır. Kenarlık kısmında ise şemse ve nar demeti motifleri atlamalı sıralama tekniğiyle işlenmiştir. 1961 yılında satın alınarak müzeye dahil edilmiş ve Osmanlı dönemine ait olarak tarihlendirilmektedir.[467] 18.- 19. yüzyıla ait bakırdan dövme tekniği ile imal edilmiş olan yayvan yuvarlak formlu tombak leğenin iç yüzey

---

[463] Muhyiddin-i Nebevi, *Riyazü's-Salihîn*, çev. Sıtkı Gülle, (İstanbul: Akit, 1995), 546

[464] İskender Pala, "Mühr-i Süleyman", *DİA* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/524.

[465] Yeşim Özkan, "Aydın Müzesinde Bulunan Etnografik Takılar" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2010), 22.

[466] A.g.e., 267.

[467] Nurhan Özkan & Remzi Duran, *Türk Süsleme Sanatında Nar* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2022), 93.

zemini altı köşeli mühr-i Süleyman tasviriyle süslenmiştir. Yıldız içine kalem işi floral motifler çalışılmıştır.

Resim 3. 158: Konya Etnografya Müzesindeki Mühr-i Süleyman Motifli Lenger

Kaynak: Nurhan Özkan & Remzi Duran, *Türk Süsleme Sanatında Nar* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2022), 93.

Resim 3.159: 18. 19. Yüzyıla Ait Tombak Leğen

Kaynak: Artam Art Times, (İstanbul: Antik A.Ş., 2008), 15.

Harput-Elâzığ atölyelerinde üretilen ve 19. yüzyıla tarihlendirilen sininin göbek merkezinde bulunan Mühr-i Süleyman yıldızı, dar bordür içine yerleştirilen üçgenler, içleri dolu ortak merkezli daireler ve kısa paralel çizgiler katalogda incelediğimiz sinileri bezeyen geometrik şekillerle benzer özellikler göstermektedir.[468] 1135 H. (1723 M.)

[468] Elif Yeşil, Bafra Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ndeki Etnografik Madeni Mutfak

tarihli, Sultan III. Ahmed (1703-1730) dönemi, Lale Devri'ne ait yuvarlak kahve tepsisinin merkezinde Mühr-i Süleyman motifi yer almaktadır.[469]

Resim 3.160: Harput-Elâzığ Atölyelerinde Üretilmiş 19.Yüzyıla Ait Mühr-i Süleyman Motifli Sini

Kaynak: Elif Yeşil, Bafra Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'ndeki Etnografik Madeni Mutfak Eşyaları" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Ensitüsü, 2020), 274

Resim 3. 161: Sultan III. Ahmed (1703-1730) Dönemi, Lale Devri'ne Ait Yuvarlak Kahve Tepsisi

Kaynak: Emine Gürsoy Naskali & Salih Mehmet, *Kahve Yanında Bir Lokum*. (İstanbul: Dergâh, 2017), 26,27.Lisansüstü Eğitim Ensitüsü, 2020), 274.

Eşyaları" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Ensitüsü, 2020), 274.

[469] Emine Gürsoy Naskali & Salih Mehmet, *Kahve Yanında Bir Lokum*. (İstanbul: Dergâh, 2017), 26,27.

Mühr-i Süleyman motifinin tepsi süslemelerinin yanı sıra sosyal hayatın diğer alanlarında da kullanıldığı görülmektedir. İzmir'in Ödemiş ilçesinde gerçekleşen bayram ve nişan törenlerinin vazgeçilmezi olan, geleneksel Dibile tatlısının yapımında kullanılan demirin motifi, Mühr-i Süleyman şeklindedir. Ödemiş'in Dibile tatlısının özelliği Süleyman mührü şeklindeki demirden yapılmasıdır. Mühr-i Süleyman formunda olan bu demirin en az 300 yıllık bir geçmişi olduğu söylenmektedir. Kuşaktan kuşağa ninelerden torunlarına aktarıldığı ifade edilir.[470]

Resim 3.162: Mühr-i Süleyman Şekilli Geleneksel Dibile Tatlısı

Kaynak: Url 27

3.1.6.5. Sandık Süslemelerinde Mühr-i Süleyman

Sandık süslemelerinde de Mühr-i Süleyman sembolü görülmektedir. Özellikle kilit demirlerinde süsleme unsuru olarak kullanılması Mühr-i Süleyman sembolünün koruyucu gücünden faydalanıldığını düşündürmektedir. Mühr-i Süleyman kilitli sarraf çekmecesi, 1917-1918 yılları arasında sadrazamlık yapmış olan Mehmet Talat Paşa tarafından 1915 yılında müzeye bağışlanmıştır. Kısa ayaklar üzerinde dikdörtgen prizma biçiminde ve yedi çekmecelidir. Emniyeti sağlamak amacıyla kilitli bir kapağı vardır. Kilidinde Mühr-i Süleyman motifli madeni süsleme işlenmiştir.[471]

---

[470] "Süleyman mührü ile şekillenen geleneksel lezzet: Dibile" https://www.trthaber.com/haber/yasam/suleyman-muhru-ile-sekillenen-geleneksel-lezzet-dibile-484897.html [15.05.2020]

[471] Nazan Ölçer, vd., *Türk ve İslam Eserleri Müzesi,* (İstanbul: Akbank, 2002), 315, 316.

Resim3.163: Mühr-i Süleyman Kilitli Sarraf Çekmecesi

Kaynak: Nazan Ölçer, vd., *Türk ve İslam Eserleri Müzesi,* (İstanbul: Akbank, 2002), 315, 316.

Resim 3.164: Mühr-i Süleyman Süslemeli Osmanlı Gelin Sandığı

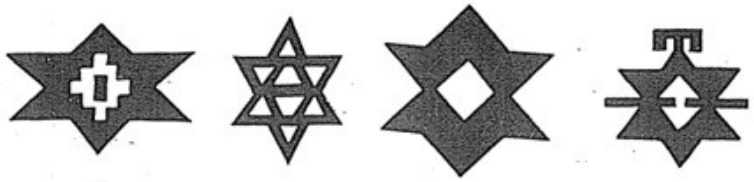
Kaynak: Url 28

3.1.6.6. Halı ve Kilimlerde Mühr-i Süleyman

Türk dokuma kültürü köklü bir geleneğe sahiptir. Dokuma çeşitlerinden halı ve kilimlerde kullanılan motifler yüklendikleri anlam açısından önemli bir yeri vardır. Halı ve kilimler Türk milletinin en erken çağlardan itibaren boy, aşiret, oba temsiliyetini ya da inançlarını yansıtan somut olmayan kültürel miraslardır.[472] Yıldız motifinin kullanımı ilk kez Mısır, Mezopotamya ve Anadolu medeniyetlerinde görülmektedir. Yıldız simgeleri arasında altı kollu yıldızın, Mühr-i Süleyman ismi ile bilindiği ve Süleyman (a.s.)'ın mühürlü yüzüğünü temsil ettiği, mistik ve kozmolojik anlamlarla mükemmelliği, asaleti ve gücü

[472] Nursel Balcı, Kültürel Miras Unsuru Olan Halı ve Kilimlerdeki Damgalar, İmler ve Anlamları, S. 17, *Kalemişi Dergisi,* (2020): 233.

simgelediği belirtilir. Türk süsleme sanatında sıkça kullanılan bir motif olan altı köşeli yıldız, halı ve kilimlerde de sıkça karşımıza çıkmakla beraber astral düzen içinde yer alır. Bu motiflerin Allah'ı anmak ve hatırlatmak için işlendiği ifade edilir. Ayrıca, Kur'an'da geçen yıldızların yaratılışıyla ilgili ayetler de bu duruma delil gösterilir.[473] Türk kültüründe yıldız simgesinin kullanımı M.Ö. 8-7. yüzyıllara kadar uzanır. Yıldız motifi, Ülker ve Demirkazık yıldızlarını temsil eder. Öte yandan Anadolu dokumalarında yıldız genellikle gökyüzü olarak değil mutluluk anlamında kullanılır.[474] Mutluluk, iyilik, aydınlık, ışık ve kahramanlığı sembolize ettiğinden bahsedilir.[475] Buna da delil olarak minyatürden dokumaya kadar birçok sanat eserinde gökyüzünü anlatmak için "Bulut", "Ejderha", "Zümrüd-ü Anka" gibi motiflerin işlendiği ancak yıldız motifinin tercih edilmediği gösterilir.[476]

Resim 3.165: Anadolu Dokumalarındaki Altı Köşeli Yıldız Motifleri

Kaynak: Güran Erbek, *Anadolu Motifleri Sergisi- Sergi Kataloğu*, 18.

Bu motif bazen farklı tonlarda yıldız dilimleriyle de süslenir. Özellikle Iğdır halılarında, Mühr-i Süleyman motifleri hem halı zemininde hem de kenar süslemelerinde sıklıkla

[473] Nursel Balcı, Kültürel Miras Unsuru Olan Halı ve Kilimlerdeki Damgalar, İmler ve Anlamları, S. 17, *Kalemişi Dergisi,* (2020): 242.

[474] Güran Erbek, *Anadolu Motifleri Sergisi- Sergi Kataloğu*, (İzmir: İzmir Resim ve Heykel Müzesi, 1986), 18.

[475] Ayşe Aslıhan Eroğlu, *Iğdır Halıları Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2020), 824.

[476] Erbek, *Anadolu Motifleri Sergisi- Sergi Kataloğu*, (İzmir: İzmir Resim ve Heykel Müzesi, 1986), 18.

görülür.[477] Mühr-i Süleyman, kilimlerde çoğunlukla "aşık kıvrımı" denilen motifi ile kullanılır.[478] Aslında bu iki sembol birbirine benzemektedir. Mühr-i Süleyman'daki iç içe geçen üçgenlerden biri göğü; yani ruhu ve manevi güçleri temsil ederken, diğeri ise maddi varlığı, yeri simgeler. Aşık kıvrımı (ying-yang) ise zıtlıkların birlikteliğiyle dengeyi ve hayatı sembolize eder. Ruhsuz bir bedende veya bedensiz bir ruhta hayat belirtileri bulunmaz. Bu sebeple hayat, zıtlıkların birlikteliğiyle şekillenir. Bundan dolayı da Türk kilimlerinde Mühr-i Süleyman ve aşık kıvrımı motiflerinin birlikte kullanımı özellikle iç Anadolu ve Balkanlarda sıkça rastlanır.[479]

Resim3.166: Kenar Suyunun İçinde Aşık Kıvrımı ile Altı Köşeli Yıldız Motifli Kilim Seccade Detayı, Yozgat Müzesi

Kaynak: Gülten Kurt, vd. *Yozgat Geleneksel El Sanatları ve Giyim Kuşam Örnekleri*, (Ankara: AHBV, Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2022)

Anadolu'nun geçimini dokuma ile sağlayan her bölgesinde Mühr-i Süleyman motifi farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, Sarıkamış kilimlerinde Mühr-i Süleyman

[477] Ayşe Aslıhan Eroğlu, *Iğdır Halıları Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2020), 824.

[478] Aysen Soysaldı, *Türklerde Yıldız Motifi ve Teke Yöresi Yıldızlı Zili (Burdur Müzesi) Örnekleri Bildiri Sunumu,* (Ankara: A. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür, 2019): 425.

[479] Eroğlu, *Iğdır Halıları Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2020), 428.

motifi hem orta hem de bordür kısımlarında yer alır.[480] Ankara Etnografya Müzesi'nde, Env. No. 25132 olan 3 Mart 1334 (1918) tarihli yün kilim halı Enver Paşa için Karslılar yapmıştır. Kilimin üzerinde meyveler, vazoda çiçekler, bayraklar, ay ve yıldız gibi motifler görülür. Mühr-i Süleyman motifi ise iki büyük yıldız olarak kullanılmıştır. Ayrıca yıldızların ve ortadaki karenin içerisinde kitabe ve şiirler mevcuttur. Kırmızı, sarı, yeşil tonları ile kahverengi renkler kullanılmıştır. Kars ve Batum sancaklarının kırk yıllık Rus işgalinden kurtuluşu şerefine Kafkas Cephesi kumandanlarına izafeten dokunan ve Bardız Kilimi olarak adlandırılır. Kilim Enver Paşa'ya hediye edilmek üzere yapılmış fakat verilememiştir.[481]

Resim 3.167: Enver Paşa Adına Yapılan Kars Kilim Halısı

Kaynak: Ayşe Aslıhan Ergüder, "Şenkaya Yöresi'nde Bardız, Goşken ve Şabani Dokumaları", *Arış Dergisi* S. 6 (2011): 44.

[480] Eroğlu, *Iğdır Halıları Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2020), 283.

[481] Ankara Etnografya Müzesi Envanteri

Osmanlı dönemine ait sehpalarda Mühr-i Süleyman motifi süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Arabesk motifli, oyma ve sedef kakmalı Osmanlı dönemi sehpasının üst tabla merkezinde kenarları telle çevrili altı kollu sedef kakma yıldız, etrafında tel kakma stilize dallar, oyma dilimli kartuş içinde eski Türkçe yazılar bulunmaktadır. Hattın arasında yine sedef kakma küçük yıldızlar mevcuttur. Dış çerçeve baklava dilimli oymalıdır. Sehpanın yan yüzeyleri de sekizgen bitişik ayaklardan oluşur.[482]

Resim 3.168: Osmanlı Dönemi Mühr-i Süleyman Motifli Sedef Kakmalı Sehpa

Kaynak: Ece Çetin, *İstanbul Deniz Müzesi,* (İstanbul: Deniz Basımevi, 2009), 243.

3.1.6.7. Ev Duvarlarında ve Levhalarda Mühr-i Süleyman

Osmanlı'da evlerinin duvarlarına tılsımlı dua ve şekiller koymak yaygın bir uygulamadır. Evlerin, doğal afetlerden, yangından, evde yaşayanların her türlü uğursuzluk, nazar, büyü gibi kötü enerjilerden ve hastalıktan korunmak amacıyla evlerin dış duvarlarına giriş kapısına bir takım tılsımlı unsurlar koyulmaktadır.[483] Yine Anadolu'nun pek çok yerinde Rize, Safranbolu, Beypazarı gibi farklı bölgelerde evlerde "Maşallah" yazılı örnekler görülmektedir. Bu objeler bir tür koruyucu simge olarak kabul edilmektedir.[484] Kullanılan tılsımlı objeler, Allah'ın her şeyi koruyan, muhafaza eden anlamına gelen Esma'l-Hüsna'sından "Ya Hafız" ismi, "Maşallah" gibi koruyucu dua cümleleridir. Sembol olarak

[482] Ece Çetin, *İstanbul Deniz Müzesi,* (İstanbul: Deniz Basımevi, 2009), 243.

[483] Şirin Yılmaz Özkarslı, "Türk Kültüründe Tılsımlı Objeler" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 173.

[484] A.g.e., 174.

ise koruyuculuk özelliği olduğuna inanılan Mühr-i Süleyman, at nalı gibi örnekler görülmektedir. Mühr-i Süleyman sembolü İslam toplumunda yaygın ve çok bilinen bir tılsımdır. Suriye ve Filistin'de de Müslümanlar, nazardan korunmak maksadıyla evlerini Mühr-i Süleyman ile işaretlemişlerdir.[485] Balkanlardaki evlerde de Mühr-i Süleyman motifinin kullanımı görülmektedir. Karadağ Plav'da eski bir Osmanlı evinin dış duvarında ortada ay yıldız iki yanında Mühr-i Süleyman sembolü işlenmiştir. Altında daire içinde "Maşaallah Kane yâ müfettihal ebvâb, İftah lenâ hayral bâb". (Ey kapıları açan! bize hayır kapılarını aç.) duası yazmaktadır.

Resim 3.169: Karadağ Plav'da Eski Bir Osmanlı Evinin Duvarı

Kaynak: Url 29

Bosna Hersek'te Stolaç'ta şehir merkezinde bulunan Dereboyu evlerindedir. Günümüze ulaşan tek ev olan Kaptan İsmail Sarıca Evi, H.1147 / M.1734 yılında Kaptan İsmail Sarıca tarafından yaptırılmıştır. Temmuz 1993 yılında çıkan yangında büyük hasar görmüştür. Restore edilen yapı günümüzde Güzel Sanatlar Galerisi olarak kullanılmaktadır.[486] Evin kemerli iki kanatlı kapı girişinin üstünde bulunan kemer kilit taşı ve iki yanında olmak üzere üç adet Mühr-i Süleyman motifli madalyonlar görülmektedir. Bunlardan kilit

[485] Şirin Yılmaz Özkarslı, "Türk Kültüründe Tılsımlı Objeler" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 101.

[486] Ahmet Kuş, vd., *Rumeli'de Osmanlı Mirası: Bosna Hersek/Kosova=Ottoman heritage in Rumelia: Bosnaia Herzegovina/Kosova,* (İstanbul: Nilden Global Sigorta ve Reasürans Brokerliği, 2010), 163.

taşındaki, hilal motifi ile beraber işlenmiştir. Kemerin üzerindeki kitabede "Hüve'l-hallaku'l- Bâki" yazmaktadır. Sene 1147 olarak tarih düşülmüştür.

Resim 3.170: Bosna Hersek'te Kaptan İsmail Sarıca Evi Kapı Detayı

Kaynak: Ahmet Kuş, vd., *Rumeli'de Osmanlı Mirası: Bosna Hersek/Kosova=Ottoman heritage in Rumelia: Bosnaia Herzegovina/Kosova,* (İstanbul: Nilden Global Sigorta ve Reasürans Brokerliği, 2010), 164.

Mühr-i Süleyman sembolü, Rize bölgesinde yer alan Osmanlı dönemine ait yapılarda da görülür. Konak girişlerinde, serender kapılarında, ocak başı ve şömine taşlarında kullanıldığına dair örnekler bulunmaktadır. Bu sembol, bazen sadece yıldız şeklinde görülürken, bazen ise tarih ya da "Maşallah, Subhanallah" gibi dini ifadelerle birlikte kullanılmıştır. Ayrıca, Mühr-i Süleyman'ın Kolkhid güneşi veya çeşitli Türk boylarına ait damgalarla beraber kullanıldığı görülmektedir.[487] Mühr-i Süleyman'ın, Allah'ın en üstün ismi olan İsm-i Azam'ı temsil ettiği gibi Kolkhis güneşi de yaşamın sonsuz döngüsünü ve Yaratıcının gücünü temsil eder. Ayrıca enerjiyi merkeze çeken ve Yaratıcıya odaklanmayı simgeleyen kutsal bir çark olarak da kabul edilir.[488] Bu iki sembolün bir arada kullanılması dikkat çekicidir. Rize'de evlerin duvarında bulunan Mühr-i Süleyman örnekleri;

1. Mahmutoğlu konağındaki ocak başında Mühr-i Süleyman motifi içinde Osmanlıca "Maşalllah,Subhanallah, Sene-319" yazılmaktadır. Bilen Köyü/ Hemşin

[487] Murat Ümit Hiçyılmaz, *Rize Defteri, Rize'nin Doğu Bölgesinde Petroglifler, Piktogramlar Ve Damgalar,* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 17.

[488] A.g.e., 20.

2. Susikoğlu Şakir Ağa konağından geri kalan bir duvar üzerinde, Mühr-i Süleyman motifi içinde 320 tarihi yazılıdır. Başköy köyü/ Pazar

3.Bozacıoğlu Şakir'in ahşaptan olan eski evinin duvarında Mühr-i Süleyman sembolü bulunur. Kavak mahallesi, Çamlıhemşin

4. Sıçanoğlu Genç Ağa isimli konağın taş şöminenin süslemesinde Mühr-i Süleyman sembolü görülür. Uğrak köyü, Pazar

5. Çolakoğlu serenderinin kapısında yarım metre çapa sahip Mühr-i Süleyman motifi, Hürriyet Mahallesi/ Fındıklı

6. Hacıalizade Hurşit Bey konağında ahşap kapı süslemesinde Kokhis Güneşi sembolü ile birlikte nakşedilen Mühr-i Süleyman, Çağlayan köyü, Fındıklı

7. Sıçanoğlu Aslan Ağa konağının giriş kapısı yanında Mühr-i Süleyman motifi ve etrafına dizili olan çeşitli Türk damgaları. 1) Koç işareti 2) Salur işareti 3) Kıpçak işareti 4) Yıldız damgası 5) A damgası, Akbucak Köyü, Pazar

1. 2. 3. 4.

5. 6. 7.

Resim 3.171: Rize'nin Konaklarında İşlenmiş Mühr-i Süleyman Motifleri

Kaynak: Murat Ümit Hiçyılmaz, *Rize Defteri, Rize'nin Doğu Bölgesinde Petroglifler, Piktogramlar ve Damgalar,* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 17.

Samsun'a bağlı Ladikli ilçesinin Ambar köyünde bulunan Ayvalı köyü ambarı denilen tahıl ambarının kapısında, 800 yıllık bir geçmişi olduğu belirtilen Mühr-i Süleyman motifi

bulunmaktadır. Köyün İmamı Nusret Kukuş, ambarın etrafındaki cami, köy fırını su değirmeni gibi yapıların en az 200-300 senelik olduğu ve buradaki eserlerin Osmanlı ve Selçuklu dönemine ait kültürün yansıması olarak önemli sembolleri barındırdığını belirtilir.[489] Anadolu'da Mühr-i Süleyman motifi evlere uğur getirmesi için genellikle evin her köşesine konurdu.[490]

Resim 3.172: Samsun- Ladikli İlçesi, Ambar Köyünde Bulunan Ayvalı Köyü Ambarı Kapısında İşlenmiş Mühr-i Süleyman Motifi

Kaynak: Url 30

Mühr-i Süleyman evlerin dışında görüldüğü gibi evlerin içinde de levha olarak duvarları süslemiştir. Bunun bir örneği, Samsun'da antikacılık yapan Nedim Genç'in eline geçmiş olan ve yaklaşık 110 yıllık geçmişe sahip bir levhadır. Hicri 1326 yılına tarihlenen Mühr-i Süleyman motifli hat levhasının hattatı Dedezâde Hacı Hasan Hıfzıdır. Levhanın ortasında madalyon içinde Ashâb-ı Kehf'in isimleriyle etrafı sarılı Mühr-i Süleyman motifi yer alır. Yıldızın tam ortasında müsenna yazı tekniği ile Muhammed yazılmıştır.[491]

---

[489] "800 yıllık 'Hz. Süleyman Mührü' işlemeli kapı o ilçede ortaya çıktı" https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/800-yillik-%E2%80%98hz-suleyman-muhru-islemeli-kapi-o-ilcede-ortaya-cikti_3_242456.html [02.02.2023]

[490] Ayşe Aslıhan Eroğlu, *Iğdır Halıları Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2020), 824.

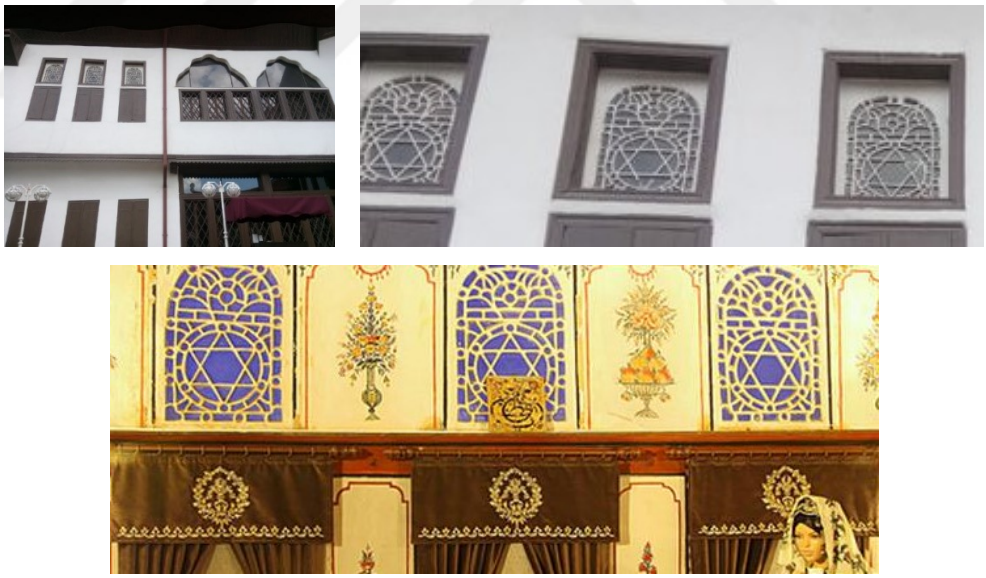
[491] "Ashab-ı Kehf'in İsimlerinin Yazılı Olduğu 110 Yıllık Eser 10 Bin Liraya Satışa Çıktı", https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/samsun/eshab-i-kehfin-isimlerinin-yazili-oldugu-110-yillik-eser-10-bin-liraya-satisa-cikti-12915292 [20.03.2023]

Resim 3.173: Dedezâde Hacı Hasan Hıfzı Tarafından Yapılmış Olan H. 1326 Tarihli Mühr-i Süleymanlı Levha

Kaynak: Url 31

Tokat Merkez'de bulunan Latifooğlu Konağı'nın alçılı vitray tepe pencerelerinde de Mühr-i Süleyman motifi kullanılmıştır. Osmanlı dönemine ait olan Latifoğlu Konağı, 1746 yılında barok üslubunda inşa edilmiştir. Konak yoğun olarak ahşap, alçı ve kalem işi süslemelerle oldukça zengin olarak yapılmıştır.[492]

Resim 3.174: Latifooğlu Konağı'nın Alçılı Vitray Tepe Pencerelerinde Mühr-i Süleyman Motifi, Tokat/Merkez

Kaynak: Url 32

[492] "Latifoğlu Konağı", https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=TLK01&DistId=MRK [29.09.2024]

Mühr-i Süleyman motifine Osmanlı dönemi klasik ve geç dönem sivil mimariye ait saray ve köşklerin süslemelerinde de karşılaşılmaktadır. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaptırılan Topkapı Sarayı'nın Sünnet odasının süslemelerinde Mühr-i Süleyman motifleri mevcuttur. Odanın sofaya bakan giriş duvarı Mühr-i Süleyman desenli İznik çinileriyle kaplanmıştır.

Resim 3.175: Topkapı Sarayı Sünnet Odası Dış Cephe Süslemesinde İznik Çinilerinden Yapılmış Mühr-i Süleyman

Kaynak: Varlı Arşivi, 2020

Abdülaziz döneminde yapılmış Yıldız Sarayı Çit Kasrı'nın (1861-1876) tavan süslemelerinde de Mühr-i Süleyman motifi görülmektedir.

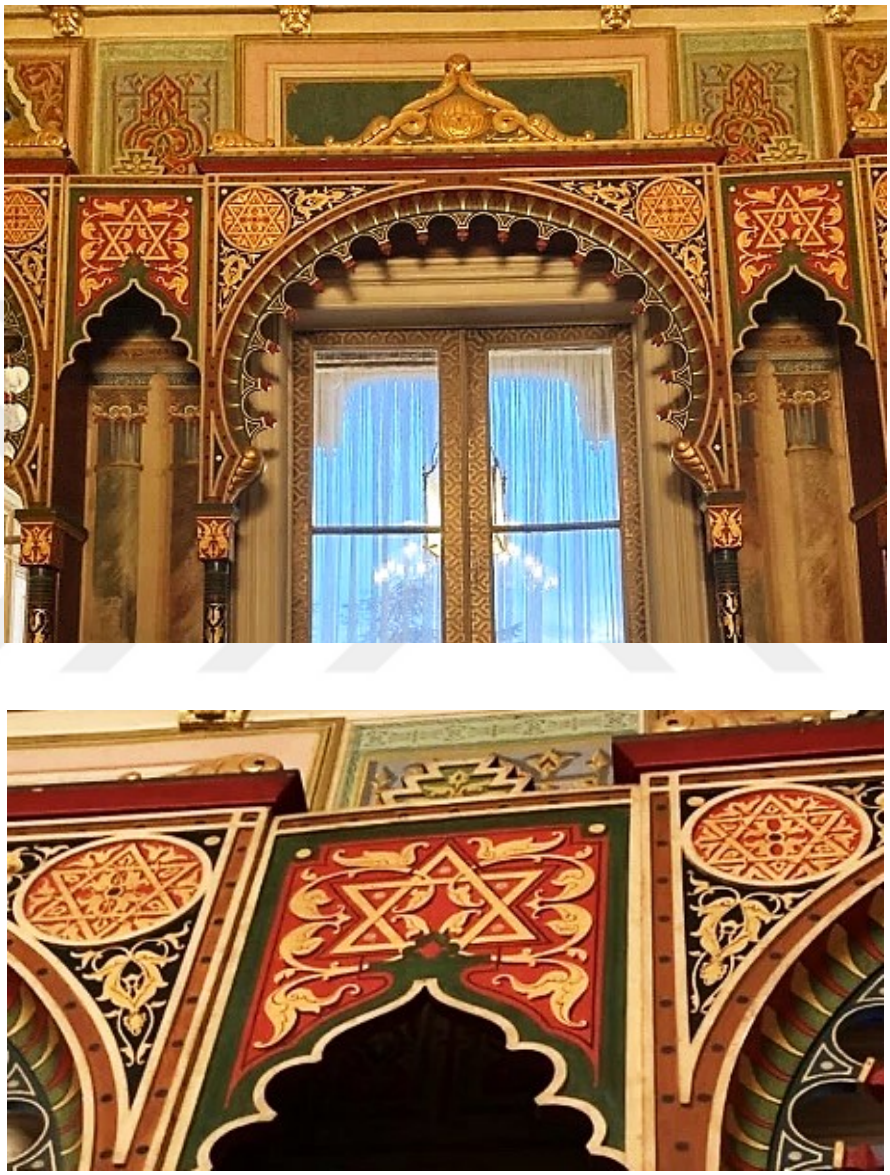

Resim 3.176: Yıldız Sarayı Çit Kasrı Tavan Süslemelerinde Mühr-i Süleyman

Kaynak: Varlı Arşivi, 2024

Geç dönem köşk mimarisinden biri olan Abdülmecid Efendi Köşkü, Mısır Hidivi İsmail Paşa tarafından 1880-1885 yılları arasında yaptırılmıştır. Üç katlı olan köşkün her bir katı 600 metrekare büyüklüğündedir. Üst kat orta sofasından balkona çıkışta dekoratif amaçla

yapılmış üç tane, nişli kemer bulunmaktadır.[493] Kalem işi ile süslenmiş nişli kemerlerin sağ ve sol köşelerinde madalyon içinde ve kemer geçişlerinde rumî motifi ile iç içe geçmiş kırmızı ve sarı tonlarda Mühr-i Süleyman motifi görülmektedir.

Resim 3.177: Abdülmecid Efendi Köşkü'nde Bulunan Mühr-i Süleyman Motifleri

Kaynak: Varlı Arşivi, 2023

[493]"Sanatkâr-ı Necip ve Abdülmecid Efendi Köşkü", https://www.fikriyat.com/kultur-sanat/2018/04/04/sanatkr-i-necip-ve-abdulmecid-efendi-kosku [09.12.2023]

3.1.6.8. Osmanlı Çeşmelerinde Mühr-i Süleyman'ın Kullanımı

Bir su medeniyeti olan Osmanlı'da, her sokak başında bulunan çeşmelerden su ihtiyacı karşılanırdı. Susayanlara su vermek ve dua kazanmak amacıyla yapılan çeşme ve sebiller tarihi coğrafi, estetik, dini ve edebi birçok yönü içinde barındırırdı. Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemde hemen hemen her sultan ve devlet erkânı çeşme ve sebil gibi sosyal yaşamı ve mimariyi şekillendiren önemli yapılar yaptırmışlardır. Süslemeleriyle göz alıcı sanat eserleri haline gelen çeşme ve sebiller, su mimarisinin en yaygın örneklerindendir.[494] Çeşme kelimesinin kökeni Farsçadaki "göz" anlamına gelen "çeşm" kelimesinden gelmektedir. Su kaynağı, pınar ve gözlerin çeşm olarak adlandırılması, bu kaynaklardan akan suyun toplandığı küçük yapıların da çeşme olarak adlandırılmasına yol açmıştır.[495] Çeşmeleri oluşturan unsurlar su haznesi, musluk taşı/ayna taşı, kitabe, tekne/kurna ve teknenin iki tarafındaki bekleme sekileridir.[496] Osmanlı dönemi çeşme ve sebillerindeki işlemeler, genellikle çeşmenin ayna taşında, kemer bölgesinde, köşe kısımlarında ve tacında yoğunlaşmıştır. Çoğunlukla doğadan ilham alınarak oluşturulan bezemelerde çiçek, yaprak, ağaç, yemiş ve meyve gibi bitkisel motifler önemli bir yer tutar. Ayrıca geometrik motifler, stilize bezemeler, nesnel motifler, dinî motifler gibi çeşitli süsleme türleri de görülmektedir.[497] Bunlardan Mühr-i Süleyman simgesi de çeşme ve sebillerin cephe süslemelerinde yoğun bir şekilde kullanılmıştır.[498] Çeşme kitabelerinde,

---

[494] Beyza Taymaz, "Osmanlı Dönemi İstanbul Sebil ve Çeşme Kitabelerinin Biçim ve İçerik Açısından Değerlendirilmesi" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 15.

[495] Ayşe Nehir, "Eyüp Sultan İlçesi Defterdar, Düğmeciler, Nişancı ve Topçular Mahallelerinde Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Çeşmeler ve Koruma Durumları" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2023), 20.

[496] Hakkı Acun, vd., *Türk İslam Sanatları Tarihi,* 3bs. (Ankara: Grafiker Yayınları, 2020), 30.

[497] Taymaz, "Osmanlı Dönemi İstanbul Sebil ve Çeşme Kitabelerinin Biçim ve İçerik Açısından Değerlendirilmesi", 327.

[498] A.g.e., 358.

kısa dualar ve su ile ilgili ayetler ile hadis-i şerifler bolca yer almıştır.[499] Mühr-i Süleyman motifli çeşmeler sanatlı çeşmelerin yoğun olduğu İstanbul'da daha sık görülmekle birlikte Anadolu'nun çeşme motiflerinde de görülmektedir. Osmanlı dönemine ait günümüzde İstanbul Cerrahpaşa Hastanesi'nin içinde kalan Musahip Besim Ağa Çeşmesi'nin ayna taşında Mühr-i Süleyman motifi işlenmiştir. Bu çeşmeden su içenlerin şifa bulması için Mühr-i Süleyman'dan faydalanıldığı düşünülmektedir.

Resim 3.178: Musahip Besim Ağa Çeşmesi, İstanbul /Cerrahpaşa, Yapımı: 1846

Kaynak: Varlı Arşivi, 2013

Ayasofya Şadırvanı 1740 yılında I. Mahmud tarafından yaptırılmıştır. Şadırvan, sekiz mukarnaslı mermer sütunlar üzerinde yükselen, geniş açıklıklı sekiz sivri kemerli revakla süslenmiştir. Bu revak, tamamıyla mermerden yapılmış olup, kemerlerin üst dış yüzeylerinde, altın yaldızla kabartma olarak Baltacızâde Mustafa Paşa'ya ait celî sülüs hattıyla yazılmış bir kuşak yazısı yer almaktadır. Yazıda İmam Bûsîrî'nin Hz. Peygamber hakkında yazdığı "Kasîde-i Bürde" adlı eserden on altı beyit bulunmaktadır.[500] Şadırvan kubbesinin iç kısmının zemini mavi boyalı ve altın yaldızdan şeritlerle dilimlere ayrılmıştır. Kubbenin merkezinde altın yaldızlı çiçekli bir pano yer almakta ve bu panonun

[499] Süleyman Berk, "Alnına İyilik Yazgısı Yazılan Çeşmeler", https://tdv.org/tr-TR/alnina-iyilik-yazgisi-yazilan-cesmeler/ [08.09.2024]

[500] Semavi Eyice, "Ayasofya Şadırvanı", https://www.vavgumus.com/blog/icerik/ayasofya-sadirvani, [10.09.2024]

merkezinde, altın yaldızdan yapılmış altı köşeli bir yıldız olan Mühr-i Süleyman yer almaktadır.[501]

Resim 3.179: Ayasofya Şadırvanı

Kaynak: Varlı Arşivi, 2023

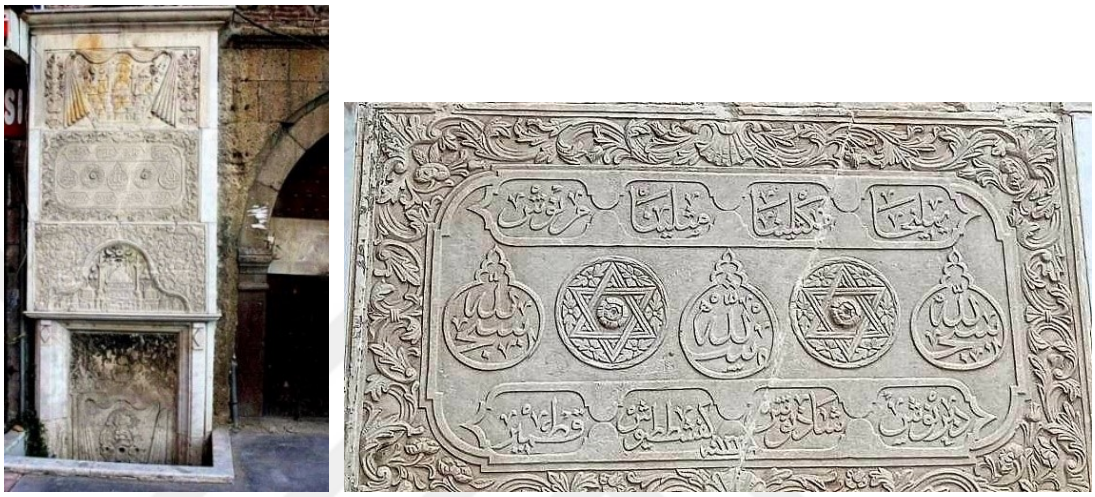
Bir diğer Mühr-i Süleyman motifli çeşmeye örnek İzmir Konak ilçesinde bulunan Çakaloğlu Han'ın 895 sokağa bakan çıkış kapısının yanında bulunan çeşme motifinde bulunur.[502] Çakaloğlu Han Halim Ağa Hanı olarak da bilinir. Kesin tarihi belli olmamakla beraber 19. yüzyıla aittir.[503] Dört kısımdan oluşan çeşme mermer malzemeden yapılmıştır. En üstteki kısmında iki yanda vazodan çıkan çiçekler ortasında açılan bir perde ve arkada cami figürü vardır. İkinci kısımda Ashâb-ı Kehf'in isimleri yazılıdır. Ortada Maşallah ve Subhanallah yazılarının arasında madalyon içinde Mühr-i Süleyman motifi bulunur.

[501] Fatma Zehra Yüter, "İstanbul'da Su Mimarisi ve Şadırvanlar" *(*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2014), 127.

[502] Erol Şaşmaz, "Çakaloğlu Hanı Çeşmesi", https://www.erolsasmaz.com/?oku=431 [17.09.2024]

[503] Ümmühan Palaoğlu, Image- Based Three- Dimensional Modeling of İzmir Çakaloğlu Khan, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 2012), 25.

İkinci kısmın etrafında çiçek bezemelerinden bordür geçmektedir. Tablonun altında H.1220-1221/ M. 1805-1806 tarihleri yazılıdır. Üçüncü kısımda çiçeklerle süslenmiş kabartma cami resmi yapılmıştır. Son kısımda ise ayna taşı ve musluk vardır. Günümüzde çeşme kullanılmamaktadır.[504]

Resim 3.180: Çakaloğlu Hanı Çeşmesi/ İzmir, Konak

Kaynak: Url 33

[504]Sertaç Ebrem, İzmir'in Tarihi Çeşmeleri, Sebilleri ve Suyolları, (Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakultesi, 2016), 25.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu araştırmada, Osmanlı'da Mühr-i Süleyman sembolünün dini, kültürel ve sanatsal boyutları incelenmiştir. Araştırmanın temel amacı, bu sembolün Osmanlı dönemindeki yeri ve işlevlerini detaylı bir şekilde ortaya koymak, dua kitaplarındaki kullanımına bağlı olarak hangi alanlarda ne amaçla kullanıldığını göstermektir.

Öncelikle yapılan araştırmada, altı köşeli yıldızdan oluşan Mühr-i Süleyman sembolünün farklı kültürlerde ve inanç sistemlerinde çeşitli isimler ve anlamlarla anıldığı, dini ve ezoterik yorumlarla şekillendiği ortaya konulmuştur. Böylece, eski medeniyetlerde ve semavi dinlerde kutsallığı simgelediği anlaşılmaktadır. İslam'da peygamberlere iman, Müslüman olmanın şartı kabul edildiğinden, İslam kültüründe bir peygamber olarak Süleyman(a.s.)'a hürmet gösterilmiştir. Yine Kur'an ayetlerinde geçtiği üzere, Allah (c.c.) tarafından Süleyman (a.s.)'a insanüstü metafizik bir kuvvet ve derin bir ilim verildiğine Müslümanlarca inanılmıştır. İslam kültüründe, tefsir kitaplarında ve dini kaynaklarda, Süleyman (a.s.)'ın bu güç ve saltanatının altı köşeli yıldız sembolü olan yüzük aracılığıyla olduğuna inanılmıştır. Bundan dolayı halk arasında "Mühür kimdeyse Süleyman odur" sözü, bir darbımesel hâline gelmiştir. Bu hürmet ve saygı, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren İslam devletlerinde ve Türk-İslam coğrafyasında gerek mimari eserlerin süslemelerinde gerekse basılan paralarda Mühr-i Süleyman'ın yaygın kullanımına zemin hazırlamıştır.

Osmanlı dönemiyle ilgili elde edilen bulgular, Kur'an ve sünneti merkeze alan Osmanlı toplumunun, Süleyman (a.s.)'a hürmet gösterdiğini ve O'na ait olduğuna inanılan altı köşeli yıldız sembolünü birçok alanda kullanarak sahip çıktığını göstermektedir. Süleyman (a.s.)'ın mührü ile türlü yaratıkları buyruğu altına aldığına dair yaygın inanç sebebiyle, bu sembol kuvvetli bir tılsım olarak görülmüş ve her türlü tehlikeye, talihsizliğe ve kötülüğe karşı korunmak amacıyla kullanılmıştır. Osmanlı'da Mühr-i Süleyman sembolü hem yöneticiler hem de halk tarafından benimsenmiş; devlet erkânı tarafından otorite ve gücün bir işareti olarak değerlendirilirken, halk arasında nazar ve kötülüklerden korunma amacıyla tercih edilmiştir. Sembolün kılıçlardan padişah kaftanlarına, mimari

süslemelerden mezar taşlarına, ev eşyalarından takılara kadar geniş bir kullanım alanına sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca el yazması En'âm-ı Şeriflerde altı köşeli yıldızın özellikle Mühr-i Süleyman olarak adlandırılması ve minyatürlerde bu yıldızın resmedildiği sahnelerin tasvirinde yine aynı adla anılması, Osmanlı'da altı köşeli yıldızın Mühr-i Süleyman ismiyle kabul gördüğünü göstermektedir.

Araştırmanın ortaya koyduğu en özgün bulgulardan biri, Osmanlı döneminde Mühr-i Süleyman'a yalnızca tarihsel veya sanatsal bir motif olarak değil, aynı zamanda manevi bir tılsım olarak yaklaşılmış olmasıdır. Dua kitaplarında yer alan uygulamalarla Osmanlı'daki kullanımlar arasındaki paralellikler dikkat çekmektedir. Padişahların kıyafetlerinde, kılıç ve kalkanlarında Mühr-i Süleyman sembolüyle birlikte Fetih suresinden ayetler, Ayet'el-Kürsi ve Allah'ın yüce isimleri kullanılmıştır. Bu ayetlerin ve duaların seçilmesinin sebebi, manalarından da anlaşıldığı üzere, her türlü kötülükten korunma, hakimiyet, saltanatın devamı ve savaşlarda zafer elde etme isteğidir.

Şifa taslarında ise Felak ve Nas sureleri, Âyet'el-Kürsi ve şifa ayetleri, Mühr-i Süleyman sembolüyle birlikte kullanılmıştır. Bu terkiplerin kullanım amacı, nazardan ve ruhsal bunalımdan korunmak, bela ve kötülüklerde uzaklaşmaktır. Aynı zamanda bu terkiplerin nazarlıklarda armudiye, alınlık gibi takılarda ve evlerin duvarlarında da kullanıldığı görülmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in "Çocuklarınıza Ashâb-ı Kehf'in isimlerini öğretin. Çünkü bu isimler bir evin kapısına yazılacak olsa, o ev yanmaz. Bir elbise üzerine yazılsa çalınmaz. Bir deniz vasıtası üzerine yazılsa batmaz." hadisine binaen, Ashâb-ı Kehf'in isimleri ile yazılmış Mühr-i Süleyman kompozisyonun cami duvarlarında, evlerin duvarlarında ve levhalarda birçok yerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda devlet erkânının mühürlerinde de benzer terkipler görülmektedir. Böylece, mührün vurulduğu belgenin, gereken yere sağlam şekilde teslimi ya da istenilen işin sıkıntısız bir şekilde sonuçlanması amaçlanmıştır.

Tılsımlı kullanımlarda ayetler ve dua cümleleri değişse de Mühr-i Süleyman ortak bir sembol olarak tercih edilmiştir. Yazısız, sade Mühr-i Süleyman sembolünün, tepsilerde ve sinilerde zehirlenmeye karşı korunma amaçlı işlendiği düşünülmektedir. Ayrıca, Osmanlı döneminden kalma takılar üzerinde kullanılmış olması, halkın geleneklere sıkıca bağlı olduğunu ve takılara manevi bir anlam yüklediğini göstermektedir. Bebeklere takılan ve

nazar için kullanılan armudiyelerden Osmanlı askerlerinin kalkan ve zırhlarına, şifa taslarından mimariye kadar Mühr-i Süleyman'ın havas kitaplarındaki terkipleriyle kullanılması, bu sembolün yalnızca bir motifin ötesinde, tılsımlı ve kutsal bir simge olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Mühr-i Süleyman'ın evlerin duvarlarında, mutfak eşyalarında, halılarda ve takılarda kullanılıyor olması, bu sembolün toplumsal hayatın bir parçası haline geldiğini göstermektedir. Takılarına farklı illerdeki etnografya müzelerinde ve çeşitli coğrafyalardaki eserlerde sıkça görülmesi, mührün yaygın bir kullanım alanına sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde padişah kıyafetlerinden sikkeleri sancaklardan devlet mühürlerine kadar en üst kademelerde kullanılması, bu sembolün hakimiyet alameti ve statü işareti olarak görüldüğünü ve devletin gücünü temsil ettiğini göstermektedir.

Osmanlı döneminde, farklı coğrafyalarda cami kapılarında, mihraplarda, minberlerde, kubbe süslemelerinde, avizelerde, türbelerde ve mezar taşlarında kullanımı, Mühr-i Süleyman'ın yalnızca sanatsal bir süsleme unsuru olmadığını, aynı zamanda derin manevi anlamlar içeren bir simge olarak görüldüğün göstermektedir. Ciltçilik, minyatür, sedef işlemeciliği, kündekâri, kalem işi, ahşap oymacılığı ve taş işçiliği gibi birçok sanat türünde kullanılması, sanata manevi bir derinlik kattığını da ortaya koymaktadır. Yine Osmanlı'nın kuruluşunda ve toplum yapısının şekillenmesinde tasavvuf kültürü önemli bir rol oynamıştır. Padişahların birçoğunun tekke ve tarikatlara bağlı olması, tasavvufun Osmanlı Devleti üzerindeki etkisinin ne denli güçlü olduğunu göstermektedir. Bununla beraber, Mühr-i Süleyman'ın tasavvuftaki anlamı ve önemi de dikkat çekmektedir. Tekke ve derviş eşyalarında kullanılıyor olması, mühre verilen önemin tasavvuf kanalıyla da Osmanlı toplumunu etkilediği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Osmanlı'da Mühr-i Süleyman sembolü yalnızca bir süsleme unsuru değil, aynı zamanda dini ve manevi anlamlar taşıyan önemli bir motif olarak benimsenmiştir. Devlet açısından bakıldığında, Mühr-i Süleyman gücün ve otoritenin bir simgesi olarak değerlendirilirken, halk arasında korunma, bereket ve nazara karşı bir tılsım olarak kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde en üst yönetimden halka kadar pek çok kademede özümsenmesi gündelik hayattan mimariye ve sanattan tekkelere kadar birçok alanda

kullanılması İslami ve kültürel bir kimlik haline geldiğini gösterir. Bundan da anlaşılıyor ki Mühr-i Süleyman, Osmanlıda Müslümanlarca sevgi, saygı ve derin bir bağlılıkla sahiplenilen bir sembol olmuştur.

Bulgular, literatürde yer alan Osmanlı'da sembolizm üzerine yapılmış çalışmalarla büyük ölçüde örtüşürken Osmanlı toplumundaki kullanım alanları, Osmanlı dönemindeki farklı disiplinlerdeki etkileri üzerine yeterince kapsamlı ve bütüncül bir çalışma bulunmadığı ve Mühr-i Süleyman'ın yalnızca sanatsal ve mimari bir unsur olmanın ötesinde halk tarafından manevi bir güç olarak kabul görmesinin önceki çalışmalarda yeterince ele alınmadığı tespit edilmiştir. Bu araştırma Osmanlı'da Mühr-i Süleyman'ın kullanımına dair geniş bir çerçeve sunarak hem literatüre hem de uygulamalı çalışmalara katkı sağlamaktadır. Bu çalışma daha sonra yapılacak olan Osmanlı'daki tarikatların bu sembole bakış açısı ve kullanım biçimleri derinlemesine incelenmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca Mühr-i Süleyman sembolünün Osmanlı'daki diğer sembollerle ilişkisine, sembolün farklı coğrafyalardaki yansımaları ve modern dönemle ilgisi gibi konulara odaklanarak alandaki bilgi birikimini daha da derinleştirilmesine yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Abana, Deniz. "Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Geometrik Tezyinatlı Ciltler". Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2021.

Acar, Türkan. "Uşak İli Aktaş Köyü Camii". *Jass Studies- The Journal of Academic Social Science Studies,* S.75 (2019): 361-380.

Acar, Türkan, "Anadolu Türk Mimarisinde Tabhaneli Camiler" Yayınlanmamış Doktora Tezi. Edirne Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Acun Hakkı, vd. *Türk İslam Sanatları Tarihi,* 3bs. A. Dündar, Ed., Ankara: Grafiker Yayınları, 2020.

Ağanoğlu H. Yıldırım. *Rumeli'de Bir İrfân Ocağı: Ohri Halvetî- Hayâtî Âsitânesi-Arşiv Belgelerinin Işığında,* İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.

Akçagüner, Sait Alp. "Şemse İkonografisi İçin Bir Öneri". *Sanat Dergisi.* S. 37 (2021): 215-238.

Aker, Sabiha. "Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan XIV. Yüzyıl'da Meraga'da Yapılmış Vakıf Kur'an Cüzleri". *Vakıflar Dergisi.* S. 7 (1968): 291-301.

Akpınarlı, H. Feriha "Ankara İlinde Nazar ve Nazarlıklar" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.

Alalu, Suzan vd. *Yahudilikte Kavram ve Değerler Dinsel Bayramlar-Dinsel Kavramlar- Dinsel Gereçler,* İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 1996.

Alp, K. Özlem. *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş,* Ankara: Eflatun Yayınları, 2009.

Alper Atıcı, "Söke'de Türk Mimarisi" Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal BilimlerEnstitüsü, 2018.

And, Metin. *Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Ankara Etnografya Müzesi Envanteri

Antika Ansiklopedisi. İstanbul: Antik A.Ş. 1998.

Arslan, Muhammet. "Doğu Karadeniz Camilerindeki Tasavvufi Tasvirler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş veli Araştırma Dergisi*. S. 100 (1998): 297-326.

Arslan, Sümeyye Meryem. "İstanbul'un Türbe, Hazire, Mezarlık ve Kabir Yerleri Envanter Çalışması" *1. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı*, Aydın: Yeni Fikir Dergisi Yayınları, (2018): 18.

Arslanboğa, Gülşen. *Askeri Müze Toplar Koleksiyonu,* İstanbul: Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, 2009.

Artam Art Times. İstanbul: Antik A.Ş., 2008.

Atasağun, Galip. "İlahi Dinlerde Dini Semboller" Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

Atasoy, Nurhan. *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim- Kuşam Tarihi,* İstanbul: Kültür Bakanlığı, 2000.

-------. *1582 Surname-i Hümayun: Düğün Kitabı,* İstanbul: Koç Bank, 1997.

Atıl, Esin. Renaissance of Islam: Art Of The Mamluks, Washington: Smithsonian Institution Press, 1981.

-------. *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü,* İstanbul: Koçbank, 1999.

Atik, Necmi. "Süleyman Mührü". https://www.hattiala.com/blog/icerik/suleyman-muhru [27.04.2022]

Ayanoğlu, Fazıl İsmail. *Tarihî Mezar Taşları İstanbul-1,* C. 1 İstanbul: İBB miras. 2022.

-------. *Tarihî Mezar Taşları Bursa ve Edirne*, (İstanbul: İBB Miras, 2022)

Aydın, Ayşe. "Batılılaşma Dönemi Tasvir Sanatına Yeni Bir Örnek: Muğla Keyfoturağı

Camisi". *Art-Sanat Dergisi.* S. 15 (2021): 1-34.

Aydın, Mehmet. *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü,* 1 bs. Konya: Din Bilimleri, 2005.

Aydın, Tevhide. "Türk Halı ve Düz dokuma Sanatında Kullanılan Motiflerin Kültürel Kökenleri" Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Aydın, Vildan. "Dr. Şevkullah Bal Koleksiyonu'ndaki Erken Osmanlı Sikkeleri" Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Aykaç, Razan. "Suriye Şam Milli Müzesi'ndeki Türk İslam Dönemi'ne Ait Eserlerden Örnekler". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. C.10, S.3 2021:1246-1270.

Aytaç, İsmail. "Harput Darplı Osmanlı Sikkeleri ve Belirlenen İki Yeni Tip". *Höyük, S.9* (2022): 179-198.

Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2006.

Balcı, Nursel. (2020). Kültürel Miras Unsuru Olan Halı ve Kilimlerdeki Damgalar, İmler ve Anlamları. *Kalemişi Dergisi,* S. 17 (2020): 233-248.

Bain, Alexandra. *The late Ottoman En'am-ı şerif: Sacred Text and Images in an Islamic Prayer Book.* (Doktora Tezi). Kanada: University of Victoria, 1999.bostan

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

B.O.A. MVL 527/109.1283

B.O.A. C..EV..658/33185/1139

Baydar, Tuğba. "*Bursa Ulumay Vakfı Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Özel Koleksiyonu'nda Yer Alan Kemer, Kemer Tokaları, Başlık ve Tepelikler"* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi". Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 2020.

Bayram, Sadi. *"Mühr-i Süleyman ve Türk Kültürü'ndeki Yeri". Sanat Tarihinde*

İkonografik Araştırmalar Güner İnal'a Armağan. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1993: 61-72.

Berk, Haluk. Koleksiyonu, *Osmanlı Tılsım Mühürleri*, İstanbul: Haluk Berk Müzesi Yayınları, 2010.

Berk, Haluk. & Paksoy, İsmail Günay. *Duanın Sudaki Gizemi, Şifa Tasları,* İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, Haluk Berk Müzesi Yayınları, 2011.

Berk Süleyman. "Alnına İyilik Yazgısı Yazılan Çeşmeler". https://tdv.org/tr-TR/alnina-iyilik-yazgisi-yazilan-cesmeler/ [23.09.2024]

Besalel, Yasef. *Yahudilik Ansiklopedisi,* C. 2 İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2001.

Bilecik, Gülberk "Üsküp'ün Manevi Bekçisi Rifaî Tekkesi". *Hikmet Uluslararası Hakemli İlmi Araştırma Dergisi*. S. 36 (2021): 33.

Bilgili, Nuray. *Türklerin Kozmik Sembolleri Tamgalar,* 3 bs. İstanbul: Hermes Yayınları, 2023.

Bozkurt, Nebi. "Rahle". *DİA.* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/413,414

Buckland, Raymond. *Maji ve Ruhsal Semboller Rehberi, İşaretler, Semboller ve Alametler,* İstanbul: Kozmik Kitaplar, 2005.

Bursevi, İsmail Hakkı. *Ruhu'l- Beyân, Kur'an Meali ve Tefsiri,* C. 14 Erkam Yayınları, 2010.

-------. *Ruhu'l- Beyân, Kur'an Meali ve Tefsiri,* C. 16 Erkam yayınları, 2010.

-------. *Ruhu'l- Beyân, Kur'an Meali ve Tefsiri,* C. 17 Erkam yayınları, 2010.

Canko, Dilek Maktol. İzmir Kadifekale (Smyrna Akropolisi) Bizans Sarnıcı Buluntusu Seramik Örneği Işığında Geç Bizans Sırlı Seramiklerinde Heksagram (Davud Yıldızı) Sembolü. *Akademik Hassasiyetler,* 6 (Sanat Tarihi Özel Sayısı) 2015: 85-107

Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri,* İstanbul: Ağaç Kitapevi, 2009.

Ceyhan, Semih. "Taç". *DİA.* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 39/363.

Cezar, Mustafa. *Anadolu öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1977.

Civcir, Esma. *Sanatta Temel Bilimler Semboller ve Kavramlar*, Ankara: Akademisyen, 2015.

Creswell, K. A. C. *K.A.C. Creswell'e Göre Erken Devir İslam Mimarisi,* C. 1 Ter. Fettah Aykaç. İstanbul: Mimar ve Mühendisler Grubu Yayınları, 2020.

Çağman, Filiz. *Osmanlı Sarayı Tasvir Sarayı*, (İstanbul, MASA, 2016),71.

Çakmak, Yasin. "Manisa Yazma Eser Kütüphanesindeki Geometrik Tezyinatlı Ciltler", (Sanatta Yeterlilik Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2020), 97.

Çam, Nusret. *Türk İslam Sanatlarında Altı Kollu yıldız (Mühr-i Süleyman),* Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi, 1993.

Çelebi, Evliya. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* C. 1 1 bs. İstanbul: YKY. 2002.

-------. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* C. 4 1 bs. İstanbul: YKY. 2000.

-------. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 1 1 bs. İstanbul: YKY., 2003.

Çelik, Mehmet. ve Hüseyin Akyol. *Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi*. C.2 Kocaeli: Gebze Belediyesi, 2017.

Çelikbaş, Eda Öz. "Tılsımlı Gömlekler ve Kam Kıyafetleri Bağlantısı". S*anat ve Tasarım Dergisi.* S.25 (2020): 237-248.

Çetin, Ece. *İstanbul Deniz Müzesi,* (İstanbul: Deniz Basımevi, 2009), 241.

Çetin, Onur. "Osmanlı Mezar Taşları Etrafında Gelişen Kültür, Medeniyet ve İnanç

Dünyası Üzerine Bir İnceleme: Eyüp Örneği" Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 42.

"Çoban Mustafa Paşa Camii". Kültür Envanteri (kulturenvanteri.com) [29.07.2024]

Çoruhlu, Tülin. *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları (Askerî Müzeden Örneklerle)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.

-------. "Osmanlı Koruyucu Silahlarında Süslemeler ve Teknikler (Askeri Müze'den Örnekler ile)" Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

-------. "Sanat ve İnanç: Rıfkı Melül Meriç Anısına" C.2 İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2004.

Damalı, Atom. *Osmanlı Sikkeleri Tarihi: History of Ottoman Coins*. C. 3 Ankara: Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı, 2011.

-------. *A'dan Z'ye Osmanlı Nümismatik El Kitabı*, Ankara: Nilüfer Damalı Eğitim ve Kültür ve Çevre Vakfı, 2014.

Demirarslan, Deniz. "19. Yüzyıl Osmanlı Dini Mimarisinde Duvar Resmi Sanatı: Balkanlardan Kalkandelen Alaca Cami Örneği". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi.* S. 80 (2016): 151-182.

Derviş İbrahim el- Kadiri, *Risâle-i Gül- âbad.* Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr.004406001,2.

Desmond, Morris. *Koruyucu Tılsımlar: Uğurlar, Muskalar, Nazarlıklar*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1999.

Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara: Aydın Kitabevi, 2003.

Dikmen, Melek & Çetin, Kamile. "Klasik Türk Şiirinde Kadın Takı ve Aksesuarları". *Bilgi Dergisi*. S. 61 (2012): 71-98

Diyarbakır Ulu Cami,

https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/diyarbakir/gezilecekyer/ulucam [23.11.2024]

Doğan, Asuman. “İç Anadolu Bölgesi Kayseri İli Güpgüpoğlu Konağı Etnografya Müzesi’nde Bulunan El Sanatları Örnekleri Üzerine Bir Araştırma” Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2009.

Doğanay, Selin. “Tsmk, A.3593 No’lu Surnâme-i Vehbî£den Seçilmiş Minyatürlerin Kompozisyon ve Renk Açısından İncelenmesi” Yüksek Lisans Tezi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatları Enstitüsü, 2017.

Drançolli, Orges. “*Kosova’daki Kubbeli Camiler”* Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2019.

Eberhard, Wolfram. *Çin Simgeleri Sözlüğü*, çev. Aykut Kazancıgil, Ayşe Bereket. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000.

Ebrem, Sertaç. İzmir’in Tarihi Çeşmeleri, Sebilleri ve Suyolları, (Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakultesi, 2016), 25.

El Hüseyni, Seyyid Süleyman. *Kenzü’l- Havas*, çev. Mustafa Varlı. İstanbul: Esma Yayınları, 2013.

El- Hüseyni, *Havasu’l- Havas ve Kenzü’l- Havas, çev.* Mustafa Varlı. İstanbul: Esma Yayınları, 2018.

Engin, Refik. *Balkanlardaki Yatır, Türbe, Tekke ve Zaviyelerimiz.* İstanbul: Akademik Kitaplar, 2014.

Eliade, Mircea. *Asya Simyası,* çev. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002.

Erbek, Güran. *Anadolu Motifleri Sergisi- Sergi kataloğu*, İzmir: İzmir Resim ve Heykel Müzesi, 1986.

Eren, Hasan. v.d., “Dinin Sembolik Dili”. *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji*

Araştırmaları Dergisi. C. 6, S. 1 (2009):85.

Erginer, Gürbüz. *Elemterefiş Anadolu'da Büyü ve İnanışlar*. İstanbul: YKY, 2003.

Ergüder, Ayşe Aslıhan. "Şenkaya Yöresi'nde Bardız, Goşken ve Şabani Dokumaları". *Arış Dergisi.* S.6 (2011): 40-59.

Eroğlu, Ayşe Aslıhan. Iğdır Halıları. *Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2020.

-------. "Sarıkamış Kilimleri". *Arış Dergisi.* S.20-21, (2022): 275-297.

Erol, Mine. *Osmanlı İmparatorluğunda Kâğıt Para (Kaime),* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1970.

Erol, Elif Ceylan. "Tarikat Eşyalarında Süsleme ve Sembolizm Üzerine Bir Deneme". *Türk Kültürü ve Hac-ı Bektaşi Veli Araştırma Dergisi. S.*100 (2021): 621-653

Ersoy, Necmettin. *Semboller ve Yorumları*, 3 bs. İstanbul: Dönence, 2007.

Ersöz, İsmet. "Ashâb-ı Kehf", *DİA.* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/466.

Eyice, Semavi. "Ayasofya Şadırvanı". https://www.vavgumus.com/blog/icerik/ayasofya-sadirvani [15.04. 2022]

-------. "Gül Camii", TDV İslam Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/gul-camii [19.06.2024])

goetsFranz Rosenzweig https://en.wikipedia.org/wiki/Franz_Rosenzweig [15.04.2022]

Gardin, Nanon., vd. *Larousse Semboller Sözlüğü,* çev. Beyza Akşit. İstanbul: Bilge Kültür Sanat 1 bs., 2014.

Gezgin Rehberler. "Feyzullah Efendi Çeşmesi". https://www.gezginrehberler.com/istanbul/feyzullah-efendi-cesmesi-fatih-istanbul/ [2024].

Gazi Hüsrev-Begova Dzamiya, https://www.archnet.org/sites/3674 [2024]

Goetz, Philip W. vd. *Ana Britannica Genel Kültür,* C. 12 Ana Yayıncılık, 1989.

Gökbulut, Süleyman. “Sûfilerin Gözünde Hz. Süleyman”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakultesi Dergisi*. S. 35 (2012): 105-131

Gruber, Christiane. *Osmanlı İslam Sanatında Tapınma ve Tılsım,* çev. Erdem Gökyaran. İstanbul: YKY, 2020.

Guenon, Rene. *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, çev. Fevzi Topaçoğlu. İstanbul: İnsan, 2001.

Güldütuna, Hatice Dilek. “Tasavvufta Sembolizme Tipik Bir Örnek: Ken’ân Rıfâî’nin ‘Rıfâî Mihrâbı’ Tasviri”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* C. 9, S. 2 (2022): 1276-1307.

Güleç, İsmail ve Şahin, Haşim. *Kıbrıs’ın Fethi ve Hala Sultan*. Lefkoşa: Kıbrıs Sosyal Bilimler Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları, 2017.

Güler, Gül. “Anadolu Müzelerinde Bulunan Bayrak ve Sancak Alemleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993.

-------. “Mevlevi ve Bektaşi Tarikatlarına Ait Bir Grup Bayrak ve Sancak Alemi”. *Turkish Studies (Elektronik)*. C. 13, S. 10 (2018): 353-370.

Güler, Ramize Derya. “Bosna- Hersek Gazi Hüsrev Bey ve Külliyesi” Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

Güler, Semra. “Türkiye Kütüphaneleri’ndeki Delâilü’l- Hayrât’larda Minyatür” Doktora Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Günay, Vehbi. “Bergama Örneğinde Osmanlıdan Günümüze Mezar ve Mezar Kültürü” *Sanat ve İnanç Sempozyumu Bildirileri* 2, 2004 251.

Günbay, Nazlı. “Ankara Etnografya Müzesinde Bulunan Kemer Tokalarının İncelenmesi” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Güzel sanatlar Enstitüsü, 2019.

Gündüzöz, Güldane. “Tasavvuf Kültüründe Tac Sembolizmi” Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Gürelli, Mustafa. “Emin Paşa Camii – Prizren / Kosova - Tarih Gezisi”. [19.07.2024]

-------. “Mehmet Emin Paşa Camii, Prizren-Kosova”, https://Tarihgezisi.Com/Avrupa-Gezilerim/Emin-Pasa-Camii-Prizren-Kosova/ [28.07.2024].

Hakkı, Seyyid Muhammed. *Hazînetü’l- Esrâr- Celîletü’l- Ezkâr Tercümesi*, çev. Celal Yıldırım, İstanbul: Demir Kitapevi, 1990.

Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Ansiklopedisi,* C. 6 İstanbul: Remzi, 1979.

Haspolat, Yusuf Kenan. “Diyarbakır Ulu Cami- Diyarbakır” https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/diyarbakir/gezilecekyer/ulucam [20.09.2024]

Hatiboğlu, İbrahim. “İsrâiliyat” DİA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/199.

Hiçyılmaz, Murat Ümit. *Rize Defteri, Rize’nin Doğu Bölgesinde Petroglifler, Piktogramlar ve Damgalar,* İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.

Hisart Müzesi, Hisart Müzesi- Sultan IV. Murad’a ait pala kılıç (17.... | Facebook [30/09/2019]

Işık, Emin. “En’âm Suresi”. *DİA.* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995),11/169.

Işın, Ekrem. & Özpalabıyılar, Selahattin. *Hoş Gör Ya Hu/ Osmanlı Kültüründe Mistik Semboller, Nesneler,* İstanbul: YKY., 2009.

İbn Cerir Et-Taberi. *Tarihu’t-Taberî, Taberi Tarihi,* C.1 çev. Saylık, Cemalettin. Ankara: Ankara okulu Yayınları, 2018.

İbrahimgil, Mehmet. Kalkandelen (Tetova) Alaca- Paşa Camii. *Vakıflar Dergisi*. Ankara: Ajans- Türk Matbaacılık Sanayii A.Ş. 1997.

İmam Gazali, *Sirril Masun ve’l- Cevher’il- Meknun,* çev. Mustafa Varlı, İstanbul:

Esma Yayınları, 2021.

İnce, Kasım. "Kabataş Köyü Merkez Cami/ Çaykara- Trabzon". *Vakıflar Dergisi.* S(XXVIII), 225- 236. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2004.

İmam-ı Suyuti & İmam-ı Nevevi, *Büyük Dua Kitabı*, İstanbul: Müjde Yayınevi.

"İsm-i Azam Veyahut İsm-i Azamın Altı Nurundan Bir Nuru".

"İsm-i âzam Ne Demektir?", https://sorularlarisale.com/ism-i-azam-ne-demektir [26/09/2022].

Kançal, Nicole. Ayşe Taşkent, *Tasvir Teori Ve Pratik Arasında İslam Görsel Kültürü*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.

Kara, Mustafa. "Gül Risalesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1 (1993): 14.

Karaca, Yüsra. (2022). "Hattat Mehmet Şakir'e Ait En'âm-ı Şerif'in Muhtevası ve Yazma Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi". *Lale*, S. 5 (2022): 78-79.

Karagöz, Kenan. "Hazreti Peygambere Yapılan Büyüler ve Yahudilerde Büyücülük" Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Katıldı, Nejla. "İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Yer Alan Rahleler" Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2019.

Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii, https://www.turkiyenintarihieserleri.com/?oku=3148 [01.06.2024]

Keş, Yusuf & Turgut, Burcu Fikriye. "Osmanlı Son Dönem Kaimeleri ve Cumhuriyet'in İlk Emisyonları". Medeniyet Sanat Dergisi, C. 1, S. 2 (2015): 31-47.

Kılıç, Yılmaz. “Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar” İsimli Kitabın Tanıtım ve Değerlendirilmesi”. *Arşiv Dünyası*, C. 8, S. 2 (2021): 216-230.

Kılıçkaya, Müge. “İstanbul Deniz Müzesi’ndeki Osmanlı Dönemi Sancakları” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

Kihtir, Tuğrul. *Anadolu’nun Beyleri, Beylikler ve Eserleri*, İstanbul: T Yayın, 2012.

Koca, Selçuk Kürşad. “Türk Kültüründe Sembollerin Dili” Yayımlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Kotku, Mehmet Zahit. *Tasavvufî Ahlak*, C. 2, 4 bs. İstanbul: Seha Yayınları

Konya Müzelerinde Bulunan Mevlevi Sancakları, https://x.com/tarihikonya/status/881496927715692545 [25.09.2023].

Köker, Hüseyin Sıtkı. Tefsiri Mevlâna Mustafa ve Vakıfları. *Vakıflar Dergisi* S. 3 Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956.

Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli. çev. H. Kahraman vd. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.

Kurtoğlu, Fevzi. *Türk Bayrağı ve Ay Yıldız,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

Kurt, Gülten., vd. *Yozgat Geleneksel El Sanatları ve Giyim Kuşam Örnekleri*. Ankara: Ankara Hacı Bayramı Veli Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2022.

Kuş, Ahmet., v.d. *Rumeli’de Osmanlı Mirası: Bosna Hersek/ Kosova,* İstanbul: Nilden Global Sigorta ve Reasürans Brokerliği Kültür Yayınları, 2010.

Kuşoğlu, Mehmet. Zeki. *Resimli Ansiklopedik Türk Kuyumculuk Terimleri Sözlüğü,* İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994.

-------. *Tılsımdan Takı’ya,* İstanbul: Pimaş, 1998.

-------. *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü,* İstanbul:

Ötüken Yayınları, 2006.

Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük. https://www.luggat.com/ism-i%20ferd/1/1 Haziran [2023].

Lunde, Paul. *İşaretler- Semboller- Kodlar- Gizli Diller, Şifreler Kitabı*, İstanbul: NTV Yayınları, 2009.

Meriç, Cihad. https://x.com/cihad_meric/status/1146799136550862848 [12.06.2024].

Mermutlu, Bedri., Bolu, B., Büyükseçgin, İ. (2014). Üsküdar Balaban Tekkesi. İstanbul: Üsküdar Belediyesi Mevlihane Müzesi

Antalya Mevlevîhâne Müzesi'ndeki Mevlevîlik Kültürü ile İlgili Eserler Üzerine Bir Değerlendirme https://doi.org/10.17518/canakkalearastirmalari.1169332 [11.04. 2024].

Morris, Desmond. *Koruyucu Tılsımlar*, çev. M. Harmancı, İstanbul: İnkılap yayınları, 1999.

Mukatil Bin Süleyman. *Tefsir-i Kebir* C. 3 çev. M. Beşir. Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.

Muslu, Ramazan. "Tarikat Gülleri ve Sembolik Anlamları", Gül Kitabı: Gül kültürü Üzerine İncelemeler, *Ulusal Isparta Gül Sempozyumu*, 2005: 133.

Mülaim, Selçuk. *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler- Selçuklu Çağı,* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

Müsned-i Ahmed II, 259; İbn Mâce, Fiten, 31,

Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler, Abdullah İffet. Müstensih. http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/AY/nekay01644.pdf_sayfa 27

Naskali, Emine Gürsoy & Salih, Mehmet. *Kahve Yanında Bir Lokum*. İstanbul: Dergâh, 2017.

Nefes, Eyüp. *Türk İslam Sanatları Tarihi*, 3 bs. Ankara: Grafiker Yayınları, 2020.

Nehir, Ayşe. “Eyüp Sultan İlçesi Defterdar, Düğmeciler, Nişancı ve Topçular Mahallelerinde Bulunan Osmanlı Dönemine Ait Çeşmeler ve Koruma Durumları” Yüksek Lisans Tezi. Gebze Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2023.

Oğuz, Burhan. *Türk ve Yahudi Kültürlerine Bir Mukayeseli Bakış,* C. 2 İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı, 1992.

Olcar, İbrahim Can. “Alanya Arkeoloji Müzesi'ndeki Anadolu Selçuklu Sikkeleri” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.

Orman, İsmail “Zal Mahmud Paşa Külliyesi”, C. 44 (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 2013)

Osmanlı 18. yüzyıl Saray İşi Ejder Motifli Sultani Müzelik Karabina-18.yüzyıl Osmanlı. Saray | Arthıll Müzecilik [18/04/2024]

Ölçer, Nazan., vd. *Türk ve İslam Eserleri Müzesi,* İstanbul: Akbank, 2002.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş. Türklerde Tuğ ve Bayrak (Hunlardan Osmanlılar’a)*, C.6 Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.

Önder, Mehmet. *Antika ve Eski Eserler Ansiklopedisi,* İstanbul: Mısırlı Yayınları, 1987.

Öz, Eda. Tılsımlı Gömlekler ve Kam Kıyafetleri Bağıntısı. *Sanat ve Tasarım Dergisi* S.25 (2020): 237-249

Öz, Tahsin. *İstanbul Camileri* C. 1,2 3 bs. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.

Özen, Şevket Şahin. “Kadirilikte Âdâb ve Merâsimler (Eşrefiyye-Rûmiyye)” Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Özkan, Nurhan. & Duran, Remzi. *Türk Süsleme Sanatında Nar* Konya: Eğitim Yayınevi, 2022.

Özkan, Yeşim. “Aydın Müzesinde Bulunan Etnografik Takılar” Yayımlanmamış

Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2010.

Özkarslı, Şirin Yılmaz. "Türk Kültüründe Tılsımlı Objeler" Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

Özışık, Cemile Didem. "Osmanlı Kültüründe Resimsel Öge Olarak Mistik Semboller Ve Günümüz Satına Yansımaları" Sanatta Yeterlilik Tezi. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2010.

Özsağlam, Aynur. "Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa Koleksiyonu'nda Bulunan Osmanlı Dönemi Ciltleri" Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Öztürk, Özhan. *Dünya Mitolojisi*, 1 bs. Ankara: Nika Yayınevi, 2016.

Özyıldız, İdil Gazi. "Süleymaniye Kütüphanesi Şehzade Mehmed Koleksiyonunda Geometrik Süslemeli Ciltler" Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, 2019.

Pala, İskender. *"Mühr-i Süleyman",* DİA, (Ankara: TDV Yayınları. 2006)

Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* 31 bs. İstanbul: Kapı Yayınları, 2020.

Pertevniyal Valide Sultan Camii, https://tr.wikipedia.org/wiki/Pertevniyal_Valide_Sultan_Camii [01.06.2024]

Prizren'in Fakr Dervişi, https://michelepero.it/dt_gallery/the-fakir-dervish-of-prizren/, [2024]

Rustamova, Muhlisahon. *Karahanlı Mimarisi ve Bezemeleri,* İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2022.

Sağdıç, İsmail. "Gül Camii'nde Osmanlı Dönemi Onarımları". *Restorasyon Ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi.* C. 1, S.22 (2019): 17-27.

Salt, Alparslan ve Çobanoğlu, Cem. *Dharma Ansiklopedisi*, İstanbul: Dhrama, 2001.

Salt, Alparslan. *Ansiklopedi: Neo- spiritüalist Yaklaşımlarla Ezoterik Bilgilerin*

Işığında Semboller, İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 2006.

Sami, Şemseddin. *Kâmûs-i Türkî,* İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006.

Samsun'da 110 Yıllık Hat Yazısı.

Samsun'da 110 yıllık hat yazısı 10 bin TL'ye satılıyor (samsunhaber.com) [20.03.2023]

Samsun'da Tam 800 Yıllık Süleyman Mührü.

https://www.samsunhaber.com/samsun-haber/samsun-da-tam-800-yillik-suleyman-muhru-h17856.html [02.02.2023]

Sanatkâr-ı Necip" ve Abdülmecid Efendi Köşkü

https://www.fikriyat.com/kultur-sanat/2018/04/04/sanatkr-i-necip-ve-abdulmecid-efendi-kosku [09.12.2023]

Sarıkaya, Mehmet Saffet. *XIII- XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri,* Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

Schimmel, Annemarie *Sayıların Gizemi,* çev. Mustafa Küpüşoğlu, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998, 138.

"Sembol" TDK (Türk Dil Kurumu) *Türkçe Sözlük* C. 2 İstanbul: Milliyet, 1992.

Sevim, Ali. *"İnaloğulları",* DİA, (İstanbul: TDV Yayınları. 2000), 22/257.

Sevim, Nidayi. "Osmanlı Mezar Taşlarında Başlıklar, Semboller, Şekiller ve Motifler", *Düşünen Şehir*, S.5 Kayseri Büyükşehir Belediyesi (2018): 106.

Soysaldı, Aysen. "Türklerde Yıldız Motifi ve Teke Yöresi Yıldızlı Zili (Burdur Müzesi) Örnekleri". *A. Milletlerarası Türk halk kültürü Kongresi Maddi Kültür,* Ankara. 2019.

Sözeri, Tankut. *Kültürlerde Şahmeran*, İstanbul: İm Kitapları, 2000.

-------. *Mistik/ Gizil Simgeler Gelenek ve Kavramlar*, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2004.

Süleyman Mührü; Yanlış Bilinen Sembol | Genç Yolcu (gencyolcu.com) [05.03.2019]

Süleymaniye Kütüphanesi-Yazma Bağışlar, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı https://portal.yek.gov.tr/works/detail/352202

Şaşmaz, Erol. Restorasyon Sonu Birgi Karaoğlu Camii- Ödemiş. https://www.erolsasmaz.com/?oku=2362 [12.06.2024]

Şazeli, Eş- Şeyh Ebu Hasan. *Kur'an'la Şifa ve Mühr-i Süleyman*, çev. Mustafa Varlı, S. Oğuz, İstanbul: Esma Yayınları, 2022.

Tarcan, Haluk. *Ön-Türk Tarihi,* 1.bs. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998.

Taşkent, Ayşe. *Tasvir Teori ve Pratik Arasında İslam Görsel Kültürü*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.

Taşkıran, Cemalettin. Nâsır Yücer, *Osmanlı Devleti'nde Madalya Ve Nişanların Tarihçesi, Kuruşunun 700. Yılında Osmanlı Devleti*, Ankara: Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1999.

Taymaz, Beyza. "Osmanlı Dönemi İstanbul Sebil ve Çeşme Kitabelerinin Biçim ve İ İçerik Açısından Değerlendirilmesi" Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Tercanlı, Akın. "Mühr-i Süleyman Motifli Bir Kaide: Kilis İbrahim Efendi Cami Minaresi". *Dini Araştırmalar*. C. 26, S. 13 (2023): 183-206.

Terzioğlu, Orhan. *Rize'nin Tarihi Tahta Camileri ve Oymacılık Sanatı*, İzmir: Rize Valiliği İl Özel İdaresi Kültür Hizmeti, 2008.

Tezcan, Hülya. *Topkapı Sarayı'ndaki Şifalı Gömlekler*, 1.bs. İstanbul: Timaş Yayınları. *Dini Araştırmalar* C. 26, S. 64 (2011): 183-206.

-------. *Topkapı Sarayı Müzesi Koleksiyonundan Tılsımlı Gömlekler,* İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Tezcan, Kaya Gülsen. "Antalya Mevlevihane Müzesi'ndeki Mevlevîlik Kültürü ile

İlgili Eserler Üzerine Bir Değerlendirme". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*. C. 21, S. 33 (2022): 74-102.

The Qases of Eaast Turkistan: Tufan

https://pano.hermitagemuseum.org/3d/html/pwoaen/main/#node562 [31.08.2024]

Tokat, Latif. *Dinde Sembolizm*, Ankara: Ankara Okulu, 2004.

-------. "Dinin Sembolik Dili". *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*. C.*6,* S.1 (2009): 85.

Tokuz, Hatice. "Bosna Hersek'teki Osmanlı Türbe Mimarisi" Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2019.

Topçu, Recep Ali. Anadolu Geleneğinde ve Türk Tıp Folklorunda: Şifa Tasları.

https://www.temizmekan.com/anadolu-geleneginde-ve-turk-tip-folklorunda-sifa-taslari/ [12.03.2023]

Tuna, Tuğçe. *Kosova- Makedonya- Arnavutluk- Karadağ: Balkanlar'daki Miras Tekkeler,* İstanbul: H Yayınları, 2013.

Turan, Ömer. Mehmet İbrahimgil. *Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler.* Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2004.

Türeli, İdil. "Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız" Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı,

https://Portal.Yek.Gov.Tr/Works/Detail/320118

-------. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 00043/Sayfa 56,57,58

-------. Manisa İl Halk Kütüphanesi,

https://portal.yek.gov.tr/works/detail/106199

Uğurluel, Talha. "Osmanlı Mezar Taşlarında Sanat Detayları". *Din ve Hayat TDV- İ İstanbul Müftülüğü Dergisi*. S. 14. (2014): 136

Uka, Eldar. *Bir Medeniyet İzinde Balkanlar*, Üsküp: Bera Yayınevi, 2020.

Uludağ, Süleyman. *Delâlü'l-Hayrât*, *DİA,* (Ankara: TDV Yayınları,1994), 9/ 113, 114. https://islamansiklopedisi.org.tr {delailul-hayrat [01.07.2024]

Uluumay, Esat. "Mühr-i Süleyman ve Bursa". *Bursa Araştırmaları Kent Tarihi ve* Kültürü Dergisi. S. 12 (2006):17

Url 1. **"**Naropa Geleneğinin Boyalı 19. Yüzyıl Tibet Mandalası", https://en.m.wikipedia.org/wiki/File:Painted_19th_century_Tibetan_mandala_of_the_Naropa_tradition,_Vajrayogini_stands_in_the_center_of_two_crossed_red_triangles,_Rubin_Museum_of_Art.jpg [16.09.2024]

Url 2. The Oases of East Turkistan: Turfan (hermitagemuseum.org) [31.08.2024]

Url 3."Kasrul Hayrul Garbi", https://www.sanatinyolculugu.com/kasrul-hayrul-garbi/[05.06.2023]

Url 4. **"**Tolunoğlu Ahmet Camii", https://www.sanatinyolculugu.com/tolunoglu-ahmet-camii/ [10.10. 2024]

Url 5. **"**Katalan Atlası", https://tr.wikipedia.org/wiki/Katalan_Atlas%C4%B1, [21.09.2024]

Url 6. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, https://Portal.Yek.Gov.Tr/Works/Detail/320118 Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 00043/Sayfa 57.

Url 7. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, https://Portal.Yek.Gov.Tr/Works/Detail/320118 Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 00043/Sayfa 56.

Url 8. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, https://portal.yek.gov.tr/works/detail/320118 Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 00043/sayfa 58

Url 9. “Süleymaniye Kütüphanesi-Yazma Bağışlar, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı”, https://portal.yek.gov.tr/works/detail/352202 [02.02.2023]

Url 10. “Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Yazma Eserler, Abdulah İffet. Müstensih.” http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/AY/nekay01644.pdf sayfa 27 [03.06.2024]

Url 11. “Birgi Karaoğlu Cami”, https://www.erolsasmaz.com/?oku=533 [12.06.2024]

Url 12. Kültür Envanteri (kulturenvanteri.com) [29.07.2024]

Url 13. Alp Rus, “Hala Sultan Tekkesi”, https://www.google.com/maps/contrib/104634397920806875521/photos/@34.8855362,33.6100426,3a,75y/data=!3m7!1e2!3m5!1sAF1QipOmutCi7f78ks9USKsiBul7k_fp9lgcX14sLq_0!2e10!6shttps:%2F%2Flh5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipOmutCi7f78ks9USKsiBul7k_fp9lgcX14sLq_0%3Dw365-h486-k-no!7i3024!8i4032!4m3!8m2!3m1!1e1?entry=ttu [9.06.2024]

Url 14. Abu Firas, “Hadum Ağa Camii”, https://www.google.com/maps/contrib/101529807256869111404/photos/@42.3791375,20.4273123,3a,75y,90t/data=!3m7!1e2!3m5!1sAF1QipNoF7mTIvhlt7_grAQCFlwqwIfwTE2IMPJKYt36!2e10!6shttps:%2F%2Flh5.googleusercontent.com%2Fp%2FAF1QipNoF7mTIvhlt7_grAQCFlwqwIfwTE2IMPJKYt36%3Dw365-h273-k-no!7i4032!8i3024!4m3!8m2!3m1!1e1?entry=ttu [26.08.2024]

Url 15. **“**Gazi Husrev-Begova Dzamija”, https://www.archnet.org/sites/3674 [20.07.2024],

Url 16. “Prizren’in Fakr Dervişi”, https://michelepero.it/dt_gallery/the-fakir-dervish-of-prizren/, [06.08.2024]

Url 17. Üçler Çeşmesi, https://hacibektasmobil.com/gezirehberi/cesmeler/kutsalcesmeler/ucler-cesmesi/ [26.08.2024]

Url 18. **“**Üçler Çeşmesi”**,**

https://hacibektasmobil.com/gezirehberi/cesmeler/kutsalcesmeler/ucler-cesmesi/ [26.08.2024]

Url 19. **“**Mevlevihane Müzesi”,

https://antalya.ktb.gov.tr/TR-103728/mevlevihane-muzesi.html [20.03.2024]

Url 20. (7) Hisart Müzesi- Sultan IV. Murad’a ait pala kılıç (17. yüzyıl) ... | Facebook

[18/04/2024]

Url 21. Osmanlı 18.Yüzyıl Saray İşi Ejder Motifli Sultani Müzelik Karabina-18.yüzyıl. Osmanlı.

Saray | Arthıll Müzecilik Osmanlı 18.Yüzyıl Saray İşi Ejder Motifli Sultani Müzelik Karabina-18.yüzyıl. Osmanlı. Saray | Arthıll Müzecilik [18/04/2024]

Url 22. **“**Ottoman North African Banner 1683”,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ottoman_North_African_banner_1683.jpg [05.09.2024]

Url 23. “Pisa, Santo Stefano Dei Cavalieri”,

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pisa,_santo_stefano_dei_cavalieri,_interno_01.jpg [05.10.2024]

Url 24. “Les archives Ottomanes”,

https://www.facebook.com/photo?fbid=836168505174745&set=pcb.836168665174729&locale=ml_IN [05.10.2024]

Url 25. Nuray Bilgili, “İnebahtı Deniz Savaşında Kullanılan Osmanlı Sancağı,1571”,

https://tr.pinterest.com/pin/444660163237563574/ [05.10.2024]

Url 26. Nuray Bilgili, “1571 İnebahtı Deniz Muharebesinde Kullanılan Sancak”,

https://tr.pinterest.com/pin/444660163237562062/ [05.10.2024], “Pisa, Santo Stefano Dei Cavalieri”,
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pisa,_santo_stefano_dei_cavalieri,_interno_04_lato_sx.jpg [05.10.2024]

Url 27. Nuray Bilgili, “İnebahtı Deniz Savaşında Kullanılan Osmanlı Sancağı,1571”, https://tr.pinterest.com/pin/444660163237563574/__[05.10.2024], “Pisa, Santo StefanoDeiCavalieri”https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pisa,_santo_stefano_dei_cavalieri,_interno_04_lato_sx.jpg [05.10.2024]

Url 28. Osmanlı 19. Yüzyıl Saray İşi Altın Vermeyli Gümüş Armudiye, https://www.arthill.com.tr/en/product/3409700/osmanli-19-yuzyil-saray-isi-altin-vermeyli-gumus-armudiye-19-yuzyil-osmanli-sa, [20.04.2024]

Url 29. “Süleyman mührü ile şekillenen geleneksel lezzet: Dibile” https://www.trthaber.com/haber/yasam/suleyman-muhru-ile-sekillenen-geleneksel-lezzet-dibile-484897.html [15.05.2020]

Url 30. https://www.sahibinden.com/ilan/ikinci-el-ve-sifir-alisveris-antika-mobilya-antika-gelin-sandigi-1160367783/detay) [11/03/2024].

Url 31. Rafet Emre Yaylacı, “Süleyman Mührü; Yanlış Bilinen Sembol”, Süleyman Mührü; Yanlış Bilinen Sembol | Genç Yolcu (gencyolcu.com) [05.03.2023]

Url 32. “800 yıllık ‘Hz. Süleyman Mührü’ işlemeli kapı o ilçede ortaya çıktı” https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/800-yillik-%E2%80%98hz-suleyman-muhru-islemeli-kapi-o-ilcede-ortaya-cikti_3_242456.html [02.02.2023]

Url 33. “Ashâb-ı Kehf’in İsimlerinin Yazılı Olduğu 110 Yıllık Eser 10 Bin Liraya Satışa Çıktı”, https://www.milliyet.com.tr/yerel-haberler/samsun/eshab-i-kehfin-isimlerinin-yazili-oldugu-110-yillik-eser-10-bin-liraya-satisa-cikti-12915292 [20.03.2023]

Url 34. “Latifoğlu Konağı”, https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=TLK01&DistId=MRK [06.08.2024]

Url 35. Erol Şaşmaz, Çakaloğlu Hanı Çeşmesi, https://www.erolsasmaz.com/?oku=431 [17.09.2024]

Uysal, Ali Osman. & Elif Ceylan Erol, “Bir Grup Tarikat Sancağında Sanat ve

Sembolizm". *TroyAcademy.* C. 6, S. 2 (2021), 562-586.

Üçer, Münevver. "Kültürel Miras Farkındalığı Bağlamında "Gelenek Gelecektir". *SDÜ Art-E Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi.* C. 19, S. 12 (2019): 86-97.

Ünal Hatice Fahamet, "İslâm, Hristiyan ve Musevi İlahilerinde Gül, Haç ve Davud Yıldızı Sembolleri" Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.

Varlı, Sema. Arşivi 2013, 2014, 2017, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024.

Vehbi, Hüseyin Seyyid. *Sûrnâme: Sultan Ahmet'in Düğün Kitabı*, çev. Mertol Tulum. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.

Vırmiça, Raif. *Kosova Tekkeleri, Türbeleri ve Kitabeli Mezar Taşları.* İstanbul: Sufi Kitap, 2010.

Vırmiça, Raif. *Camiler Kenti Prizren.* Prizren: Kosova Türk Araştırmacılar Derneği, 2016.

Westermarck, Edward. *İslam Medeniyetinde Putlara Tapma Devri Kalıntılarından Nazar Değmesi İnancı.* çev. Şahap Nazmi. Ankara: Yeni Matba, 1961.

Yahya Âgah b. Salih, *Mecmûatu'z-Zarâif Sandûkâtü'l Ma'arif,* Süleymaniye Kütüphanesi, Nur, Arsez,nr. 00101, 89. Y

Yahya Âgâh b. Salih el- İstanbulî, Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm, Mecmu'âtü'z-Zarâ'if Sandukatu'l- Ma'ârif, çev. Ülker Aytekin, 2 bs. (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2005), 113

Yaman, Bahattin. "Osmanlı Resim Sanatında Dâbbetü'l-Arz". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* S.29 (2012): 41-57.

Yazıcıoğlu Ahmet Bican *Envâr-ül Aşıkîn.* çev. H. Mahmut Serdaroğlu ve A. Lütfi Aydın, İstanbul: Çelik Yayınevi

Yenigün, Sudi. *İstanbul'un İncileri Anadolu Yakası Camileri.* İstanbul: Beykoz

Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Yerli, Yusuf. “Meydanın Maverası”. *Düşünen Şehir,* S.14 (1989): 21

Yeşil, Elif. “Bafra Arkeoloji ve Etnografya Müzesi’ndeki Etnografik Madeni Mutfak Eşyaları” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020.

Yıldırım, Murat Hakan. *Dinler Tarihi Arkeolojisi Yahudi ve Hristiyan Kaynaklarında Tanrı İmgesi*, İstanbul: Ozan Yayıncılık Ltd., 2010.

Yıldız, Yasin. *İslâm Medeniyetleri Müzesi*, İstanbul: Milli Saraylar Başkanlığı, 2022.

Yılmaz, Aliye. “İznik Müzesi’ndeki Osmanlı Sikkelerinden Örnekler”. *Socrates Journal of Interdisciplinary Social Studies*. S. 12 (2021): 1–21.

Yılmaz, Güler. “Sufi Gelenekte Keşkül-ü Fukara Kültürü ve Seramik Keşküller Üzerine İkonografik Bir Değerlendirme”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi.* (2021): *98.*

Yüter, Fatma Zehra. “İstanbul’da Su Mimarisi ve Şadırvanlar” Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2014.

Zeyrek, İsmail Naci. “Yahudilikte Dini Semboller: Magen David Örneği” Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Buhari, Salat,75; Müslim, Mesacid, 29

ÖZGEÇMİŞ

Sema Varlı

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, 2024, İstanbul

Lisans: İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 2014, İstanbul

İstanbul Üniversitesi AUZEF Tarih bölümü, 2023, İstanbul.

B. MESLEKİ DENEYİM

2015- 2018 Tekirdağ Malkara İmam Hatip Ortaokulu'nda öğretmenlik yapmıştır.

2018'den beri Kağıthane Hamidiye İmam Hatip Ortaokulu'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenidir.

C. YAYINLARI

"Tıbbın Gelişiminde İkinci Abdulhamid Mührü" başlıklı makalesi İlk Tohum Dergisi (Mart/Nisan 2012, s. 37-44) 'nde ve ardından "Modern Tıbbın Hamisi Sultan İkinci Abdülhamid" yazısı Yedi Kıta Dergisi (Eylül 2014 sayı:73, s. 60-65)'nde yayınlandı.